

Arbeiderpartiet

PARTIPROGRAM 2017–2021

Alle skal med

**Arbeid
Muligheter
Trygghet**

INNHOLD

Våre verdier og vår tid	4
Økonomi og finans	6
Skatt og avgift	6
Kapitalflukt og svart økonomi.....	7
Regulering av finansmarkedene	8
Statens pensjonsfond	8
Arbeid	10
Fem viktigste satsninger.....	11
Digitalisering	12
Kompetansereform for arbeidslivet.....	13
Et trygt arbeidsliv	14
Inkludering i arbeidslivet	16
Styring, ledelse og samarbeid i velferdsstaten	18
Videreutvikle pensjonssystemet	19
Skole, kunnskap og kompetanse	20
Fem viktigste satsninger.....	21
Styrke laget rundt de minste	22
Flere lærere med bedre tid og tillit	23
Trygge elever lærer best.....	24
En skole for fremtidens Norge	24
Studiespesialiserende.....	25
Yrkesfag.....	26
Fagskoler	26
Høyere utdanning	27
Forskning	28
Helse	29
Fem viktigste saker.....	30
Folkehelse for barn og unge	31
Tidlig innsats der folk bor.....	32
Psykisk helse	32
Tannhelse	33
Digitalisering i helsevesenet	33
Spesialisthelsetjenesten	33
Rus	35
Reproduktiv helse og bioteknologi.....	36
Eldre	37
Klima.....	38
Fem viktigste satsninger.....	39
Internasjonalt klimaarbeid	41
Utslippskutt nasjonalt.....	42
Utslippskutt lokalt.....	42
En klimavennlig transportsektor.....	44
Utslippskutt i industrien	45

Del 2: Naturressurser og næring	45
Aktiv næringspolitikk	47
Offentlig eierskap	50
Hav	51
Reiseliv	55
Landbruk	55
Skogbruk	56
Bioøkonomi	57
Energinasjonen Norge	57
Samferdsel og infrastruktur	61
Natur og miljø	64
 Del 3: Folk og samfunn	 64
Kultur	67
Media	68
Idrett	68
Barne- og familiepolitikk	69
Barnevern	70
Likestilling og antidiskriminering	71
Kommunal	72
Bolig	73
Forbrukermakt	74
Frivillighet	74
Tros- og livssynspolitikk	74
Urfolk og nasjonale minoriteter	75
Innvandring og asylpolitikk	76
Integrering	77
 DEL 4: Sikkerhet og utenriks	 77
Justis	81
Samfunnssikkerhet og totalberedskap	83
Forsvar	85
Fred og sikkerhet	86
Internasjonalt samarbeid og rettigheter	87
Humanitær bistand og migrasjon	88
Utviklingspolitikk	89
Handel, kapitalflyt og økonomisk samarbeid	90
Europa og Norden	91
Nordområdene	92

VÅRE VERDIER OG VÅR TID

Arbeiderpartiets mål er frihet, muligheter og trygghet for alle.

Det oppnår vi best i fellesskap.

Arbeiderbevegelsen har kjempet frem et samfunn som sikrer folket tilgang til kunnskap, velferd og eierskap til landets rike naturressurser. Et velorganisert arbeidsliv og et samfunn med små sosiale og økonomiske forskjeller har vært avgjørende for nordmenns sterke tillit til hverandre og til myndighetene.

Nå ser vi at dette er under press. De sosiale og økonomiske forskjellene har økt. Jobbveksten har stagnert. Arbeidsledigheten har steget. Flere faller utenfor. De økonomiske utsiktene krever at vi fremover prioriterer tøffere.

Men en viktig del av arbeiderbevegelsens arv er vissheten om at menneskene selv skaper sin egen historie. Vi skaper vår egen fremtid. Vi skaper vårt eget land.

Dette partiprogrammet legger vekt på å gripe mulighetene som finnes i vår tid.

*

Arbeid er nøkkelen til frihet og selvstendighet for den enkelte. Det er også grunnlaget for vekst og verdiskaping for landet. Det er forutsetningen for vår velferdsmodell. Alle skal bidra, fordi alle trengs.

Arbeid er derfor dette partiprogrammets røde tråd.

Den største forskjellen i velstand og velferd går mellom dem som har og de som ikke har arbeid. Derfor er også trygghet for å få arbeid og trygghet når man er i arbeid, det viktigste for å redusere de sosiale og økonomiske forskjellene mellom folk.

Veksten fremover må finne sted i pakt med de to generasjonskontraktene vi har med våre etterkommere. Vi har et ansvar for å spare verdier til generasjonene etter oss. Vi har et ansvar for å sikre at vekst og verdiskaping skjer på en måte som er bærekraftig for naturen.

Landet vårt er unikt. Vi bor i byer, tettsteder, fjordarmer og åssider. Vi vil ta hele dette langstrakte og mangfoldige landet i bruk.

Vi har mange naturgitte fortrinn, og havet står i en særklasse. Ikke noe land er i bedre posisjon til å lede an i utviklingen av havets muligheter enn Norge. Fremover vil vi prioritere slike strategisk viktige næringsområder, der landet vårt har spesielle forutsetninger for å lykkes. Det vil styrke oss som teknologi- og industrinasjon. Det vil skape vekst og arbeidsplasser.

*

Årene som ligger foran oss, vil teste våre evner til endring. Nye, grønne industrier vil bli etablert. Teknologi og digitalisering vil bli sentralt på arbeidsplasser i alle sektorer, på alle nivåer. Det ligger store muligheter i teknologiutviklingen. Pasienter kan få raskere og bedre hjelp. Våre eldre kan leve frie og selvstendige liv lenger.

Samtidig vil nye krav kunne støte flere ut av arbeidslivet. Arbeidstakerrettigheter kan på ny komme under press. Personvernet kan bli utfordret.

Vår oppgave er å sikre at alle kan nyte godt av den teknologiske utviklingen, bygge sin kompetanse og oppleve trygghet for sine rettigheter. Slik vil teknologiutviklingen gi folk og bedrifter flere muligheter og bidra til vekst og verdiskaping.

*

Det europeiske samarbeidet opplever store spenninger. Den sikkerhetspolitiske situasjonen er mer uforutsigbar. Ekstreme ideologier er flere steder på fremmarsj.

Arbeiderbevegelsen er internasjonal. Vårt arbeid for frihet, muligheter og trygghet stanser ikke ved våre landegrenser. En mer rettferdig verden er også en mer stabil verden. Våre mål for Norge kan best realiseres dersom vi bidrar til å styrke internasjonale organisasjoner, folkeretten og menneskerettigheter for alle.

Arbeiderpartiet vil kjempe for likestilling og arbeidstakerrettigheter slik at mennesker i andre deler av verden også får mulighet til å leve frie liv. Det samme gjelder yringsfrihet og trosfrihet.

*

Solidaritet handler ikke bare om å ta vare på dem som faller utenfor. Det handler om å ta vare på hverandre. Alle kan oppleve å stå alene, men hver enkelt av oss står sterkere når vi står sammen.

I vår tid finnes krefter som spiller grupper mot hverandre. Oss mot dem, menn mot kvinner, by mot land. Å stå utenfor er starten på marginalisering og ekskludering. Det er starten på å oppleve lite eller ikke noe ansvar for fellesskapet.

Arbeiderbevegelsens historiske innsats har vært å bringe folk sammen. Denne innsatsen trengs på ny. Vi vil skape et Norge der folk kan være forskjellige men likeverdige. Vi vil skape et Norge der alle skal bidra, fordi alle trengs. Alle skal med.

ØKONOMI OG FINANS

De siste fire årene har vært preget av økende arbeidsledighet. Den økonomiske veksten har vært lav. Forskjellene har økt. Innfasingen av oljepenger har ligget langt over anbefalt nivå.

I årene fremover vil det økonomiske handlingsrommet bli trangere. Utgiftene til alderspensjon vil øke fordi vi blir flere eldre. Befolkningsvekst vil gi større utgifter i kommunene og helseforetakene. Arbeiderpartiet mener de siste fire års innfasingstakt av oljeinntekter ikke kan fortsette, og at handlingsrommet må brukes til å bygge landet, ikke til skattekutt.

Selv om norsk olje- og gassproduksjon vil være svært viktig for norsk næringsliv i mange år framover, ser vi et taktskifte i investeringer i næringen. Dette gir ringvirkninger i store deler av norsk økonomi, gjennom redusert etterspørsel rettet inn mot fastlandet og lavere tilførsel av oljeinntekter til Statens pensjonsfond utland (SPU). Vi vil sørge for at SPU forvaltes på en bærekraftig måte og at oljepengebruken over statsbudsjettene er ansvarlig over tid.

Arbeid er vår viktigste ressurs. Vår evne til å finansiere fremtidens velferdsstat avhenger av hvor godt vi lykkes med å inkludere alle i arbeidslivet. Alle som kan jobbe, skal jobbe.

God fordeling er et viktig konkurransefortrinn for Norge. Koordinert lønnsdannelse, skatt og overføringer og offentlige tjenester som utdanning og helsetjenester bidrar til omfordeling, mindre forskjeller, større sosial mobilitet og større muligheter for flere.

Arbeiderpartiet vil ha en effektiv offentlig sektor. Veksten i offentlig sektor skal skje i produksjonen av tjenester, ikke i byråkrati. Arbeiderpartiet vil bremse seneste års byråkrativækst. Byråkratiserende reformer skal stanses eller avvikles. Vi trenger et taktskifte i digitaliseringen av offentlig sektor. Vi vil intensivere satsningen på digitalisering av offentlige tjenester. Bruken av målstyring i offentlig sektor skal begrenses. Færre mål og mindre rapporteringsbyrde skal gi offentlige ansatte mer tid til å gjennomføre faktiske arbeidsoppgaver.

Gjennomføringsgraden av Arbeiderpartiets program for 2017-2021 vil avhenge av rammene gitt av den økonomiske utviklingen.

Arbeiderpartiet vil:

- Bruke finanspolitikken aktivt for å bekjempe arbeidsledighet og økte forskjeller
- Følge handlingsregelen for en forsvarlig innfasing av oljepenger
- Sikre markedsadgang gjennom EØS-avtalen og arbeide opp mot EUs organer for å trygge norske bedrifters muligheter til å konkurrere på lik linje i det europeiske markedet

SKATT OG AVGIFT

Arbeiderpartiet vil ha et skatte- og avgiftssystem som stimulerer til arbeid og verdiskaping, styrker norske bedrifter og bidrar til rettferdig fordeling og et bedre miljø. Vi må ha et skattenivå som gjør det mulig å finansiere gode velferdstjenester og andre oppgaver vi best løser i fellesskap. Velferdsstaten er et spleiselag. Å betale skatt etter evne er et av de viktigste bidragene vi kan gi for å sikre velferd og muligheter for alle.

Det politiske flertallet på Stortinget har i den siste stortingsperioden økt budsjettunderskuddet kraftig. Utgiftsveksten har vært høy samtidig som inntektene er redusert gjennom skattekutt. Som et resultat er veksten i bruk av oljepenger på et nivå som ikke kan opprettholdes over tid.

Skatte-kuttene i perioden 2014-2017 har i all hovedsak kommet de mest velstående i Norge til gode. Kuttene har ikke gitt resultater i form av flere arbeidsplasser og økonomisk vekst, men mest av alt bidratt til å øke forskjellene mellom mennesker.

Arbeiderpartiet vil snu denne utviklingen. Det er behov for en mer bærekraftig finanspolitikk og en skatte- og avgiftspolitik som gir bedre fordeling og økt sysselsetting. Vi går for stortingsperioden 2017-2021 til valg på en skatteprofil og et samlet skatte- og avgiftsnivå i tråd med vårt forslag til statsbudsjett for 2017 og fullføring av skattereformen for bedriftsbeskatning fra 2016.

Denne skatteprofilen innebærer at vanlige lønnsinntekter beskattes om lag som i dag eller lavere, mens formue og høye inntekter får økt beskatning. Avgiftssystemet skal brukes aktivt for å stimulere til miljøvennlige valg og bedre folkehelse.

Skatteforliket fra 2016 skal gjøre det mer lønnsomt å investere i norske arbeidsplasser. Dette innebærer at selskapsskattesatsen skal reduseres ytterligere samtidig som utbytteskatten økes, skattehull tettes og mulighetene for å flytte inntekt utelukkende for å slippe skatt skjerpes.

Vi vil intensivere kampen mot svart økonomi. Mange internasjonale selskaper med virksomhet i Norge betaler i dag lite skatt. Arbeiderpartiet vil i samarbeid med andre land få på plass regler som øker skatteinntektene fra disse selskapene.

Arbeiderpartiet vil ha en effektiv offentlig sektor. Veksten i offentlig sektor skal skje i produksjonen av tjenester, ikke i statsbyråkratiet. Arbeiderpartiet vil bremse seneste års byråkrativækst. Et taktskifte i digitaliseringen av offentlig sektor er avgjørende for en mer effektiv offentlig sektor.

Arbeiderpartiet vil:

- Føre en forutsigbar og ansvarlig skattepolitikk som gir økt sysselsetting, mer rettferdig fordeling og bedre langsiktig bærekraft for velferdsstaten
- Fullføre skatteforliket fra 2016 for å styrke konkurransekraften til norske bedrifter
- Stimulere til rettferdig fordeling og sysselsetting ved å sørge for at vanlige lønnsinntekter beskattes som i dag eller lavere i tråd med vårt alternative budsjett for 2017
- Styrke bruken av klima- og miljøavgifter slik at forurenser betaler
- Sørge for økte skatteinntekter fra internasjonale selskaper med virksomhet i Norge i samarbeid med andre land
- Redusere mulighetene for kunstig inntektsskifting gjennom rask oppfølging av OECDs BEPS-anbefalinger og tiltak for økt finansiell åpenhet
- Intensivere arbeidet mot svart økonomi
- Bremse byråkrativæksten og gjennomføre et taktskifte i digitaliseringen av offentlig sektor

KAPITALFLUKT OG SVART ØKONOMI

For at skattesystemet skal fungere, må det ha legitimitet. Skattebelastningen skal være rettferdig, og folk skal oppleve at de får noe igjen for skattepengene sine. Viljen til å betale riktig skatt er større dersom en vet at alle andre også gjør det. Det bør derfor være åpenhet, innsynsmuligheter og demokratisk debatt om skatt og kapitalflyt.

Arbeiderpartiet har lenge hatt kampen mot skatteunndragelser høyt på agendaen. Vi har de siste årene fått flertall for våre forslag om et offentlig eierskapsregister for å sikre åpenhet om eierskap i norske selskaper, og utvidet land-for-land-rapportering, slik at norske selskaper

må rapportere sine inntekter hos datterselskaper registrert i skatteparadiser. Dette arbeidet må følges opp i neste fireårsperiode.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke ressursene til Økokrim og Skatteetaten for å avdekke økonomisk kriminalitet
- Sikre at multinasjonale selskaper med økonomisk aktivitet i Norge skatter til Norge
- Følge opp skatteforlikets forslag for økt åpenhet og for å motvirke skatteunndragelser
- Gjennomgå lovverket for å sikre at det står seg i møte med kunstige skattearrangementer

REGULERING AV FINANSMARKEDENE

Den internasjonale finanskrisen i 2008 bekreftet at markedet ikke kan overlates til seg selv. Det er nødvendig med politisk styring av finansmarkedene gjennom reguleringer som kan forebygge kriser og sikre tillit, demokratisk innsyn og forbrukerinteresser.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomføre nødvendige tiltak for å sikre et stabilt og velfungerende finansmarked
- Sikre en ansvarlig utlånspraksis fra finansinstitusjoner i Norge, og begrense muligheten for privatpersoner til å pådra seg uhåndterlig usikret gjeld

STATENS PENSJONSFOND

For å trygge folks pensjoner, skal forvaltningen av Statens pensjonsfond utland fortsatt skje med sikte på å oppnå høyest mulig avkastning innenfor moderat risiko og de etiske retningslinjene. Fondet skal være blant de ledende i verden i arbeidet for menneskerettigheter, arbeidstakerrettigheter og bedre klima.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreutvikle investeringsstrategien for Statens pensjonsfond utland med sikte på høyest mulig avkastning innenfor moderat risiko og de etiske retningslinjene
- Gjennomgå fondets retningslinjer for investeringer i skatteparadiser

DEL 1

Våre hovedsaker

ARBEID

KUNNSKAP

HELSE

KLIMA

Arbeid

FEM VIKTIGSTE SATSINGER

Skape nye arbeidsplasser

Vi vil skape gode rammebetingelser for næringsliv og nye arbeidsplasser. En ansvarlig økonomisk politikk og trepartssamarbeidet mellom arbeidstakerorganisasjoner, arbeidsgiverorganisasjoner og myndigheter er grunnlaget for å lykkes med at det blir skapt nye arbeidsplasser. Næringslivet trenger også forutsigbare og gode rammebetingelser. Vi vil særlig satse på strategisk viktige næringer der (i) vekst- og verdiskapingspotensialet er stort, (ii) der vi har naturgitte eller kompetansemessige fortrinn, og (iii) der det er store samspillseffekter med teknologi og kompetanse på tvers av næringer.

Kompetansereform for arbeidslivet

Få samfunn i verden stiller så høye krav til kompetanse som vårt. Få samfunn har så gode forutsetninger for å ta i bruk og bygge videre på kompetanse som vi. Investering i kompetanse og ferdigheter blir særlig viktig i møte med digitalisering og automatisering i alle deler av arbeidslivet. Arbeiderpartiet vil, sammen med partene i arbeidslivet, gjennomføre en kompetansereform. Den vil gi den enkelte tydeligere rettigheter, bedriftene og virksomheter flere muligheter og bringe utdanningsinstitusjonene tettere på arbeidslivet. Kompetansereformen skal gi økt konkurransekraft for bedriftene og virksomhetene og mestring og muligheter for den enkelte arbeidstaker.

Et trygt arbeidsliv

Alle har krav på en trygg arbeidshverdag. Trygge arbeidsfolk gir også norske bedrifter og næringsliv et konkurransefortrinn. Denne tryggheten er nå truet i deler av arbeidslivet. Vi vil fornye og forsterke arbeidsmiljøloven sammen med partene i arbeidslivet og sikre at faste, hele stillinger forblir hovedregelen i vårt arbeidsliv. Norge har handlefrihet til å rydde opp i en lang rekke kritiske forhold i arbeidslivet for å sikre mot sosial dumping og forsikre oss om at norske lønns- og arbeidsvilkår gjelder. Arbeiderpartiet er garantisten for at vi i Norge bekjemper sosial dumping og arbeidslivskriminalitet.

Få unge inn i arbeid

Stadig flere unge faller utenfor arbeidslivet. Vi vil ha et arbeidsmarked med plass til alle, og vi vil reformere ordningene med arbeidsavklaringspenger og uføretrygd. Unge som mottar trygd, og som kan jobbe noe, skal møtes med en forventning om å delta og en jobbgaranti som sikrer reell mulighet til å kombinere trygd og arbeid.

Slå ring om det statlige eierskapet

Staten skal være en eier i strategisk viktige deler av norsk næringsliv. Det sikrer fellesskapet eierskap til infrastruktur og naturressurser og gjør at viktige kompetansemiljøer forblir i Norge. Arbeiderpartiet sier derfor et klart nei til å redusere det statlige eierskapet.

ARBEID

For Arbeiderpartiet er arbeid til alle jobb nummer én. Trygghet for å få jobb og trygghet når man er i jobb, gir trygghet og frihet for den enkelte, bedre inkludering i samfunnet, økt likestilling og inntekter til fellesskapet. Vi vil styrke det organiserte, anstendige arbeidslivet, slik at vanlige arbeidsfolk får bedre kår.

Norge skal ha Europas laveste arbeidsledighet, best fungerende arbeidsmarked og dermed være et av de beste land i verden å drive næringsvirksomhet i. Vi vil legge til rette for at flere arbeidsplasser blir skapt. En ansvarlig økonomisk politikk og trepartssamarbeidet mellom arbeidstakerorganisasjoner, arbeidsgiverorganisasjoner og myndigheter er grunnlaget for å lykkes. Vår rike tilgang på naturressurser og en befolkning med høy kompetanse har vært og skal fortsatte å være våre viktigste konkurransefortrinn. Norsk velferd er avhengig av produktivitet og verdiskaping i verdenstoppen.

Skal vi klare å øke verdiskapingen, trenger vi både de etablerte, store lokomotivene og de innovative, risikovillige oppstartsbedriftene. Det skal være mulig å drive næringsvirksomhet og skape vekst i hele landet.

Statlige arbeidsplasser skal bidra til at hele landet blir tatt i bruk. Arbeiderpartiet vil ha en aktiv politikk for å bedre kvaliteten i tjenestene, øke konkurransekraften og utvikle sterke regionale arbeidsmarkeder.

Les mer om vår politikk for å skape nye arbeidsplasser i del 2.

DIGITALISERING

Digitalisering skaper nye, store muligheter for norsk næringsliv. Industri kan flyttes hjem, og nye teknologiselskaper kan vokse frem. Ukritisk og kortsiktig utrulling av ny teknologi kan utfordre samfunns- og arbeidslivsmodellen vår. Politikken har en viktig rolle og et ansvar for å sørge for at teknologien settes i bruk på en måte som skaper gode samfunn for alle. For å gripe mulighetene må bedrifter, forskningsmiljøer, utdanningsinstitusjoner og staten jobbe tettere sammen.

Vi trenger et taktskifte i digitaliseringen av offentlig sektor. Det vil føre til bedre og mer individuelt tilpassede tjenester til innbyggerne og sikre bedre ressursutnyttelse i det offentlige. Det er et mål at dette skal skape grunnlag både for teknologiske eksportbedrifter og for at nye tjenester kan utvikles gjennom tilgjengeliggjøring av data og funksjonalitet.

God digital infrastruktur er like viktig som veier, jernbane og annen grunnleggende infrastruktur. Også denne delen av samfunnets grunnmur må bygges opp i hele landet. Den kritiske digitale infrastrukturen må beskyttes.

En digital fremtid må inkludere alle. Videre vil det handle om kompetanse og ferdigheter til å ta teknologien i bruk. Første forutsetning er tilstrekkelig infrastruktur. Innbyggere og næringsliv i hele landet må ha tilgang til høykapasitets nettilgang, og Norge bør være ledende i Europa. Det er et statlig ansvar å legge til rette for dette.

Den raske utviklingen av teknologi, store datamengder og kunstig intelligens åpner for at maskiner i stadig større grad kan utføre oppgaver som mennesker til nå har vært alene om. Denne fjerde industrielle revolusjon vil kreve stor omstilling av både samfunn, arbeidsliv, næringsliv og offentlig sektor. Norge har særlig gode forutsetninger for å ta en ledende posisjon internasjonalt innen lagring av data. Fornøybar og rimelig strøm, kaldt klima og stabilt styresett gjør oss spesielt attraktive, og er fordeler vi må utnytte. Vi vil legge til rette for denne utviklingen og sørge for at Norge er offensive og inntar en ledende rolle innen

teknologit utvikling, kompetansebygging og innovativ nyskapning slik at teknologiskiftet kommer fellesskapet til gode i form av nye fremtidige arbeidsplasser og verdiskapning. Dette krever et tett samarbeid mellom politikere, næringsliv og forskning, både nasjonalt og internasjonalt.

Arbeiderpartiet vil:

Digitalisering av offentlig sektor:

- Legge til rette for digitalisering i stat og kommune for å sikre bedre tjenester
- Styrke den teknologiske kompetansen i sentrale beslutningsposisjoner slik at regjeringen har et bedre grunnlag for sine beslutninger som omfatter bruk og utvikling av teknologiske løsninger
- Benytte stordata til bedre offentlige tjenester og næringsutvikling, innenfor personvernets grenser
- Ha hovedprinsipp om åpne applikasjonsgrensesnitt (APIer) for både funksjonalitet og data i forbindelse med digitalisering av offentlige tjenester
- Utarbeide en strategi for datasenterindustri i samarbeid mellom stat og kommune

Næringsutvikling gjennom digitalisering:

- Utarbeide en strategi for hvordan norsk næringsliv benytter digitale muligheter for å styrke sin konkurransekraft – sikre oppfølging av Norges digitale tilstand i samarbeid med ledende bedrifter og kompetansemiljøer
- Etablere et nasjonalt prosjekt for utvikling av kunstig intelligens og ubemannet teknologi
- Sørgje for at vi har høy teknologisk kompetanse i befolkningen og dermed lav terskel for å ta nye løsninger i bruk, blant annet gjennom en kompetansereform
- Bedre tilgangen på teknologisk spisskompetanse i Norge, gjennom blant annet økt rekruttering, flere studieplasser og styrka kunnskapsmiljøer
- Lage en trepartsstrategi for digitalisering av industri og næringsliv og etablere et program for digitalisering i industrien
- Opprette Digital 21 for bedre samarbeid mellom industri, forskning og myndigheter etter modell av de allerede igangsatte "21-satsingene"
- Sikre at selskaper i delingsøkonomien bidrar til fellesskapet på linje med tradisjonelle næringer

Digital infrastruktur:

- Alle skal ha tilgang til grunnleggende digital infrastruktur
- Skape nye statlige arbeidsplasser over hele landet ved hjelp av mulighetene i digital kommunikasjon
- Ha en digital infrastrukturplan for å sikre høykapasitets internettilgang der det ikke er grunnlag for kommersiell utvikling, samt for å vurdere hvordan fremtidens teknologiløsninger kan påvirke behovet for infrastrukturutbygging
- Legge til rette for investeringer i grønne datasentra
- Legge til rette for at det kan etableres økt fiberkapasitet til utlandet

KOMPETANSEREFORM FOR ARBEIDSLIVET

Automatisering og digitalisering vil endre arbeidslivet fundamentalt og kreve at vi jobber på andre måter enn før. Dette er godt nytt for Norges konkurranseevne. Få land i verden har en så kompetent arbeidsstyrke som Norge.

Samtidig betyr dette at flere må mestre ny teknologi. Flere vil bytte jobb oftere. Det forsterker det politiske ansvaret for at alle får mulighet til å lære seg det de trenger for å mestre jobben

eller en ny jobb og for å kunne stå et langt liv i krevende arbeid. Derfor vil Arbeiderpartiet sammen med partene i arbeidslivet sette i gang en kompetansereform for arbeidslivet.

Arbeiderpartiet vil:

Sammen med partene i arbeidslivet:

- Sikre at det arbeides langsiktig med å dekke kompetansebehovet i arbeidslivet, både dagens og fremtidens
- Utvikle «Arbeidslivets kompetansesavtale» for å styrke den enkelte arbeidstakers kunnskap og mestring
- Opprette bedrifts- og arbeidsnære programmer for læring i virksomheter og bransjer
- Sikre at arbeidstakere gjennom avtaler i arbeidslivet opparbeider seg rett til etter- og videreutdanning
- Opprette nettverk for læring og utveksling på tvers av bransjer og sektorer
- Bidra til finansiering av etter- og videreutdanning som vil forbedre den enkeltes utsikter til jobb
- Styrke karriereveiledningstjenesten i Norge
- Styrke kontakten mellom utdanningsinstitusjonene og arbeidslivet for å kunne utnytte arbeidslivet som læringsarena bedre samt sikre kunnskap om, og gode holdninger til entreprenørskap allerede i skolen
- Bidra til at utdanningsinstitusjonene legger bedre til rette for deltidsstudier

Sammen med utdanningsinstitusjonene:

- Styrke yrkesfagene og det tradisjonelle utdanningsløpet
- Sørge for at fag- og yrkesopplæringa, fagskolene, høyskolene og universitetene i fellesskap tilbyr relevante programmer som kan heve kunnskap og ferdigheter i arbeidslivet
- Voksenopplæringsorganisasjonene skal ha en sentral rolle i å gi voksne kompetansepåfyll gjennom livet
- Kartlegge fremtidige kompetansebehov nasjonalt og regionalt for bedre å tilpasse etter- og videreutdanningstilbudet til behovene i arbeidslivet, samt kartlegge behovene til folk som er i arbeid

ET TRYGT ARBEIDSLIV

Sosial dumping

Viktigst for å motvirke sosial dumping og arbeidslivskriminalitet er å styrke det organiserte arbeidslivet. Sterke og representative organisasjoner på både arbeidsgiver- og arbeidstakersiden er en forutsetning for jevnbyrdighet, trygghet, frihet og medbestemmelse for alle, uavhengig av arbeid og utdanning.

Sosial dumping og arbeidslivskriminalitet må bekjempes effektivt og kraftfullt, blant annet gjennom å styrke myndighetenes kontrollinnsats og ved å intensivere arbeidet for å redusere skader og dødsfall. De mest effektive redskapene vi har, som allmenngjøring av tariffavtaler, må gjøres enklere å ta i bruk.

Arbeiderpartiet vil:

- Utforme en ny handlingsplan for å bekjempe sosial dumping, arbeidslivskriminalitet og svart arbeid, med sikte på å gjenopprette balansen i trepartssamarbeidet og styrke organisasjonsgraden i norsk arbeidsliv
- Presisere at arbeidsmiljølovens formål også er å legge grunnlag for et seriøst og organisert arbeidsliv
- Videreutvikle bransjeprogrammer mellom partene i arbeidslivet og staten mot sosial dumping og arbeidslivskriminalitet
- Styrke det lovfestede varslingsvernet

- Starte et arbeid med sikte på at sentrale ILO-konvensjoner skal tas inn i menneskerettsloven
- Ta initiativ til å utvikle norsk og internasjonalt regelverk for å sikre at de ansatte i tungtransporten får forsvarlige og verdige arbeidsforhold

Nye krav for å sikre lønns- og arbeidsvilkår:

- Stille krav om lærlinger, egne ansatte, maksgrænse på antall kontraktsledd, fagarbeidere og ryddige lønns- og arbeidsvilkår ved offentlige anbud og sørge for at slike krav blir etterlevd
- Gjennomgå regelverket for inn- og utleie av arbeidskraft slik at det støtter opp om et trygt og godt arbeidsliv med faste ansettelse, og sørge for at tilsynene kan håndheve regelverket og følge opp brudd på en effektiv måte. Regulere bemanningsbransjen strengere og sørge for at regelverket blir fulgt
- Styrke allmenngjøringsordningen og gjøre det enklere å ta den i bruk, blant annet ved å forenkle dokumentasjonskravet.
- Utvide solidaransvar til også å omfatte bestiller og utvide ansvarets lengde til seks måneder
- Sikre arbeidstakernes behov for vern, medvirkning og grunnleggende bedriftsdemokratiske prinsipper i ulike eierkonstruksjoner og sørge for at HMS-ansvar blir tydeligere plassert og ivaretatt i ulike eierkonstellasjoner
- Sørge for at særlig sårbare grupper som unge, midlertidig ansatte og utenlandske arbeidere får tilstrekkelig opplæring i språk, arbeids- og sikkerhetskultur, og sammen med partene utforme tiltak som kan gi arbeids- og tjenesteinnvandrere grunnleggende kunnskaper om den norske arbeidslivsmodellen og om norsk fagbevegelse
- Utrede muligheten for å stille krav om norske lønns- og arbeidsvilkår i norske farvann og på norsk sokkel. Ved gjennomslag for slike krav vil vi sammen med partene diskutere ordninger og lovverk for å implementere norske lønns- og arbeidsvilkår i norske farvann og på norsk sokkel

Tilsyn og kriminalitetsbekjempelse:

- Etablere flere tverrfaglige sentre mot arbeidslivskriminalitet, med mål om senter i hvert politidistrikt
- Gi Arbeidstilsynet og Petroleumstilsynet mer ressurser og bedre virkemidler og øke deres samarbeid med andre offentlige etater
- Bidra til at Politiet, Arbeidstilsynet, Skatteetaten og NAV gjennomfører flere uanmeldte tilsyn i spesielt utsatte bransjer

Øke organisasjonsgraden:

- Doble fagforeningsfradraget
- Gjennomføre tiltak for å øke organisasjonsgraden i arbeidslivet
- Verne om og videreutvikle den norske arbeidslivsmodellen gjennom et sterkt og forpliktende trepartssamarbeid

Arbeidsmiljøloven

Arbeidsmiljøloven er en av våre viktigste lover og en av bærebjelkene i den norske modellen. Den gir arbeidstakerne vern og rettigheter, og sammen med avtalene mellom partene i arbeidslivet inneholder loven de viktigste spillereglene for arbeidslivet.

Siden loven ble til, har den blitt endret flere ganger. Nå står vi overfor nye, store endringer i arbeidslivet, og loven må justeres for å ivareta partenes rettigheter og plikter. Blant annet har vi fått inn nye aktører som utfordrer intensjonen og grunnprinsippene som ligger til grunn for den norske arbeidslivsmodellen. Loven må forsterkes og fornyes for å møte disse endringene. Arbeidsmiljølovens bestemmelser må ha en innretning som gjør at den bidrar til

å styrke det organiserte arbeidslivet. Hovedregelen i norsk arbeidsliv skal være faste, hele stillinger. Det skal være en balanse mellom arbeidsliv og familieliv, rettigheter for den enkelte arbeidstaker skal ivaretas, og nye ansettelsesforhold skal reguleres på en skikkelig måte. Arbeiderpartiet vil bevare søndagen som en annerledesdag og sikre søndagen som en fridag for flest mulig.

Arbeiderpartiet vil:

Raskt gjennomføre følgende endringer ved et regjeringsskifte:

- Fjerne den generelle adgangen til midlertidige ansettelser
- Fjerne muligheten for å ta i bruk nulltimerskontrakter og arbeidskontrakter uten lønn mellom oppdrag.

Gjennomføre følgende endringer i løpet av stortingsperioden:

- I samarbeid med partene i arbeidslivet: Definere «arbeidstaker» og «arbeidsgiver» i lovverket nærmere slik at det blir vanskeligere å omgå arbeidsgiveransvaret eller frata ansatte rettigheter
- Endre arbeidsmiljøloven slik at avtaler med tillitsvalgte om tidsbegrenset innleie og avvik fra arbeidsmiljølovens alminnelige arbeidstidsbestemmelser bare kan inngås der det er hjemlet i landsdekkende overenskomst
- Endre arbeidsmiljølovens virkeområde for regulering og tilsyn med petroleumsaktivitet, slik at aktivitet utført fra fartøy i tilknytning til petroleumsvirksomhet omfattes og reguleres av norsk lov
- Styrke retten til heltid og styrke fortrinnsretten til økt stilling
- Innføre kollektiv søksmålsrett i saker der det er spørsmål om ulovlig innleie av arbeidskraft
- Inkludere arbeidet mot seksuell trakassering i arbeidsmiljøloven

INKLUDERING I ARBEIDSLIVET

Arbeiderpartiet mener at for mange i dag faller utenfor arbeidslivet. Det gjelder blant annet mange seniorer, personer med nedsatt funksjonsevne og syke som har mye å bidra med. I enkelte innvandrergupper er det også en altfor høy andel som ikke er i jobb. Vi vil gjøre det lettere å delta. Vi vil gjøre det mer lønnsomt for personer som lever på trygd, å delta noe i arbeidslivet. Det skal stilles krav til aktivitet for sosialhjelpsmottakere.

Arbeiderpartiet vil:

- Bringe flere som sliter med å få fast arbeid, inn i arbeidslivet, blant annet gjennom ulike lønnstilskuddsordninger og oppfølgings- og kompetansehevede tiltak
- Styrke tilskudd til opplæring i virksomheter
- Avdekke og endre praksis, strukturer og lovgivning som hindrer seniorer i å delta i samfunnet slik de ønsker
- Benytte sterkere virkemidler for å gi flere mennesker med funksjonshemninger innpass i arbeidslivet
- Beholde VTA ordningen som en del av den statlige arbeidsmarkedspolitikken og øke antall plasser
- Gjennomgå ordningene for yrkesskader for norske arbeidstakere og innføre en ordning som sikrer at utenlandske arbeidstakere ikke blir stående helt uten forsikringsdekning ved arbeidsskader i Norge
- Sørge for universell utforming og tilgjengelighet for alle og heve kompetansen på universell utforming i offentlig planlegging, utbygging og innkjøp
- Legge til rette for bedre tilgang til hjelpemidler for å kunne delta i arbeid over hele landet
- Videreutvikle avtalen om et inkluderende arbeidsliv sammen med arbeidslivets parter

- Opprettholde arbeidstakernes rettigheter i sykelønnsordningen

Ny aktivitetsreform for unge

Andelen unge som ikke er i arbeid, har ikke vært så høy på over ti år, og antallet unge uføre øker. Ordningen med arbeidsavklaringspenger fungerer ikke godt nok, og for mange som har noe arbeidsevne, blir likevel 100 prosent uføre. Manglende fullføring av videregående opplæring er en viktig del av problemstillingen.

Det er derfor behov for økt bruk av gradering i de helserelevante ytelsene, styrket AAP og en reell mulighet for arbeid når man har gradert uføretrygd. Vi vil innføre en aktivitetsreform for å hindre at unge faller utenfor arbeidslivet, og gi flere den sjansen de trenger for å komme ut i arbeid, delta i arbeidslivets fellesskap og få en egen inntekt å leve av.

Reformen vil bestå av:

- Bedre planlegging, oppfølging og gjennomføring av ordningen med Arbeidsavklaringspenger slik at flere kommer tilbake i arbeid
- Økt bruk av gradert uføretrygd
- At personer med gradert uføretrygd skal få brukt sin arbeidskapasitet. NAV får et overordnet ansvar for å sikre at det finnes jobber tilpasset denne gruppen både i offentlig og privat sektor. Kommunene får i tillegg en plikt til å sikre at denne gruppen får jobb. Kommunenes merkostnader til ordningen skal dekkes inn. Ordningen innføres for personer født i eller etter 1990

Aktiv arbeidslivspolitik

Endringstakten i samfunnet øker og vil bidra til raskere og mer omfattende omstillinger i arbeidslivet. Globalisering, teknologisk utvikling, klimapolitikk og lavere oljeinvesteringer er eksempler på drivkrefter. Raskere omstillinger i arbeidslivet kan medføre at arbeidstakerne må skifte jobb hyppigere og oppdatere kompetansen sin oftere enn før. Befolkningsveksten framover, herunder en utvikling med flere eldre og flere innvandrere, bidrar til økt behov for tjenester gjennom NAV, kommunene og andre deler av velferdsstaten.

NAV sin viktigste oppgave er å gi den enkelte mulighet til å stå i arbeid og benytte sin kompetanse på best mulig måte. Derfor er vi avhengig av en tjeneste med mulighet og evne til å bedre se den enkelte.

En stor del av befolkningen som er avhengig av helserelevante trygdeytelser, står helt eller delvis utenfor arbeidsmarkedet. Et viktig utviklingstrekk i Norge og flere europeiske land er at stadig flere av disse sliter med psykiske lidelser. For mange vil sykemelding bidra til at de psykiske lidelsene blir forsterket. Derfor vil vi bidra til økt oppfølging av personer som sliter psykisk når de er i arbeid.

For å lykkes i møtet med disse utfordringene må arbeidsrettingen av NAV fortsette og forsterkes gjennom økt kompetanse, digitalisering og selvbetjening for å gi bedre brukeroppfølging. Det er avgjørende med et bedre samarbeid mellom NAV og helsesektoren, og tilsvarende med utdanningssektoren. Opptrening og forberedelse til arbeid kan være verdifulle bidrag i behandling av for eksempel psykiatriske lidelser. Utdanning kan for mange ungdommer være et riktigere svar enn arbeidsavklaringspenger eller tiltak. Å stille krav til arbeid vil få flere ut i jobb.

En styrking av arbeidslivskompetansen i NAV krever at NAV-kontorene kjenner det lokale arbeidsmarkedet, og at de samarbeider tett med lokale bedrifter og attførings- og vekstbedrifter. Bruk av det ordinære arbeidsmarkedet, i kombinasjon med ulike former for oppfølging og ulike grader av lønnstilskudd, bør være det viktigste virkemiddelet. Arbeidsrettede tiltak skal være tilpasset og kompetansebyggende for den enkelte.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke NAV sin rolle som arbeidsformidler og tilrettelegger for arbeidsgivere og arbeidstakere gjennom brukervennlige digitale verktøy og kompetente og løsningsorienterte medarbeidere
- Styrke NAVs arbeidslivskompetanse, herunder karriereveiledning og formidling av arbeidskraft
- Gi økt handlefrihet til ansatte i NAV slik at de kan lage individuelle planer for tilbakeføring til arbeidslivet basert på brukerens forutsetninger
- At NAV skal gis mulighet til å gjennomføre flere arbeidsmarkedstiltak i egen regi, samtidig som attføringsbedrifter og andre ikke-kommersielle bedrifter skal være de dominerende leverandører av tjenester til personer med nedsatt arbeidsevne. Både NAV og tiltaksarrangører bør i sterkere grad benytte ordinære arbeidsplasser (i kombinasjon med lønnstilskudd og oppfølging etter behov), da dette viser seg å ha best resultat
- Sikre mangfold og kvalitet i vekst- og attføringsbransjen gjennom godt samarbeid mellom bransjen og NAV
- Arbeidsledige under 30 år med påbegynt videregående opplæring skal få muligheten til å fullføre mens de mottar dagpenger
- Arbeidsledige kandidater til fagprøve etter opplæringsloven må kunne ha rett til å beholde dagpengene også når kurs er på dagtid og det er en del av den arbeidsledige sin aktivitetsplan
- Ha tettere oppfølging av unge arbeidsledige i NAV (NAV Ung) og aktivt styrke ungdomsgarantiene i dette arbeidet
- Benytte utdanning som arbeidsrettede tiltak i større grad
- Styrke de regionale karrieresentrene som supplement til NAV
- Forsterke samarbeidet mellom NAV og helseinstitusjonene og tilsvarende mellom NAV og utdanningsområdet
- Forbedre tjenestene til brukerne gjennom mer bruk av selvbetjening og digitaliserte løsninger. Dette vil også kunne frigjøre ressurser som kan brukes til å hjelpe de brukerne som har størst behov for personlig oppfølging
- Arbeide for at all ungdom under 25 år skal ha rett til jobb, utdanning eller kompetansegivende opplæring innen en arbeidsledighetsperiode på 3 måneder

STYRING, LEDELSE OG SAMARBEID I VELFERDSSTATEN

Det er viktig å sikre et godt offentlig helsetilbud for alle. De ansattes kompetanse, profesjonalitet og motivasjon er den viktigste ressursen i utvikling av velferdstjenestene. Ansattes fagkompetanse og medvirkning må i større grad tas med i utviklingen av tjenestetilbudet, i tillegg til medvirkning fra brukerne. På kjerneområder som helse, skole og eldreomsorg skal det være gode offentlige tilbud som omfatter alle. Hvordan vi organiserer dette tilbudet, avhenger av hva som er best for innbyggerne. Grunnleggende velferdstjenester skal ikke privatiseres eller kommersialiseres.

Arbeiderpartiet vil:

- Bedre den politiske styringen av våre felles tjenester og i større grad styre gjennom overordnede mål
- At helhetsansvaret for tjenestene skal være offentlig, og at innkjøp fra det private må styres av det offentlige. Det må stilles krav til lønns- og pensjonsvilkår hos private tjenesteleverandører
- Like krav til kvalitet og innhold skal stilles til private og offentlige
- Legge til rette for at ideelle aktører kan spille en større rolle som leverandør av tjenester til det offentlige
- Bidra til bedre utvikling av offentlig sektor gjennom bedre involvering av de ansatte

- Samarbeide med partene i arbeidslivet om nye modeller for ledelse og samarbeid i offentlig sektor
- Styrke kompetansen hos ansatte og ledere
- Bidra til åpenhet i forvaltningen
- Staten skal føre en moderat og ansvarlig lederlønnspolitik

VIDEREUTVIKLE PENSJONSSYSTEMET

Arbeiderpartiet slår ring rundt pensjonsreformen.

Folketrygden er det bærende elementet i pensjonssystemet. Folketrygden gir en god minstesikring, og rettigheter bygges opp fra første krone man tjener. Det bidrar dermed til at alle kan opprettholde sin levestandard som pensjonist, og omfordeler inntekt mellom "høy og lav" og mellom kvinner og menn. I tillegg understøtter folketrygden arbeidslinja samtidig som man kan velge alder for uttak og kombinere arbeid og pensjon. Ordninger som AFP og tjenstepensjoner er viktige tillegg i pensjonssystemet. Brede og mer kollektive ordninger gir lavere driftskostnader og mindre tap av rettigheter ved de mange endringer som preger et moderne arbeidsmarked.

Arbeiderpartiet vil at det samlede pensjonssystemet skal sikre gode pensjonsnivåer som også gjør at de som må ta ut pensjon tidlig, har mulighet til det. Det bør være mindre ulikheter i opptjening av pensjon slik at flere har en reell mulighet til å sikre seg 2/3 av tidligere inntekt ved uttak av pensjon.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreføre pensjonsreformen, sikre en bærekraftig folketrygd og fortsette arbeidslinja
- Styrke AFP i privat sektor
- Regelverket for tjenstepensjoner i privat sektor skal forenkles og forbedres for å gi ansatte og bedrifter bedre tilpasningsmuligheter og legge til rette for at det inngås tariffavtaler om pensjon
- Ha en felles lovgiving om tjenstepensjon slik at det blir mest mulig like regler for blant annet kostnader ved jobbskifte, obligatorisk medflytting av rettigheter fra tidligere ordninger og likepensjon mellom menn og kvinner
 - At dette lovverket må inneholde krav om opptjening av pensjon fra første krone og første måned, krav om livslange utbetalinger eller minst 85 år uansett ordning. Regelverket må være bedre tilpasset tariffavtaler om pensjon og dermed mulighet for å etablere brede ordninger
- Legge om offentlig tjenstepensjon og offentlig AFP slik at den blir tilpasset både folketrygden og privat AFP. Dette skal skje gjennom forhandlinger med de ansattes organisasjoner
- Sikre drøftingsretten til pensjonistenes og arbeidstakernes organisasjoner, i tråd med pensjonsforliket

Arbeiderpartiet

Kunnskap

FEM VIKTIGSTE SATSNINGER

Styrke fellesskolen

Vi vil ha en fremtidsrettet fellesskole der alle barn kan lykkes. I tillegg til å innføre en garanti for støtte til barnas grunnleggende ferdigheter i lesing, skriving og regning, vil vi legge vekt på at elevene blir gode på å utforske og skape, på kommunikasjon og samarbeid. Fellesskolen skal også styrkes ved å ansette flere lærere og ved å ha en kommuneøkonomi som gir kommunene anledning til å prioritere skolen. Vi vil gi kommuner og fylkeskommuner mulighet til å styre omfanget av private skoler.

Toppe laget rundt de yngste

Med tidlig innsats kan problemer forebygges, og elever kan få utfordringer tilpasset sitt nivå. Vi vil ansette flere yrkesgrupper rundt de yngste elevene, inkludert spesialpedagoger, og styrke samarbeidet mellom dem som jobber i skolen, slik at flere elever får tett og helhetlig oppfølging.

Gi yrkesfagene en viktigere rolle

Norge trenger flere fagarbeidere og dette behovet vil forsterke seg i tiden framover. Samtidig faller mange yrkesfagelever ut av skolen. Arbeiderpartiet vil styrke yrkesfagenes stilling i skolen og legge bedre til rette for at flere motiveres til å velge disse fagene, som er nødvendige for å bygge landet. Vi vil gi praktiske ferdigheter en større plass for alle elever tidlig i skoleløpet. Skolen og arbeidslivet må samarbeide tettere, slik at flere yrkesfagelever får tilbud om å veksle mellom arbeid og skole fra tidlig i utdanningsløpet og også få mulighet til etter- og videreutdanning gjennom en styrket fagskole.

Fra SFO til aktivitetsskole

Skolefritidsordningen må bli et sterkere tilbud til flere barn. Arbeiderpartiet vil legge den om til å bli en aktivitetsskole, med klare krav til innhold og pris. Vi vil sørge for at den nye aktivitetsskolen har rom for fellesskap, lek, fysisk aktivitet, kreativitet og tilbud om leksehjelp.

En mer digital skole

Digitale ferdigheter blir avgjørende i årene som kommer. Arbeiderpartiet vil utvikle og gjennomføre en nasjonal strategi for digitalisering i skolen. Programmering, kildekritikk og digital forståelse skal være en del av innholdet. Vi skal gi lærerne økt kompetanse i bruk av digitale læremidler og ha en pedagogisk kvalitetssikring av læremidlene som skal brukes. Det skal opprettes flere studieplasser innen IKT. En mer digital skole gir også lærerne gode verktøy for en enklere hverdag, for å se hva hver elev mestrer og sliter med, for å oppdage læringsvansker tidligere og for å tilpasse undervisningen.

SKOLE, KUNNSKAP OG KOMPETANSE

En god offentlig fellesskole og lik rett til utdanning er grunnleggende for å sikre like muligheter for alle. Felles læringsarenaer bidrar også til at vi som samfunn kan lykkes med likestilling, integrering og sosial utjevning. Å sikre alle tilgang til kunnskap og kompetanse er ikke bare et gode for den enkelte, det er avgjørende for hvor godt Norge vil lykkes med å skape nye næringer, trygg velferd og utvikle offentlig og privat sektor.

STYRKE LAGET RUNDT DE MINSTE

Å kunne skrive, regne og lese godt er helt grunnleggende for å lykkes i utdanning og arbeidsliv. Innsatsen må settes inn mye tidligere – i barnehagen og de første skoleårene. Den største utfordringen i fellesskolen er at én av fire elever ikke fullfører videregående skole. Elever som er i ferd med å falle fra i videregående opplæring må få rask og tett oppfølging.

Arbeiderpartiet vil gjennomføre en reform for tidligere innsats i barnehage og skole for å sørge for at langt flere elever fullfører skolen.

Barnehage

Barn som får en trygg og utviklende tid i barnehagen, står bedre rustet til å takle både skolen og resten av livet. En god barnehage kombinerer lek og læring på en måte som er tilpasset små barns nysgjerrighet og utforskertrang. Gode barnehager er blant de viktigste arenaene for integrering og inkludering og er i tillegg viktig for likestilling mellom kvinner og menn.

Arbeiderpartiet vil:

- Innføre en bemanningsnorm som sikrer nok voksne med relevant kompetanse i barnehagen. Halvparten av de som jobber i barnehagen, skal være barnehagelærere, og vi vil ansette flere barne- og ungdomsarbeidere
- Gradvis utvide retten til barnehageplass slik at alle barn får tilbud fra den måneden de fyller ett år
- Gi kommuner adgang til å stille samme krav til private og offentlige barnehager. Det gjelder blant annet krav til åpningstider, kvalitet og innhold, inntak av lærlinger og lønns- og arbeidsvilkår
- Bevare maksprisordningen og rett til søskenmoderasjon
- Gjeninnføre og gradvis utvide ordningen med gratis kjernetid i barnehagen i områder med særlige integrerings-, språks- og levekårsutfordringer
- Utrede rett til å få plass i en barnehage i nærmiljøet

Fra skolefritid til aktivitetsskole

Arbeiderpartiet vil gjøre om skolefritidsordningen (SFO) til aktivitetsskole (AKS) i hele landet. Det vil gi en rikere hverdag for flere barn, bedre integrering, økt sosial utjevning og deltakelse i arbeidslivet for foreldrene. AKS skal understøtte læringen i skolen og tilby fysisk aktivitet, kulturskoletime, kulturaktiviteter, andre fritidstilbud og leksehjelp, og samtidig gi elevene muligheter for lek.

Arbeiderpartiet vil:

- Innføre makspris og utvikle en nasjonal standard for innholdet i AKS, samt utrede tiltak for å sikre at tilbudet også treffer barn som trenger det mest
- Vurdere søskenmoderasjon for familier som har barn både i barnehage og i AKS
- Sørge for at den nye aktivitetsskolen har en klar tematisk kobling til innholdet i skolen
- Legge til rette for læring i AKS i en friere ramme enn i klasserommet, med større vekt på lek og kreativitet
- Sørge for at AKS bidrar til at alle barn daglig er i fysisk aktivitet, får et variert fritidstilbud og et godt tilbud om leksehjelp

Tidlig innsats

Arbeiderpartiet vil sikre at alle elever lærer de grunnleggende lese-, skrive- og regneferdighetene tidlig, og bygge et sterkere lag rundt den enkelte elev.

Arbeiderpartiet vil:

- Ansette flere lærere, blant annet ved å innføre en norm for lærertetthet minimum på kommunenivå. Vi vil utrede utformingen for å sikre at hensynet til fleksibilitet og prioritering av skoler og elever med størst behov i varetas. Bemanningsnormen skal i første omgang være fra 1. til 4.klasse, og ikke gå på bekostning av kvaliteten i de øvrige klassetrinn

Innføre en lese-, skrive- og regnearanti etter 2. trinn. Garantien innebærer:

- Kartlegge alle elevers lese- og regneferdigheter i 1. og 2.årstrinn
- Innføre en garanti der elever under et definert minstenivå i lesing og regning får et tilrettelagt tilbud om intensivopplæring og annen oppfølging
- Øke den spesialpedagogiske kompetansen i skolen gjennom en mer aktiv og tilstedeværende PP-tjeneste
- Sørge for at spesialundervisning startes så raskt som mulig. Forsterket opplæring skal som hovedregel skje i vanlig undervisningssituasjon
- Ha spesialteam som kan settes inn på skoler som trenger ekstra hjelp og veiledning
- Sørge for at alle skoler gir støtte- og intensivundervisning for elever som ikke har god nok faglig utvikling
- Styrke hjem-skole-samarbeidet, innføre tilbud om foreldrekurs i f.eks. leksehjelp og utdanningsvalg og etablere mer direkte kontakt mellom lærer, andre voksenpersoner og foresatte i grunnskolen
- Sikre gode leksehjelpsordninger, også på ungdomstrinnet
- Gjennomføre flere forsøk med alternative vurderings- og eksamensformer
- Etablere forsøk med tidlig fremmedspråk i barneskolen

FLERE LÆRERE MED BEDRE TID OG TILLIT

En god skole forutsetter dyktige lærere som gis tid og tillit til å følge opp hver enkelt elev.

Skoler og lærere skal få en mindre byråkratisk hverdag, større ansvar for å vurdere hvilke metoder og verktøy som er best egnet i det pedagogiske arbeidet, og bedre muligheter til kompetansepåfyll.

Arbeiderpartiet vil:

- Tilrettelegge for bedre karriereveier og kompetanseutvikling for lærere i skolen
- Endre og forbedre de nye masterutdanningene for lærere ved å styrke pedagogikken, praksisopplæringen og gi studentene mer erfaring i praktisk lærerarbeid
- Gjennomføre forsøk med flere alternative opptaksordninger til lærerutdanningene
- Sørge for at alle nyutdannede og nytilsatte lærere i barnehage og skole omfattes av en veiledningsordning
- Evaluere og forbedre praktisk-pedagogisk utdanning (PPU) og praktisk-pedagogisk utdanning for yrkesfag (PPY)
- Fortsette opptrappingen av etter- og videreutdanning for lærere, og gjennomføre et kompetanseløft for ukvalifiserte i *pedagogiske* stillinger
- Avbyråkratisere skolen ved å fjerne tidstyver og unødvendige krav til rapportering og dokumentasjon
- Erstatte regjeringens fraværsregler med et nytt nasjonalt regelverk som bidrar til mindre byråkrati, mer rettferdighet for elevene og økt gjennomføring. Derfor vil vi allerede høsten 2017 evaluere virkningene av det nye regelverket. Arbeiderpartiet

mener at det nye regelverket for fravær i videregående skole er for rigid og byråkratisk

- Godkjenne politisk fravær på ungdomsskolen på lik linje med i videregående opplæring
- Innføre mer konkrete læreplaner med færre og tydeligere mål og avvikle lokalt læreplanarbeid
- Gjennomgå grunnskolens kvalitetsvurderingssystem, herunder bruken av tester og prøver for å sikre at det fremmer mer og bedre læring
- Styrke rådgivningstjenesten, blant annet gjennom etterutdanning og samarbeid med arbeidsliv og karrieresentre
- Etablere hospiteringsordninger for lærere, skoleledere og lærerutdannere, der de får mulighet til å få relevant erfaring og kompetanse fra andre deler av utdanningssystemet og arbeidslivet
- Styrke skoleledelse og skolefaglig kompetanse på alle nivåer i skolen. Skoleledere skal også være tydelige ledere i det pedagogiske utviklingsarbeidet

TRYGGE ELEVER LÆRER BEST

Trygge elever som trives på skolen, lærer best. Mobbing er et stort samfunnsproblem, og barn som blir mobbet, er mer utsatt for sykdom og problemer senere i livet. Arbeiderpartiet vil skjerpe innsatsen mot mobbing på skolen og prioritere det forebyggende arbeidet.

Arbeiderpartiet vil:

- Etablere beredskapsteam mot mobbing i alle kommuner
- Styrke støtteordningene for organisasjoner og frivillige som jobber med å forebygge mobbing
- Gjennomføre et stort kompetanseutviklingsprogram i antimobbearbeid for rektorer, lærere og andre ansatte i skolen
- Alle skoler og barnehager har en plikt til å forebygge, undersøke og avdekke mobbing og krenkinger i læringsmiljøet
- Kartlegge forekomst av mobbing også på de første skoletrinnene og styrke kunnskapen om regelverk og klageadgang blant elever og foreldre
- Bedre elevs rettsvern gjennom lov- og regelendringer
- Åpne for å sanksjonere mot skoler som ikke tar tak i vedvarende mobbeproblemer
- Gi barneombudet eller en egen instans behandlingsansvaret for klager i mobbesaker
- Legge til rette for bedre og tettere skole-hjem samarbeid gjennom tilbud om foreldrekurs og mer direkte kontakt mellom lærere, andre voksenpersoner og skolen og foresatte

EN SKOLE FOR FREMTIDENS NORGE

Elevene skal utdannes for et samfunn og arbeidsliv i sterk endring. Det stiller krav til at skolen og skolens fagområder holder tritt med utviklingen. Skolen må legge økt vekt på at elevene lærer å lære og blir gode på problemløsning, kommunikasjon og samarbeid. Digital kompetanse og bruk av digitale læremidler er svært viktig, og skolen må stimulere til kreativ og kritisk tenkning.

Det er en styrke at den norske fellesskolen bidrar til å motvirke skiller og motsetninger i samfunnet. Derfor vil vi hindre ytterligere privatisering av skolen og forsvare og fornye fellesskolen. Den offentlige fellesskolen må lede an i nytenking og skoleutvikling som gir økt læring og motivasjon og kommer alle elever til gode.

Arbeiderpartiet vil:

- Jobbe mot økt privatisering og si nei til statsstøtte til kommersielle privatskoler

- Gi kommuner og fylkeskommuner mulighet til å styre omfanget av private skoler av hensyn til det totale skoletilbudet. I tilfeller hvor den lokale fellesskolen i kommunen eller fylket svekkes, skal dette vektlegges i vurderingen av søknad om statsstøtte til nye privatskoler
- Styrke tilsynet av privatskoler for å sikre etterlevelse av regelverket
- Gjøre fellesskolen mer mangfoldig, blant annet ved å gjøre det lettere for skoleeiere å gjennomføre forsøk og utviklingsarbeid ut fra lokale behov
- Bidra til at elevene utvikler bedre IKT-kompetanse ved å:
 - Øke dekningsgraden for digitale læremidler
 - Utvikle og gjennomføre en nasjonal strategi for digitalisering i skolen
 - Gjøre programmering og digital forståelse til en del av innholdet i skolen, for eksempel etter modell av «Lær kidsa koding»
 - Etablere en helhetlig IKT-arkitektur med tilgjengelig og oppdatert utstyr og tilgang til høyhastighetsnett
 - Sikre at pedagogikken styrer teknologien gjennom å gi lærerne økt kompetanse i bruk av digitale læremidler og pedagogisk kvalitetssikring av læremidlene
 - Innføre en nasjonal støtteordning for å stimulere utvikling av gode digitale læremidler
- Styrke undervisningen og læremidlene i realfag ved å legge mer vekt på forståelse og problemløsning
- Etablere vitensentre, Newton-rom, prototypeverksted og liknende læringsarenaer i flere fagområder og arbeide for at alle kommuner skal ha tilgang på digitale aktivitetsrom
- Tilrettelegge for faglig sterke elever blant annet gjennom å tilby faglig sterke elever å ta flere fag på høyere nivå
- Styrke og forbedre de praktiske og estetiske fagene og gi lærere mulighet for etter- og videreutdanning også i disse fagene
- Utvikle et godt nasjonalt system for deling av kvalitetssikrede og forskningsbaserte undervisnings- og læringsopplegg
- Legge til rette for at ungdomsskoler har tilbud om elevbedrift og utplassering i arbeidslivet
- Videreutvikle entreprenørskap i skolen, for å gi elevene praktisk kunnskap og stimulere til nytenkning og kreativitet i arbeidslivet
- Innføre «Den praktiske skolesekken» for å la elever oppleve, utforske og lære fag og ferdigheter på en måte som i større grad enn i dag er praktisk og relevant, skape bedre sammenheng mellom teori og praksis i skolen

STUDIESPESIALISERENDE

Fullført videregående opplæring har blitt en viktig grunnkompetanse i arbeidslivet. Samtidig er 560 000 voksne i dag uten slik utdanning, og frafallet er høyt. Skolen må i større grad innrettes slik at flere får muligheten til å gjennomføre, og gi utfordringer til de faglig sterke elevene. De neste årene vil etterspørselen etter utdannet arbeidskraft øke. Videregående opplæring skal bidra til at flest mulig både fullfører og får et godt grunnlag for videre studier og arbeidsliv. Studiespesialiserende i videregående skole skal gi elevene et solid og godt grunnlag for videre studier ved høyere utdanning.

Arbeiderpartiet vil:

- Tilby intensivopplæring mellom ungdomstrinnet og videregående opplæring for elever med svake grunnleggende ferdigheter
- Prøve ut flere alternative vurderings- og eksamensformer i videregående opplæring
- Jobbe for at det tilbys flere fremmedspråk i den videregående skolen, som for eksempel kinesisk, russisk og arabisk
- Kreve at alle fylker tilbyr faglig sterke elever å ta flere fag på høyere nivå
- Ha entreprenørskap som valgfag i skolen

- Skoler og lokalsamfunn bør spille på lag for å oppnå økt læringsutbytte, ved å knytte linjer og fag opp mot relevante samfunnsaktører

YRKESFAG

For å lykkes i en krevende internasjonal konkurranse må vi bygge videre på og forsterke fagutdanningene og sørge for at vi utdanner nok fagarbeidere. Godt utdannede faste ansatte, fagarbeidere med stor tillit og bedrifter som bidrar til opplæring av fagarbeidere, er et viktig grunnlag for konkurransekraften. Vi vil styrke de yrkesfaglige programmene og sørge for at arbeidslivet som venter etter fullført utdanning, er attraktivt og seriøst.

Elever på yrkesfag må i større grad få mulighet til å lære ved å være nært på arbeidslivet tidlig i utdanningsløpet. Vi vil styrke partenes eierskap til opplæringen og ha et tettere samarbeid mellom skole og arbeidsliv.

Det må bli lettere å veksle mellom yrkesfaglige og akademiske utdanningstilbud og enklere å bygge videre på en yrkesfaglig utdanning gjennom en synlig utdanningsvei fra grunnskole til høyere utdanning både yrkesfaglig og akademisk. Vi mener at opptakskravene til universitets- og høyskoleutdanning bør være mer differensierte enn i dag, og at fag- og svennebrev bør gi adgang til videre utdanning med faglig relevans for den enkelte fagutdanning.

Arbeiderpartiet vil:

- Rekruttere og videreutdanne flere yrkesfaglærere og styrke yrkesfaglærerutdanningene
- Legge større vekt på praktiske ferdigheter og praksisnær opplæring fra de første skoleårene
- Bedre yrkesveiledningen i grunnskolen og gi alle elever kunnskap om ulike yrker
- Tilrettelegge for praksis gjennom hele yrkesfagopplæringen
- Sikre at alle elever som er kvalifisert, får læreplass
- Legge til rette for fleksible løp i flere utdanningsprogrammer, der elevene får veksle mellom skole og arbeidsliv gjennom uken
- Opprette en ordning med nasjonal senterstatus for fremragende yrkesutdanning, etter modell av Senter for fremragende utdanning (SFU)
- Oppdatere utstyr på yrkesfagskolene slik at opplæringen blir mer relevant
- Arbeide for at alle kommuner årlig tilbyr minst to læreplasser per 1000 innbyggere
- Øke lærlingtilskuddet tilsvarende det en skoleplass koster
- At alle fylker skal ha elev- og lærlingombud
- Alle lærlinger skal få et lærlingebevis som gir samme fordeler som elever og studenter har
- Gjøre det lettere å bytte fra studiespesialisering til yrkesfag
- Kreve at kommunene og helseforetakene tilbyr flere praksisplasser og lærlingplasser innen helse- og omsorgsfag

FAGSKOLER

Fagskoleutdanningene skal gi solid, høyere yrkesfaglig kompetanse. Utdanningene skal være basert på arbeidslivets behov og bygge på det formelle trepartssamarbeidet innen norsk fag- og yrkesopplæring.

Arbeiderpartiet vil:

- Synliggjøre og styrke fagskolen som grunnlag for en attraktiv karrierevei for alle elever som fullfører videregående skole eller har tilsvarende realkompetanse
- Starte en strukturgjennomgang av fagskolesektoren for å sikre god kvalitet og relevans i tilbudene

- Finansiering av fagskolene må stå i forhold til de ulike studietilbudene
- Utvikle flere innovative læringsmodeller i samarbeid med arbeidslivet
- Innføre studiepoeng på fagskolene slik at overganger mellom ulike nivåer i utdanningssystemet kan skje på en mer smidig måte
- Innføre et nasjonalt opptakssystem for fagskoleutdanninger og legge frem en opptrappingsplan for nye studieplasser i tråd med arbeidslivets behov
- Utvikle gode systemer som kan utvikle og anerkjenne god undervisningskompetanse
- Bedre fagskolestudentenes rettigheter og gi mulighet til å søke medlemskap i studentsamskipnadene
- Gi tilleggspoeng for fagskoleutdanning ved opptak til universiteter og høyskoler
- Sikre at fagskolene tilbyr solide, kvalitetssikrede yrkesutdanninger av høy kvalitet og kan levere etterspurt kompetanse til arbeidslivet

HØYERE UTDANNING

Kvaliteten i forskning og høyere utdanning er avgjørende for hvor godt Norge vil lykkes i fremtiden med å utvikle og ta i bruk ny kunnskap, sikre et omstillingsdyktig nærings- og arbeidsliv og bidra til fornyelse og innovasjon i offentlig sektor.

Raske endringer i arbeidslivet øker behovet for å styrke kontakten mellom utdanningsinstitusjonene og arbeidslivet. Samtidig gjør det at de fleste av oss har behov for påfyll av kompetanse gjennom livet, som en del av arbeidslivet. Universitetene og høyskolene skal ha en sentral rolle i dette.

Alle skal ha lik rett til utdanning. Høyere utdanning skal være uten studieavgifter, og utdanningene skal være universelt utformet. Vi vil sikre den akademiske friheten og bidra til at publiserte forskningsresultater er tilgjengelig for alle. Flere nybygg og tilrettelagt infrastruktur er sentralt for å sikre en solid utdanningssektor og tiltrekke oss dyktige studenter og forskere i årene framover.

Norge trenger både de verdensledende forskningsmiljøene, de sterke profesjonsutdanningene og læresteder som leder an i regional utvikling. Arbeiderpartiet vil at finansieringen skal speile dette.

I framtidens arbeidsliv vil langt flere trenge å omskolere og videreutdanne seg. For å gjøre det lettere å gjennomføre studier ved siden av ordinært arbeid, vil Arbeiderpartiet at flere læresteder oppretter studietilbud på kveldstid og i helger.

Arbeiderpartiet vil:

- Etablere flere studieplasser, spesielt innen realfag, IKT og andre strategiske fagområder for norsk arbeids- og samfunnsliv
- Stimulere til mer praksis og kontakt med arbeidslivet underveis i studiene
- Legge frem en prioriteringsliste for bygg og infrastruktur og gjøre dette til en del av langtidsplanen for forskning og høyere utdanning
- Innføre et nasjonalt meritteringssystem for god undervisning som stimulerer og fremdyrker god utdanningskvalitet
- Gjennomgå finansieringsordningen slik at den i større grad er knyttet til oppgavene de ulike virksomhetene reelt sett har, respektere egenarten ved lærestedene og belønne mangfold i sektoren
- Sikre et godt psykisk og fysisk helsetilbud for alle studenter, organisert gjennom samskipnadene og vertskommunene
- Stille større krav til undervisningskvalitet og studieintensitet i høyere utdanning
- Fullføre opptrappingen til 11 måneders studiestøtte
- Gjøre universiteter og høyskoler til en mer attraktiv karrierevei ved å ha en aktiv likestillingspolitikk og redusere bruk av midlertidige ansettelses

- Endre Tjenestemannsloven for å forhindre midlertidighet, i tråd med forslaget som partene i arbeidslivet har utarbeidet
- Bygge 3000 studentboliger årlig
- Bidra til mer internasjonalisering i høyere utdanning, gjøre det lettere å få tilpasset utenlandske formalkompetanse til norske krav og jobbe for at alle studenter skal ha tilbud om utenlandsopphold som del av en grad
- Utvikle flere tilpassede studietilbud og legge bedre til rette for deltidsstudenter ved blant annet å vurdere kravet om 50 prosent studier for å få utdanningsstøtte i Lånekassen
- Legge bedre til rette for studenter med barn
- Legge til rette for digitalisering av flere undervisningstilbud ved universitetene

FORSKNING

Forskning er en forutsetning for utvikling og vekst og helt nødvendig for å møte de store, sammensatte utfordringene Norge og verdenssamfunnet står ovenfor. Norge skal være en drivkraft i den internasjonale kunnskapsutviklingen og ha verdensledende kompetanse innenfor områder der vi har særlige fortrinn, og som er viktige for oss. Tilgang til førsteklasses og godt tilrettelagt vitenskapelig utstyr er av avgjørende betydning for at Norge også i fremtiden skal være en ledende kunnskapsnasjon. Forskning og utvikling er helt avgjørende for å sikre innovasjon, teknologiutvikling og konkurransekraft. De teknisk-industrielle forskningsinstituttene har en nøkkelrolle for nødvendig omstilling i både næringsliv og offentlige virksomheter.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreføre treprosentmålet i forskningspolitikken og ha som ambisjon at næringslivets utførte forskning og utvikling utgjør to prosent av BNP innen 2030
- Jobbe systematisk for bedre samordning av forskningspolitikken på tvers av departementer, direktorater, organisasjoner og næringer
- Styrke forskning som en attraktiv karrierevei og hjelpe frem flere unge forskertalenter
- Videreføre satsingen på fremragende forsknings- og utdanningsmiljøer og etablere nye forskningsmiljøer i internasjonal toppklasse knyttet til næringsklyngene på disse områdene
- Innføre utviklingsavtaler med universitetene og høyskolene for å oppnå mer strategiske utvikling, tettere samarbeid og en mer bevisst faglig arbeidsdeling i høyere utdanning
- Videreutvikle Skattefunnordningen for å øke næringslivets investeringer i FoU
- Sikre at alle høyere utdanningsinstitusjoner har gode ordninger for åpen tilgang- og publisering
- Legge til rette for større bruk av «Nærings-phd» og «Offentlig phd», der dyktige fagfolk i arbeidslivet kan få tilrettelagte karriereløp i samarbeid med academia
- Etablere en ordning med Nærings-Postdoc
- Etablere et eget forskningsprogram for innovasjon og omstilling i offentlig sektor med spesielt fokus på hvordan vi organiserer og finansierer gode kommunale tjenester
- Utrede konkrete tiltak for å dempe søknadsbyråkrati og rapportering knyttet til de konkurranseutsatte arenaene i Norges forskningsråd

Arbeiderpartiet

Helse

FEM VIKTIGSTE SATSNINGER

Styrke vår felles helsetjeneste

Vi vil investere i vår felles helsetjeneste, slik at du kan få den beste behandlingen uavhengig av størrelsen på lommeboka eller dine evner og muligheter til å kreve hjelp. Vi vil sikre helsetjenesten god økonomi og skape ro rundt organisering av sykehusene. Vi vil redusere helsekøene og ha åpenhet om ventetid, og investere i medisinsk kvalitet og digitalisering. Nye legemidler og behandlingsformer skal tas raskt i bruk.

Sikre alle en god alderdom

Eldre er ulike, og alderdommen har ulike faser. Tilbudet til våre eldre må tilpasses dette mangfoldet. Seniorer som ønsker det, skal kunne jobbe lenger. Selv om helsa skranter, skal langt flere eldre kunne bo og trives hjemme. Vi vil gjennomføre en kvalitetsreform gir trygghet om at alle syke eldre får et godt tilbud. Pårørende og frivillige som ønsker å gjøre en innsats, skal anerkjennes og gis gode rammer.

Raskere hjelp ved psykiske plager

Psykiske plager er vår tids folkesykdom. Med tidlig hjelp kan likevel mange psykiske lidelser forebygges og behandles. Vi vil ha lavterskel psykisk helsetilbud i alle kommuner, fjerne egenandelene hos fastlegen for ungdom opp til 18 år og bidra til at våre unge lærer mer om psykisk helse i skolen. Midlene til skolehelsetjenesten skal øremerkes. Det skal være lett å få hjelp av fagfolk når noe er vanskelig. Kommunene skal få rom til å ansette flere fagfolk som kan psykisk helse.

Forebygge dårlig helse hos barn og unge

Gode vaner formes tidlig. Vi vil sørge for et enkelt, sunt måltid og daglig fysisk aktivitet i skolen hver dag for alle barn og unge. Det legger grunnlag for god helse og gode liv og kan motvirke de økende forskjellene. Barn som opplever psykiske plager eller vold, skal få rask hjelp.

Reformere norsk ruspolitikk

Rusavhengighet dreper og ødelegger liv. Arbeiderpartiet vil føre en restriktiv, forebyggende og kunnskapsbasert ruspolitikk. Rusavhengige skal møtes med god helsehjelp, ikke straff. Arbeiderpartiet vil gå nye veier for å hjelpe de sykeste ruspasientene, som lett tilgjengelige sprøyterom og heroinassistert behandling.

HELSE

Arbeiderpartiet vil ha ønsker en sterk, offentlig helsetjeneste i hele landet. Gjennom helsefremmende forebygging, tidlig innsats og god behandling, skal du få den beste hjelpen i den offentlige helsetjenesten i Norge.

Flere må få hjelp tidligere, og sosiale helseforskjeller må forebygges. Langt mer av innsatsen må settes inn tidligere og nærmere der folk bor, jobber og tilbringer tiden sin.

Vi vil stanse utviklingen mot et todelt helsevesen i Norge. Derfor sier vi nei til privatisering, og sørger heller for at de offentlige sykehusene blir bedre. Fremover trengs det stabilitet rundt organiseringen av sykehusene, bedre økonomi, utvikling av nye behandlingsmetoder, nye medikamenter, ny teknologi og god faglig ledelse.

Eldre er en ressurssterk og mangfold gruppe. Vi vil bedre mulighetene for eldre til å bo i eget hjem så lenge som mulig, og vi vil bidra til at alderdommen fylles med mening og mestring. Kvaliteten i tilbudet for eldre på sykehjem skal følges nøye, og helsetjenesten skal ved livets slutt gi god behandling og verdighet. Arbeiderpartiet mener eldreomsorg er et felles offentlig ansvar og ønsker ikke kommersialisering av pleie- og omsorgstjenestene. Arbeiderpartiet vil samarbeide med ideelle aktører der de kan være et viktig supplement til det offentlige.

De viktigste oppgavene er derfor:

- Ta et krafttak for mer forebygging og tidlig innsats, særlig for barn og unge
- Bedre den psykiske helsen – bryte tabuer og sikre tidlig hjelp når det trengs
- Fornye den offentlige spesialisthelsetjenesten
- Sikre alle en god alderdom og gi pårørende bedre støtte og hjelp

FOLKEHELSE FOR BARN OG UNGE

Hver og en har vi ansvar for egen helse, men som fellesskap har vi også et ansvar for hverandre. Mye sykdom og dårlig helse er knyttet til livsstil, ernæring, fysisk aktivitet og det psyko-sosiale miljøet vi lever i. Arbeidet for å fremme et sunt kosthold basert på kostrådene er viktig for å styrke folkehelse, samtidig som det har gunstige effekter på andre sektorer som klima og miljø.

Antall barn og unge med psykiske problemer øker. Det er spesielt alvorlig. Vi vil derfor gjennomføre et krafttak for å forebygge sykdom og dårlig helse blant barn, slik at alle får en god start i livet.

Arbeiderpartiet vil:

- Utarbeide et ambisiøst program for bedre folkehelse
- Investere i tiltak for bedre barne- og ungdomshelse som når alle:
 - Innføre daglig fysisk aktivitet i skolen
 - Gjeninnføre skolefrukt i ungdomsskolen
 - Tilby alle barn et enkelt skolemåltid hver dag gjennom et spleiselag mellom staten, kommuner og frivillige betalingsordninger for foresatte. Skjermingsordninger skal etableres
 - Gjennomføre en ambisiøs opptrappingsplan for å bekjempe vold mot barn
 - Innføre gratis fastlege frem til fylte 18 år
 - At HPV-vaksine også tilbys gutter gjennom barnevaksinasjonsprogrammet, gitt en tilfredsstillende kostnadseffektivitet for hele HPV-programmet
 - Fornye og forbedre seksualundervisningen til å også omhandle kjønns- og seksualitetsmangfold, grensesetting, relasjoner og ansvar

TIDLIG INNSATS DER FOLK BOR

Vi må gi mer hjelp til folk som er i ferd med utvikle sykdom – ikke vente til de blir så dårlige at de må på sykehus. Det gir bedre helse for den enkelte. Det sikrer også at sykehus og spesialister kan konsentrere seg om de pasientene som trenger dem mest. Derfor er den tidlige innsatsen fastlegene og andre deler av helse- og omsorgstjenesten gjør, helt avgjørende. For å bidra til å styrke det forebyggende og rehabiliterende helsearbeidet må den frivillige helseinnsatsen som gjøres i organisasjonene anerkjennes og styrkes.

Arbeiderpartiet vil:

- Etablere flerfaglige helsehus i hele landet hvor pasienter kan få mer helhetlig hjelp enn i dag
- Gi ekstra støtte til kommuner som bruker ny teknologi og nye samarbeidsformer for å gi pasientene tidlig og helhetlig hjelp. Det gjelder spesielt innen rus, psykisk helsehjelp, muskel- og skjelettlidelser og rehabilitering
- Prioritere utdanningsstillinger og sikre god rekruttering av fastleger i hele landet
- Sikre god tilgang på akuttmedisinske tjenester i hele landet ved å styrke legevakt og akuttberedskap når det gjelder kompetanse, finansiering og samhandling
- Gjennomgå luftambulansetjenesten og de akuttmedisinske tjenestene utenfor sykehusene for å sikre god dekning og kvalitet
- Sikre at alle kommuner kan oppfylle kravet om hjemmebesøk til alle nybakte mødre
- Bidra til at kronikere i størst mulig grad kan leve et liv som friske gjennom god tilgang til arbeid og tekniske hjelpemidler
- Gjennom digitale oversettelsesverktøy og tilbud om tolk i særskilte tilfeller skal helsetilbudet bli mer tilgjengelig for minoriteter
- Vurdere forsøk med kommuner og sykehus som får et samlet ansvar for alle helsetjenestene i sitt område

PSYKISK HELSE

Den psykiske helsen vår er like viktig som den fysiske. Angst og depresjon er blant de vanligste lidelsene folk rammes av. Det viktigste arbeidet gjør vi før lidelsene får utvikle seg. Dette skjer i hovedsak utenfor helsetjenesten; i familien, i barnehagen, på skolen, på arbeidsplassen og der vi bor.

Grunnlaget for god helse legges tidlig. Derfor må vi ha særskilt oppmerksomhet mot våre aller yngste.

Arbeiderpartiet vil:

- Utarbeide en tverrfaglig opptrappingsplan om psykiske lidelser, forebygging og tidlig helsehjelp
- Støtte frivillige organisasjoners forebyggingsarbeid
- Trappe opp og øremerke midler til tverrfaglige skolehelsetjenester og helsestasjoner
- Sørge for tettere samarbeid mellom skolen og Barne- og ungdomspsykiatrien (BUP) og gi helsesøstre mulighet til henvise til BUP
- Åpne for «e-helsesøster» slik at ungdom kan kontakte sin skolehelsetjeneste gjennom digitale plattformer
- Gjøre psykisk helse til en del av kompetansemålene til skolen
- Sikre folk med psykiske plager og lidelser bedre tilgang til psykisk helsehjelp fra kvalifiserte fagfolk og ansette flere med slik kompetanse i kommunene
- Etablere lett tilgjengelige lavterskeltilbud med mulighet for drop-in, som Familiens Hus og Ung Arena, i flere kommuner
- Innføre en nasjonal bemanningsnorm for skolehelsetjenesten i tråd med Helsedirektoratets anbefalinger

- At tilbudet til psykisk syke skal organiseres som helhetlig og godt koordinerte pasientforløp uten unødige forsinkelser
- Satse på programmer som gjør at flere med psykisk sykdom kan stå i jobb eller komme tilbake i jobb
- Øke bruken av gradert sykemelding

TANNHELSE

De siste 30 årene har det skjedd en betydelig bedring i tannhelsen. Likevel er dårlig tannhelse fortsatt et betydelig helseproblem i Norge.

Siden 2005 har flere sårbare grupper fått gratis eller billigere tannbehandling. Det er store kostnader knyttet til videre utvidelser. For å styrke rettighetene på dette feltet er det nødvendig å gå gradvis frem. Særlige sårbare grupper skal prioriteres.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke det forebyggende arbeidet for god folketannhelse
- Utarbeide en plan for gradvis økt satsning på tannhelsefeltet
- Innføre skjermingsordninger på tannhelseutgifter til personer med svak økonomi og dårlig tannhelse, samt utrede hvilke ordninger som best møter dette behovet
- Forbedre ordningene for refusjon gjennom folketrygden til spesielle diagnoser

DIGITALISERING I HELSEVESENET

Digitalisering revolusjonerer sektor etter sektor i samfunnet. Nå står helse- og omsorgssektoren for tur. Innen 2025 skal Norge være det ledende landet i Europa på e-helse.

Arbeiderpartiet vil:

- Investere betydelig i sykehusenes digitale «grunnmur» og infrastruktur
- Pasientdata må sikres forsvarlig og være under offentlig kontroll
- Sikre at digitalisering blir et hovedtema i styringen av sykehusene og for ledere på alle nivåer i helsetjenesten
- Slå fast at digital kommunikasjon skal være hovedregelen i norsk helsetjeneste
- Vurdere nye finansieringsformer, blant annet et teknologifond hvor sykehus og kommuner som har gode samfunnsøkonomiske prosjekter innen e-helse, kan få ekstraordinære investeringstilskudd
- Legge til rette for et tett samarbeid mellom offentlig og privat sektor om utvikling av digitale tjenester og plattformer
- Styrke den digitale samhandlingen mellom spesialist- og primærhelsetjenesten
- Styrke innsamlingen og bruk av helseinformasjon for å bedre tilbud og behandling uten at dette svekker personvernet til pasienten

SPESIALISTHELSETJENESTEN

Kvalitet

Den offentlige norske helsetjenesten skal tilby behandling i verdensklasse. Kvaliteten på den medisinske behandlingen er i dag svært god på mange områder. Men variasjonen i resultater mellom sykehus er fortsatt for stor, og spesialisthelsetjenesten må strekke seg for å ligge i front av den sterke medisinske og teknologiske utviklingen som nå skjer internasjonalt. Arbeiderpartiet vil sørge for en god arbeidsdeling mellom sykehusene som gjør det mulig å ta i bruk ny teknologi og styrke fagkompetansen.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre en grunnfinansiering av den offentlige spesialisthelsetjenesten som gir reell mulighet til å øke behandlingsskapasiteten
- Redusere uberettiget variasjon av utredning, behandlinger og andre helsetjenester
- Bruke våre unike kvalitets- og pasientregistre for å fremme folkehelsearbeidet og utvikle nye behandlingsmetoder
- At Norges fortrinn med en offentlig enhetlig helsetjeneste brukes aktivt til forskning og utvikling av nye legemidler og behandlingsformer gjennom blant flere annet kliniske studier
- Avvikle ordningen med nøytral merverdiavgift i helseforetakene
- Gå i spissen for et nordisk og europeisk innkjøpssamarbeid om dyre legemidler
- Styrke forskning innen kommunehelse, rus, psykisk helse og rehabilitering
- Stille krav om at alle større sykehus skal ha geriatrisk kompetanse, slik at eldre får helhetlig utredning og større mulighet til å bo lengre i egen bolig
- Habilitering, rehabilitering og hverdagshelse skal gis økt prioritet
- For at alle skal ha mulighet til å bruke den offentlige helsetjenesten og å motvirke sosial ulikhet i helse vil vi gjennomgå egenandelssystemet for å sikre helhetlige og gode skjermingsordninger

Kommunikasjon og samarbeid

For mange pasienter opplever at informasjonen er mangelfull, at sykehus ikke har god nok kontroll, og at de selv må etterlyse fremdrift og svar. I tillegg opplever mange pasienter køer og ventetider som ikke er medisinsk nødvendig. Samlet bidrar dette til å svekke tilliten til en sterk, offentlig spesialisthelsetjeneste.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke utrednings- og behandlingsskapasiteten i sykehusene ved å ta i bruk poliklinikkene også på ettermiddags- og kveldstid
- Øke antall avtalespesialister og sikre at avtalespesialister er et reelt tilbud i hele landet
- Innføre et bedre system for måling av ventetider. Det skal sikre åpenhet, gi bedre oversikt over reelle ventetider og ivareta pasientenes rettigheter i hele pasientforløpet
- Avvikle privatiseringsreformen «Fritt behandlingsvalg» og bruke ressursene på tiltak vi vet reduserer ventetid og bidrar til behandling av flere pasienter
- Innføre flere pasientforløp etter modell fra kreftområdet
- Øke tilgangen på organdonorer ved å styrke donorsykehusene, ha nok skolert helsepersonell og sikre at status som organdonor registreres i den digitale kjernejournalen

Styringen av sykehusene

Bedre kapasitet, bedre kommunikasjon og bedre kvalitet på behandlingen krever at spesialisthelsetjenesten styres på en god måte. I dagens situasjon trenger sykehusene arbeidsro, men innenfor rammene av helseforetaksmodellen er det stort rom for forbedringer.

Arbeiderpartiet vil:

- *For å bedre organiseringen av sykehusene vil vi:*
 - Forbedre helseforetaksmodellen og bygge videre på en regionalisert spesialisthelsetjeneste med styring på tre nivåer
 - Vurdere en deling av Helse Sør-Øst med bakgrunn i muligheten for bedre styring og drift
 - Sørge for økt politisk styring av sykehusene og at sykehusene samhandler bedre med primærhelsetjenesten
 - Styrke lokalsykehusene og sikre kvaliteten ved de minste sykehusene gjennom god oppgave- og arbeidsdeling mellom sykehusene. Akuttisykehus

skal ha beredskap i kirurgisk vurdering og stabilisering samt kunne håndtere akutte hendelser

- Satse mer på systematisk utvikling av gode ledere i helsetjenesten
- Etablere en hovedregel om at alle norske sykehus skal ha stedlig ledelse, en plassjef som har vide fullmakter til å lede sitt ansvarsområde
- *For å bedre styring av sykehusene vil vi:*
 - At både kvalitet og økonomi vektlegges til pasientenes beste i styringen av sykehusene
 - Gjennomføre egne foretaksmøter dedikert til kvalitet, ledelse og kompetanse
 - Sørge for tung fagkompetanse og god samfunnsforståelse i sykehusstyrene
 - Dempe «markedsfinansieringen» av sykehusene ved å redusere den innsatsstyrte finansieringen og øke rammefinansieringen til sykehusene
 - Redusere «rapporteringsveldet» ved å betydelig redusere antall mål i oppdragsdokumentene til de regionale helseforetakene
 - Gjennomgå arbeidsrutiner og prosedyrer for å redusere unødig helsebyråkrati
 - Ta et større nasjonalt ansvar for de største investeringene i spesialisthelsetjenesten

Antibiotikaresistens

Økt antibiotikaresistens er en av vår tids største trusler. Det er knapt utviklet nye antibiotiske substanser på snart 30 år. Både nasjonalt og internasjonalt haster det å skjerpe innsatsen i kampen mot bakterier som er motstandsdyktige mot antibiotika.

Arbeiderpartiet vil:

- At Norge tar internasjonalt lederskap for etableringen av ordninger som øker forskning, utvikling, overvåking og innkjøp av antibiotika
- Vurdere skjerpet kontroll av multiresistente bakterier hos personer som har blitt operert utenlands
- Gjennomføre et treningsprogram i kommunikasjon for leger med sikte på å redusere feilbruk av antibiotika

RUS

Alkohol og andre rusmidler forårsaker hvert år store problemer og lidelser for mange enkeltpersoner og deres nærmeste. Derfor vil Arbeiderpartiet ha en sterk og kunnskapsbasert ruspolitikk som forebygger rusproblemer.

For å forebygge og begrense følgene av rusmisbruk vil Arbeiderpartiet:

- Føre en restriktiv alkoholpolitikk
- Opprettholde Vinmonopolets viktige samfunnsrolle
- Vurdere å la Vinmonopolet ta over driften av taxfree-ordningen når gjeldende avtale utløper. Inntektene til offentlige og private flyplasser videreføres
- Innholdsmerke alkoholholdig drikke
- Sørge for at det på alle arbeidsplasser er retningslinjer for alkoholbruk
- Styrke tiltakene rettet mot barn som vokser opp i hjem med rusutfordringer
- Styrke det rusforebyggende arbeidet i skolen

Arbeiderpartiet mener at rusavhengighet skal møtes med forsvarlig helsehjelp og sosiale tjenester, ikke bøter og straffeforfølgning. Vi mener derfor det er behov for en større endring av ruspolitikken i neste stortingsperiode. En omlegging skal innebære at de helse-, justis- og strafferettslige sidene av dagens politikk reformeres. Reformen innebærer at dagens sanksjoner mot rusbruk erstattes av alternative reaksjoner som tar som utgangspunkt at rusmiddelavhengighet er et helseproblem som må møtes med helsehjelp.

For å få dette bedre til vil vi endre reaksjonene mot narkotika til eget bruk. Dette vil innebære at narkotika fortsatt vil være ulovlig, men at rusavhengiges overtredelser av loven møtes med alternative reaksjoner, ikke straff, fra samfunnets side. Alternative reaksjoner vil kunne være helsehjelp, oppfølgingssamtaler, pålagte helse- og sosialfaglige oppfølgingsprogrammer, skriftlige advarsler og i ytterste konsekvens bøter overfor personer som kan sies å åpenbart ikke ha et rusproblem.

For å gi bedre helsehjelp til personer med rusproblemer vil vi:

- Gjennomføre en omlegging av norsk ruspolitikk, hvor de helse-, justis- og strafferettslige sidene av dagens politikk reformeres
- Narkotika skal fortsatt være forbudt. Rusavhengige skal møtes med god helsehjelp, ikke straff
- Gi ruspasienter persontilpasset oppfølging knyttet til jobb og bolig
- Tilbudet til ruspasienter skal organiseres som helhetlig og godt koordinerte pasientforløp uten unødige forsinkelser. Behandlingsforløpet skal inkludere ettervern ved forpliktende oppfølgingsavtaler mellom helseforetakene og kommunene
- Sørge for bedre måling av kvaliteten på rusbehandling og sørge for at resultatene av ulike behandlingstilbud lettere kan sammenlignes
- Gi sårbare mødre tilbud om oppfølging og utredning på spedbarns- eller familiesenter
- Som for andre pasientgrupper, sørge for at det er medisinskfaglige og forskningsbaserte vurderinger som legges til grunn for hva slags medikamenter og behandlingsmetoder, herunder heroinassistert behandling, som benyttes i helsehjelp til rusavhengige
- Innføre brukerrom som skal utvikles i retning av helsehjelpssentre. Inntil dette er på plass, må det bli tillatt å røyke blant annet heroin på dagens sprøyterom
- Nedsette en ruskommisjon som skal fremme konkrete, kunnskapsbaserte forslag til hvordan ruspolitikken endres

REPRODUKTIV HELSE OG BIOTEKNOLOGI

Alle har rett til å bestemme over egen kropp. Dagens abortlov balanserer på en god måte hensynet til kvinnen på den ene side og vernet om fosteret på den andre side.

Vi stiller oss grunnleggende positive til nye behandlingsmåter som den biotekniske utviklingen fører med seg, og vil bekjempe kommersialisering av bioteknologi. Vi anerkjenner samtidig at mulighetene bioteknologi gir, også kan reise krevende etiske dilemmaer.

For å sikre kvinners rett til å bestemme over egen kropp vil vi:

- Utvide forsøksordningen med gratis prevensjon
- Jobbe mot innskrenkninger i kvinners rettigheter til selvbestemt abort
- Beholde dagens grense for selvbestemt abort på 12 uker
- At kvinner som vurderer abort, skal behandles likt over hele landet
- At alle gravide som ønsker det, skal få tilbud om tidlig ultralyd
- Si nei til en utvikling der foreldre kan velge egenskaper til sine barn
- Innføre NIPT-test for gravide som har rett på fosterdiagnostikk.

For å møte muligheter og dilemmaer innen bioteknologi og medisinsk genetikk vil vi:

- Hjelp flere til å få barn ved å tillate eggdonasjon
- Åpne for assistert befruktning for enslige
- Ikke tillate surrogati. For barn født i utlandet som opplever manglende rettigheter når de kommer til Norge, skal barnas beste settes først

ELDRE

Vi lever stadig lenger. Det betyr at mange eldre kan leve flere gode år som pensjonist, hvor de kan og vil delta og bidra. Samfunnet må legge bedre til rette for aktive eldre. Eldre som ikke har mulighet til å delta i den digitale hverdag skal kunne være en del av samfunnet på lik linje som alle andre.

De aller fleste ønsker å bo hjemme så lenge som mulig og være sjef i eget liv. Hjemmesituasjonen må være trygg, og den som bor hjemme, må ha mulighet til sosialt liv og kontakt med andre.

I dag må altfor mange vente på sykehjemsplass, og kvaliteten i tjenestene varierer for mye mellom kommunene. Derfor vil vi ha klare mål for kvalitet, en mer målrettet finansiering og et betydelig statlig bidrag for å ruste opp tilbudet til eldre over hele landet. Ansatte som skal gi hjelp og omsorg, må ha tid nok. Fremover må kommunene ha tilstrekkelig bemanning, mer variert kompetanse og bedre organisering av tjenestene.

For å legge til rette for aktive og sosiale eldre vil vi:

- Ta i bruk de store ressursene som seniorene representerer i arbeidsliv, samfunnsliv og frivillighet
- Avdekke og endre praksis, strukturer og lovgivning som hindrer seniorer i å delta i samfunnet slik de ønsker
- Videreutvikle «Den kulturelle spaserstokken», som gir kulturtilbud til eldre
- Sørge for at felles møteplasser, aktivitet, kultur og opplevelse får en sentral plass i eldre- og omsorgspolitikken
- Satse mer på hjemmebaserte tjenester, hjelpemidler og velferdsteknologi som kan gjøre det mulig for flere som ønsker det, å bo hjemme så lenge som mulig
- Samarbeide med frivillige lag, foreninger og enkeltpersoner som kan bidra langt mer i eldreomsorgen, som et supplement til de ansatte i tjenestene

For å sikre at vi har rett kompetanse og nok fagfolk vil vi:

- Prøve ut en «tillitsreform» i landets kommuner etter modell fra bl.a. København, der ansvaret ivaretas av mindre, faste team, i nært samarbeid med brukerne
- Ansette personell med hele, faste stillinger med tariffbaserte lønns- og arbeidsvilkår
- Sørge for at kunnskap om velferdsteknologi blir en del av helseutdanningene
- Utdanne flere og ansette ulike faggrupper i omsorgstjenesten
- Sørge for at de som jobber innen helse- og omsorg, har gode nok norskkunnskaper
- Få flere menn inn i pleie- og omsorgsykker

For å sikre bedre kvalitet og kapasitet vil vi:

- Innføre tydelige og ambisiøse kvalitetsmål i alle ledd i eldreomsorgen
- Basere deler av finansiering av eldreomsorgen på definerte kvalitetsmål
- Legge opp til enkel rapportering i tjenestene
- Styrke tilskuddsordningen til investering i velferdsteknologi
- Sørge for tilstrekkelig med sykehjemsplasser og heldøgns omsorgsplasser for de som trenger det
- Legge til rette for nye boformer, med brukervennlige og fleksible løsninger, herunder gjennomføre et prøveprosjekt med studentboliger som etableres i tilknytning til sykehjem- og omsorgsboliger hvor studenter kan leie rimelig hybel mot å delta med f. eks sosiale aktiviteter med beboerne
- Videreføre investeringstilskuddet til bygging/renovering av sykehjem og omsorgsboliger, slik det var før ordningen ble endret i 2016
- Benytte velferdsteknologi basert på åpne systemer
- Lage en strategi for bedre ernæring hos eldre i sykehjem og hjemmetjenesten

- Bekjempe ensomhet og styrke det psykiske helsetilbudet for eldre
- Bygge ut en god demensomsorg med større vekt på fysisk og kognitiv trening samt støtte til pårørende
- Utarbeide en nasjonal pårørendepolitikk og følge opp pårørende slik at de får nødvendig støtte og avlastning til å stå i omsorgsoppgaver
- Styrke forskningen på Alzheimer, demens og andre nevrologiske sykdommer
- Ta initiativ til mer forskning på eldre LHBT+ personer i Norge for å kartlegge hvilke særskilte utfordringer de opplever ved å bli eldre og hvordan hjelpetilbudet kan tilpasses denne gruppen

For å gi god omsorg ved livets slutt vil vi:

- Styrke den lindrende omsorgen i livets siste fase
- Investere i bedre kompetanse på lindrende behandling hos ansatte i pleie- og omsorgssektoren
- Styrke samarbeidet med ideelle aktører og frivillige, herunder støtte utprøving av hospicer i flere fylker, i arbeidet med å styrke tilbudet til døende og deres pårørende

Klima

FEM VIKTIGSTE SATSINGER

Gå i spissen for at Norge når sine klimamål

Menneskeskapte klimaendringer er en av vår tids største utfordringer. Paris-avtalen pålegger Norge et taktskifte i klimapolitikken. Arbeiderpartiet vil lede an i overgangen til et lavutslippssamfunn og sikre at Norge når sine ambisiøse klimamål innen 2030.

Gjennomføre en radikal omlegging av transportsektoren

Utslipp av klimagasser må reduseres betydelig på alle transportområder. Arbeiderpartiet vil satse på nullutslippskjøretøy, bærekraftig biodrivstoff og fyll- og ladestasjoner i veitransporten. Vi vil etablere landstrøm for de største havnene, framskynde elektrifisering av aktuelle fergestrekninger og satse på klimavennlig skipstrafikk. Bedre kollektivtrafikk i de store byene er avgjørende. Nybilsalget fra 2025 skal være basert på biler uten utslipp.

Gjøre norsk industri verdensledende innen bærekraft

Norge har sterke industrielle miljøer som kan ta globalt lederskap i utviklingen av null- og lavutslippsteknologi. Det offentlige skal stille strenge krav, men også være en sterk partner for industrien og redusere risiko. Et verdiskapingsprogram for bioøkonomien er ett av mange tiltak. Vi vil legge til rette for karbonfangst,- bruk og -lagring og legge til rette for at norsk sokkel kan bli et fremtidig karbonlager for Europa.

Gjøre det lettere å ta klimavennlige valg

Det må bli enklere og mer lønnsomt å ta bærekraftige valg i hverdagen. Arbeiderpartiet vil investere mer i sykkel- og gangstier og legge til rette for at flere byer kan velge smarte, miljøvennlige løsninger for kollektivtransport og tjenestetilbud for innbyggerne. Vi vil redusere matsvinn, stille strengere krav til miljømerking av varer og sørge for bedre ordninger for pant-reparasjoner og gjenbruk.

Utvikle Norges lederskap internasjonalt

Arbeiderpartiet vil at Norge skal ta en sterkere lederrolle i internasjonal klimapolitikk. Norge skal bidra til klimatiltak og klimatilpasning i utviklingsland, til rettferdig omstilling og til investeringer i fornybar energi i framvoksende økonomier. Klima- og skogsatsingen skal fortsatt være viktig for Norge. Vi skal bidra til en høyere kvotepris i EUs kvotesystem og til utvikling av internasjonale virkemidler for utslippsreduksjoner.

KLIMA

Klimaproblemet er en av vår tids største utfordringer. Hvis vi ikke lykkes med å kraftig redusere de globale utslippene de neste tiårene, vil verden oppleve dramatiske og uoversiktlige endringer.

Med Paris-avtalen fikk verden endelig en internasjonal klimaavtale med reell og global deltakelse fra alle land. Paris-avtalen forplikter oss til å arbeide for å holde økningen i den globale gjennomsnittstemperaturen godt under to grader.

For å nå Paris-målet må Norge kutte utslipp nasjonalt og være en pådriver i det internasjonale klimaarbeidet. Vi skal bli et lavutslippssamfunn, og innen 2030 skal vi være klimanøytrale.

Klimapolitikken virker i samspill med næringspolitikken, som er nærmere omtalt i del 2: Næring og naturressurser.

INTERNASJONALT KLIMAARBEID

Norges rolle som pådriverland i internasjonal klimapolitikk må styrkes. På samme måte som målet om utslippsreduksjoner er førende for politikktviklingen nasjonalt, vil vi internasjonalt støtte økonomisk utvikling med lave utslipp på en måte som bidrar til en rettferdig omstilling av arbeidsstyrken og bidra til klimatiltak i utviklingsland.

Bevaring av regnskog bidrar til gode resultater både fra et klima- og et utviklingsperspektiv. Vi vil videreføre regnskogsatsingen på et høyt nivå. Norge skal også bidra til andre klimatiltak og klimatilpasning i utviklingsland. Investeringer i fornybar energi og infrastruktur skal spesielt prioriteres. Vi vil fortsette å arbeide for internasjonale virkemidler for utslippsreduksjoner og en pris på CO₂.

Innsatsen mot kortlivede klimagasser, som svart karbon og metan, må økes. Reduksjon av slike utslipp vil ha en raskere positiv klimaeffekt. Samtidig har disse klimadrivere en spesielt stor effekt på ismelting. Norge må utnytte sin posisjon i det arktiske samarbeidet for å fremme tiltak mot kortlivede klimadrivere.

EUs klima- og energipolitikk er viktig for Norge og vil bli enda viktigere når EUs energiunion kommer på plass. Vi vil øke Norges innflytelse gjennom aktivt å påvirke EUs klima- og energipolitikk og ved å utnytte handlingsrommet som ligger i EØS-avtalen.

Arbeiderpartiet vil:

- Følge opp Paris-avtalen
- Jobbe internasjonalt for kutt i subsidier til forbruk av fossilt brennstoff og for en global prising av CO₂
- Følge opp regnskogsatsingen (REDD+). Inngå avtaler om vern av regnskog med flere land Norge har et tett samarbeid med
- At Norge skal ta et sterkt lederskap på finansiering av klimatiltak og klimatilpasning i utviklingsland
- At Norge skal være karbonnøytralt i 2030
- Arbeide for at kvoteprisen i EUs kvotesystem utvikles slik at kvotesystemet bidrar både med utslippsreduksjoner og teknologiutvikling
- Bruke handlingsrommet i EØS til å fremme klimavennlige investeringer
- Bidra til arbeidet for å redusere klimagassutslipp fra internasjonal luftfart og skipsfart
- Fortsette arbeidet for å kutte kortlivede klimagasser med særlig vekt på konsekvenser for nordområdene

UTSLIPPSKUTT NASJONALT

Målet om 40 prosent utslippskutt innen 2030 skal oppnås i samarbeid med EU. Både petroleumsvirksomheten og fastlandsindustrien i Norge er en del av EUs kvotesystem. I transport, jordbruk, bygg og avfall må det gjøres store utslippskutt nasjonalt. Det haster med å gjennomføre endringer som bidrar til faktiske utslippskutt.

Norge har sterke industrimiljø, blant annet innen kraftforedlende industri, verftsindustrien, marin- og maritim sektor, skognæringene og petroleumsindustrien. Inntil kvoteprisen i EUs kvotesystem bidrar til både utslippsreduksjoner og teknologiutvikling, må staten i samarbeid med næringene se på andre muligheter for å oppnå disse målene. Vi vil legge til rette for at disse industrimiljøene kan satse mer på tiltak og teknologiutvikling som bidrar til utslippsreduksjoner. Vi vil sikre at klimapolitikken bidrar til å posisjonere norsk næringsliv for lavutslippssamfunnet og skape arbeidsplasser for framtida.

Vi vil innføre en klimalov som overordnet styringsinstrument i klimapolitikken. Den skal inneholde styringsmekanismer for å nå de utslippsmål som loven fastsetter. Målene skal være forpliktende og skal anviser utslippsbaner for alle sektorer. Det skal rapporteres i de årlige statsbudsjettene om hvordan budsjettet påvirker Norges klimagassutslipp.

Enova vil stå sentralt i arbeidet med å redusere klimagassutslippene. De skal legge til rette for tiltak som bidrar til å redusere klimagassutslippene vesentlig, gjennom støtte til å utvikle ny teknologi, men også gjennom støtte til å ta i bruk eksisterende null- og lavutslippsteknologi. Her er fyllestasjoner for nullutslippsbiler, biodrivstoff, karbonfangst fra industrianlegg, landstrøm og elektrifisering av fergeflåten spesielt viktige områder.

Arbeiderpartiet vil:

- Følge opp Paris-avtalen i samarbeid med EU, ved 43 prosent kutt i kvotepliktig sektor og 40 prosent kutt i ikke-kvotepliktig sektor innen 2030
- Gjennomføre en utredning av Norges karbonrisiko
- Ha en klimalov som regulerer hensiktsmessige rapporterings- og styringsmekanismer mellom Storting og regjering på klimaområdet, og hvor utslippsforpliktelsene blir førende
- Kutte klimagassutslippene ved å satse på fyllestasjoner for nullutslippskjøretøy, biodrivstoff, landstrøm og elektrifisering av fergeflåten, og karbonfangst og –lagring
- At Enova i sitt mandat skal legge til rette for å redusere klimagassutslippene i Norge
- Styrke Enova ved å øke fondet for klimateknologi, fornybar energi og energiomlegging til 100 milliarder kroner, og vurdere krav om teknologiutvikling i Norge
- Stimulere til at nye og eksisterende bygg reduserer sitt energiforbruk
- Legge til rette for økt bruk av fornybare materialer som klimatiltak i byggevirksomhet

UTSLIPPSKUTT LOKALT

For at vi skal nå målene om et lavutslippssamfunn, må vi også redusere utslippene lokalt. Det er en felles oppgave. Det offentlige må bidra til kutt og samtidig legge til rette for at vi som enkeltmennesker kan ta klimavennlige valg. Vi kan bare lykkes i et tett samarbeid mellom innbyggerne, næringsliv, organisasjonsliv, staten og kommunen.

Arbeiderpartiet vil:

- Belønne kommuner som kutter betydelig i sine klimagassutslipp med tilskudd til flere miljøtiltak
- Tilrettelegge for utvikling av smarte byer i Norge som kan møte de store utfordringene ved hjelp av ny teknologi, gode løsninger og innbyggerinvolvering
- Bidra til at befolkningen i områder med stor boligbygging får kort vei til grøntarealer

- Redusere energibruken i offentlige bygg og øke andelen nullutslippsbygg blant kommunale nybygg
- At innkjøp og kontraktstildeling brukes til å fremme energieffektivitet, klima og miljøhensyn i virksomheten

Satsing på kollektiv, sykkel og gange

I byområdene vil vi gjøre kollektivtransport, sykkel og gange mer attraktivt og tilgjengelig. Vi vil derfor prioritere en sterk satsing på bymiljøavtaler i kommende Nasjonal transportplan, slik at fylkene kan gi et godt kollektivtilbud til innbyggerne. Det vil bidra til reduserte klimagassutslipp, men vil først og fremst redusere lokal forurensing og løse køproblemer i byområdene.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke innsatsen for å trygge de myke trafikantene ved å satse på gang- og sykkeltiltak, forebyggende arbeid og forskning
- Stimulere til etablering av flere bildelingsløsninger og gjøre tilgjengelig biloppstillingsplasser for bildeling nær knutepunkter og i nye, større bolig- og næringsprosjekter
- At bykommunene samarbeider med omkringliggende kommuner for å få til en samlet utbygging som minimerer transportbehovene og nedbygging av matjord, kulturlandskap og natur

Avfall og gjenbruk

I en lavutslippsøkonomi må ressursene gjenbrukes. Det betyr blant annet mer effektiv bruk av ressurser i industrien, bedre utnyttelse av biprodukter fra industrien til nytt råstoff og bedre utnyttelse av plast og annet avfall. Dette kalles «en sirkulær økonomi». Vi vil sette fart i utviklingen av en sirkulær økonomi av hensyn til miljøet og fordi det vil gi opphav til nye næringer og arbeidsplasser.

Arbeiderpartiet vil:

- Bidra til mer gjenbruk og ressurseffektivitet
- Stille krav til mer miljøvennlig produktdesign og materialbruk, reparasjon og økt kapasitetsutnyttelse
- Utrede muligheten for å begrense mengden plast i forbruksprodukter
- Øke målet for materialgjenvinning og ombruk
- Styrke forskningen og fremme tiltak for å redusere bruken av mikroplast
- Utvide panteordningen til også å omfatte elektronikk og andre emballasjekrevende forbruksvarer
- Innføre fullstendig kildesortering for matsortering og plast i alle storbyer, slik at matavfall i større grad kan utnyttes i produksjon av biogass
- Vurdere bedre garantiordninger for å sikre lengre levetid på produkter
- Øke bruk av råvarer som stammer fra gjenvinning av avfall
- Styrke muligheter for norsk gjenvinningsindustri og teknologileverandører ved økt materialgjenvinning
- Jobbe for en felles europeisk panteordning

Klima, helse og forbruker

Klimapolitikken henger tett sammen med forbruker- og helsepolitikken. Det som er sunt for oss som enkeltmennesker, er i mange tilfeller også sunt for planeten. Derfor vil vi legge mer vekt på sektorovergrepene som tar utgangspunkt i sammenhengene mellom sunn og bærekraftig matproduksjon, folkehelsegevinster og reduksjon av klimautslipp. Forbrukerne spiller en nøkkelrolle.

Det er behov for en sterkere kobling mellom klimatiltak og godt HMS-arbeid. For eksempel vil utslippsfrie byggeplasser både være et godt klimatiltak og gi et bedre arbeidsmiljø.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke forbrukermyndighetene og -tilsynenes rolle
- Styrke tverrfaglig forskning innenfor bærekraft, klima og helse
- Stille skjerpede krav til utslipp, innhold, merking og informasjon når det gjelder forbruksprodukter
- Styrke dialogen mellom forskere, næringslivet, arbeidslivets parter, sivilsamfunn og politikere for å finne løsninger på tvers av fag og felt
- Endre konkurranseloven for å skape incentiver for et mer bærekraftig forbruk

EN KLIMAVENNLIG TRANSPORTSEKTOR

De store nasjonale utslippene kommer fra transportsektoren. Vi vil derfor redusere klimautslippene fra transportsektoren kraftig. Dette skal vi gjøre samtidig som folk skal kunne reise til og fra skole, arbeid og fritidsaktiviteter på en enkel og effektiv måte. Vi vil sette inn tiltak der effektene er størst.

I mange deler av landet er bilen eneste alternativ, og på samme måte mangler næringslivet alternativer til lastebiltransport. Det må legges til rette for rask innføring av bærekraftig biodrivstoff og overgang til nullutslippskjøretøy.

For lastebil, buss, skip, fiskebåter og ferger vil elektrisitet og hybridløsninger kunne være en av løsningene, men på kort sikt vil biodrivstoff og hydrogen være mer realistisk. For luftfarten vil biodrivstoff trolig være løsningen også på lang sikt. Vi vil gjøre det attraktivt for næringslivet å velge klimavennlige løsninger.

Skipsfart står for nærmere en femtedel av utslippene i transportsektoren. Enova vil ha en betydelig rolle gjennom tilskudd til etablering av landstrøm og lav- og nullutslippsteknologi, spesielt i fergeflåten.

Mange ferger eid av fylkeskommunene er modne for utskifting. Valg av teknologi i de nye fergene vil låse utslippsnivået fra denne trafikken i lang tid fremover. Vi vil derfor at staten i en periode skal bidra med midler til et program for å realisere null- og lavutslippsløsninger på fergestrekningene.

Arbeiderpartiet vil:

- Utrede bruk av fleksibel veibruksavgift som varierer med geografisk plassering og utslippsintensitet i drivstoffet
- Utvikle ulike modeller for miljødifferensierte bompengerordninger og lavutslippssoner med mål om at klimagassutslippene skal gå ned og luftkvaliteten i urbane områder skal bli levelig for alle
- At nybilsalget i 2025 skal være basert på nullutslippskjøretøy. Hvis den teknologiske utviklingen tillater det, bør dette skje raskere
- At det etableres et landsdekkende nett av fyllestasjoner for nullutslippsbiler, og at avgiftssystemet fortsatt brukes aktivt for å stimulere til kjøp og bruk av klimavennlige biler
- Opprette et eget CO2-fond for transport i næringslivet slik at transportørene kompenseres for eventuelle merkostnader ved kjøp av nye lastebiler, busser, og skip.
- Trappe opp omsetningskravet for bærekraftig biodrivstoff til 40 prosent innen 2030
- Stimulere til en bærekraftig industriell verdikjede for biodrivstoff basert på norsk skog
- Etablere et lav- og nullutslippsprogram for fergeflåten
- Etablere landstrøm i de største havnene innen 2030

- At kollektivtrafikken i 2020 som hovedregel benytter null- eller lavutslippsteknologi eller klimanøytralt drivstoff. Anbud før 2020 skal ha krav om reduserte utslipp
- Bygge ut kollektivfelt i og rundt de store byene og vurdere å gjøre eksisterende filer på flerfelts innfartsveier om til kollektivfelt
- At staten skal bidra med inntil 70 prosent av investeringskostnadene i store kollektivutbygginger i storbyområdene

UTSLIPPSKUTT I INDUSTRIEN

Norge har mange industrielle fortrinn. Vi har god tilgang på fornybar energi, en høyt utdannet befolkning, sterke industrielle kompetansemiljøer, samt stabile og langsiktige rammer for samfunnsutviklingen. Norsk industri har gjennom mange år redusert sine utslipp, først og fremst gjennom å utvikle og ta i bruk ny teknologi. Det gir vår industri et konkurransefortrinn i en verden som i økende grad etterspør klimavennlige løsninger, men behovet for fortsatt omstilling er tilstede.

Globale endringer i energimarkedene vil påvirke petroleumssektoren i Norge. Det er derfor viktig å skape nye muligheter, slik at kompetansen som i dag er knyttet til produksjonen på norsk sokkel, kan brukes til å utvikle andre og nye næringer i Norge.

Norge har sterke kompetansemiljøer som ligger i front på å utnytte bioressurser fra havet, jord og skog. Vi vil legge til rette for en bred og sterk biøkonomisk satsing, der vi videreutvikler eksisterende kompetansemiljøer og utvikler nye verdikjeder, klynger av bedrifter og forskningsmiljøer.

Petroleumssektoren har mange installasjoner med lang levetid, og her vil utslippsreducerende tiltak være spesielt viktig. Valg av løsninger låser utslippsnivået i tiår fremover. I petroleumsindustrien ligger det mange muligheter i overgangen til lavutslippssamfunnet, ikke minst i samspill med havbasert fornybar energi. Petroleumsnæringen må spille en sentral rolle i satsingen på karbonfangst og -lagring (CCS).

CCS er en betingelse for å nå klimamålene. Norge kan ta en ledende rolle i å utvikle slik teknologi. Vi har allerede verdensledende forskningsmiljøer på feltet. Det gjør oss godt posisjonert for fremtida. Vi vil undersøke mulighetene for å etablere et europeisk sentrallager for CO₂ i Nordsjøen. Dette kan sikre både norske arbeidsplasser og inntekter fra norsk sokkel i lang tid framover. Dagens infrastruktur i Nordsjøen vil kunne brukes videre. Med karbonfangst, -bruk og -lagring vil det dessuten åpne seg enda flere industrielle muligheter, som produksjon av hydrogen basert på norsk gass med CCS.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge til rette for teknologiutvikling som reduserer klimagassutslipp i partnerskap med industrien
- Utrede mulighetene og, hvis mulig, legge til rette for at norsk sokkel kan bli et europeisk lager for CO₂
- At det kuttes utslipp i fastlandsindustrien og petroleumssektoren, blant annet gjennom et program for fullskala karbonfangst
- Bruke kompetanse fra petroleumssektoren til å satse på havbasert fornybar energi og karbonlagring

DEL 2

Næring og naturressurser

AKTIV NÆRINGSPOLITIKK

For Arbeiderpartiet er arbeid til alle jobb nummer én. Skal vi lykkes med dette, er det avgjørende å ha bedrifter og et næringsliv som driver lønnsomt og har vekst i hele landet. Derfor vil Arbeiderpartiet føre en aktiv næringspolitikk, som legger til rette for et nyskapende, kunnskapsbasert og klimavennlig næringsliv. Norge skal være det beste landet i verden å drive næringsvirksomhet i.

Vi lever i en tid med store teknologiske endringer. Norge har gode forutsetninger for å lykkes med endringene vi skal gjennom. Vi har høy kompetanse, kompetente brukere, et velorganisert samfunn og sterke næringer å bygge videre på. Den norske samarbeidsmodellen i arbeidslivet, med høy kompetanse, små forskjeller og høy grad av tillit, gir et godt grunnlag for å bygge den kompetansen og endringsvilligheten som kreves for å lykkes i en situasjon med raske teknologiske endringer.

Offentlig sektor er en viktig kunde for norsk næringsliv. Det er viktig at anbud blir utformet på en måte som gjør norsk og lokalt næringsliv konkurransedyktig.

For å lykkes med å skape mange nye arbeidsplasser fremover trengs det et tettere samspill mellom industrien, forskningsinstitusjonene og staten.

Arbeiderpartiet vil:

- Etablere egne nasjonale forskningsprogrammer innenfor strategiske næringer
- Bruke det offentliges innkjøpsmakt målrettet for å utvikle gode hjemmemarkeder for strategisk viktige næringer innenfor handlingsrommet i EØS-avtalen
- Støtte etablering av et toppindustrienter som legger til rette for samarbeid, deling av kompetanse og testfasiliteter for å øke digitaliseringstempoet i norsk næringsliv
- Digitalisere og forenkle offentlig byråkrati
- Støtte opprettelsen av industrinære testsentre for å sørge for at ny teknologi og kunnskap raskt kan tas i bruk
- Forenkle krav til rapportering fra næringslivet
- Styrke de regionale virkemidlene for å bidra til nye arbeidsplasser i hele landet
- Bidra mer i en tidlig fase av nye bedrifter og ideer, gjennom at deler av virkemiddelapparatet kan ta større risiko enn i dag
- Fremme en stortingsmelding om varehandelen

Fremtidens verdiskaping

Norge kan ikke være best på alt. Derfor vil vi prioritere strategisk viktige næringer med vekstpotensial. Da vil vi legge vekt på tre kriterier:

- At vekst- og verdiskapingspotensialet er stort
- At Norge har kompetansemessige eller naturgitte fortrinn
- At det er samspillseffekter på teknologi og kompetanse på tvers av næringer

Innsatsen skal i større grad målrettes mot disse næringene. Ordningene vi har tilgjengelig innen forskning, kompetansebygging og i øvrig virkemiddelapparat, skal samordnes bedre. Målet er at myndigheter, akademia, frivillige og private krefter spiller mer på lag.

Kriteriene over, og vår evne til å bidra til å løse utfordringer samfunnet står overfor, må vektlegges når vi skal finne våre strategiske satsingsområder.

Norge er en **energinasjon**. Eksport av energibærere er Norges suverent største eksportnæring. Landet har bygget opp en **leverandørindustri** til olje- og gassnæringen som har stor eksport og et potensial for videre utvikling. Også innen fornybar energi har Norge muligheter til å ta større eksportandeler. Vi ser stort potensial i overføring av kompetanse fra olje- og gassnæringen til fornybar energi, også på leverandørsiden.

Norges største naturressurser finner vi i **havrommet**. Det marine- og det maritime næringslivet utgjør, sammen med offshorevirksomheten og leverandørindustrien, våre mest komplette næringsklynger.

Tilgangen til rimelig, fornybar kraft gjennom vannkraften har bidratt til utviklingen av en konkurransedyktig **kraftforedlende industri** i Norge. Teknologit utviklingen i denne næringen er høy. Implementering av ny teknologi har gitt økning i produksjonsvolum og reduksjon av klimagassutslipp.

Norge har store muligheter for å øke verdiskapingen innen **bioøkonomi**. En satsing på bioøkonomi dreier seg om å legge til rette for omstilling fra fossilt til fornybart. Her ligger store muligheter for økt verdiskaping og nye arbeidsplasser blant annet innen jord og skog.

Norge har store muligheter innen **helse- og velferdsteknologi**. Vi har et biobank- og helsedatamateriale i stort format med stor internasjonal verdi. Norge er attraktivt på grunn av sin helhetlige og gode helsetjeneste, sin stabile og oversiktlige befolkning og gode nasjonale registre og diagnostiske biobanker. Arbeiderpartiets mål er at Norge blir en pionernasjon innen E-helse, og at vi innen 2025 blir det ledende landet i Europa.

IKT-næringen og kunnskapsintensive tjenester har blitt en av våre store vekstnæringer, og en viktig driver for vekst i nesten alle andre næringer. Vi mener potensialet for videre utvikling av IKT-næringen i Norge er stort.

I tillegg vil vi løfte tverrgående teknologi og kompetanse som er med på å muliggjøre andre satsinger, slik som materialkunnskap og bioteknologi.

Samtidig er det viktig å kunne støtte opp under nye næringer som vi i dag ikke kjenner, eller som viser overraskende vekstpotensial.

Vi ønsker derfor en todelt strategi på næringsutviklingen:

- 1) *De overordnede* som skal styre de langsiktige prioriteringene våre
- 2) *De rullerende strategiske*. Dette er avgrensede programmer for utvalgte sektornæringer som har spesielle vekstmuligheter

I tillegg må næringspolitikken for øvrig ivareta bredden i norsk næringsliv og de store driverne for sysselsetting i Norge, varehandel, bygg og anlegg og transport.

Norge som industrinasjon

Industrien skaper store verdier og mange arbeidsplasser i Norge. Vi vil gi norsk industri en enda større plass i norsk arbeids- og næringsliv. Norge har mange fortrinn som gjør det mulig, blant annet rik tilgang på naturressurser, høy kompetanse og konkurransefortrinnene som ligger i den norske modellen. Det ligger et stort, uforløst potensiale innen flere industrielle sektorer, blant annet kraftforedlende industri, design- og merkevareindustri samt råvareindustrien. Mineralnæringen må utvikles videre med høye miljøkrav og med vekt på produktutvikling og innovasjon. Ambisjonen om å ta ressursene våre i bruk, både på land og i havet, skal kjennetegne norsk industripolitikk. Fremover må norsk industri få gode og langsiktige rammebetingelser.

I Norge er vi gode på å utnytte våre regionale fortrinn. Naturressursene våre er fordelt ut over hele landet og for å få maksimalt ut av disse er det viktig å legge til rette for at folk kan bo og jobbe i nærheten av der naturressursene er.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre industrien konkurransedyktige og langsiktige rammebetingelser som styrker Norge som vertsnasjon for fremtidsrettet industri blant annet ved å utnytte rammeverket i EU
- Styrke statlige ordninger for å øke investeringsnivået i fastlandsindustrien og sørge for at disse virker sømløst mot bedriftene
- Norge har naturlige forutsetninger for å produsere kritiske metaller for norsk og europeisk industri. Vi vil i samarbeid med industrien legge til rette for at norske bedrifter skal kunne lykkes i dette markedet
- Sikre konkurransedyktige rammebetingelser for nye store industriinvesteringer, herunder garanti- og låneforsterkningsordninger som ligger innenfor regelverket om statsstøtte i EØS-avtalen
- Utvikle ordninger for pilotering/uttesting av ny teknologi, herunder demonstrasjonsanlegg, hvor også driftsdeltakelse inkluderes
- Legge til rette for at fornybare energiresurser benyttes til videre utvikling av norsk kraftforedlende industri
- Videreføre CO2-kompensasjonsordningen etter 2020
- Gjennomgå ordningen med opprinnelsesgarantier og varedeklarasjon og hvordan dette samsvarer med den fysiske leveransen av kraft
- Utvikle bedre samarbeidsarenaer på tvers av industrisektorer, forskning- og utdanningsinstitusjoner, finansinstitusjoner og myndigheter
- Prioritere en strategisk satsing for å knytte sammen design, merkevare og miljøvennlig produksjon
- Bidra til tettere kobling mellom design- og merkevaredrevet industri og råvareindustrien i Norge
- Styrke mineralforvaltningen for å kunne ivareta framtidens miljøkrav, samiske rettigheter og veilede kommunene
- Øke FoU-innsatsen for å få til mer produktutvikling, innovasjon og alternativ bruk av avgangsmasser
- Gruveavfall skal som hovedregel benyttes til tilbakefylling og alternativ bruk (som f.eks. pukk, grus, asfalt)
- Det skal gjennomføres konsekvensutredning om alternative deponiområder før sjødeponi vurderes/tas i bruk

Innovasjon og teknologi

I et høykostnadsland som Norge henger forskning, teknologi og næringsutvikling ofte tett sammen. I et land med mange små og mellomstore bedrifter er det derfor en viktig offentlig oppgave å gjøre forskning og teknologi lett tilgjengelig, også for bedrifter med begrensede ressurser. Norge har store industrilokomotiver som nå utfordres, ikke minst av ny digital teknologi.

Arbeiderpartiet vil:

- Utvide bruken av langsiktige samarbeidsprosjekter mellom forskning og næringsliv, slik som SFI (Sentre for forskningsdrevet innovasjon) og sentre for miljøvennlig energi (FME)
- Sikre et mer sømløst virkemiddelapparat som ivaretar næringslivets behov
- Bruke det offentlige innkjøpsmakt til å stimulere til innovasjon
- Tilrettelegge for tilgang til prototypeverksted
- Styrke samarbeidsarenaene, industriparkene og klyngeprogrammene– særlig på tvers av bransjer og næringer
- Styrke ordninger for overføring av kompetanse og teknologi mellom ulike sektorer, for å utløse uutnyttede teknologiske muligheter i nye og eksisterende næringer

- Legge til rette for medarbeiderdrevet innovasjon som øker produktiviteten, gjennom å satse på kompetanseheving og trygge arbeidsplasser

Gründere og norsk eksport

Norge trenger flere eksportbedrifter. Det offentlige støtteapparatet er i dag for svakt og for fragmentert. Institusjoner som Innovasjon Norge, GIEK og Eksportkreditt må ha et mer sømløst forhold.

Arbeiderpartiet vil:

- Ha som mål at gründere får én kontaktperson å forholde seg til i møte med et offentlig samordnet støtteapparatet
- Bruke statlige virkemidler for å gjøre det mer attraktivt for private investorer å investere tidlig i nye bedrifter
- Vurdere nye skatteinsentiver for oppstartbedrifter, som for eksempel å gjøre det gunstigere med opsjoner for ansatte i oppstart av bedrifter
- Etablere et akseleratorprogram for vekstbedrifter med særlig eksportpotensial for å styrke kapitaltilgangen i en tidlig fase
- Vurdere konkrete tiltak og sterkere virkemidler for å stimulere til nye digitale selskaper, som statlig kapital til nye Venturekapitalfond
- Utrede bedre sosiale ordninger for selvstendig næringsdrivende
- Føre en handelspolitikk som gir norsk næringsliv god adgang til markeder i utlandet
- Sikre tilgang til venturekapital som for eksempel fond-i-fond
- Evaluere virkemiddelapparatet for å sikre riktig tilgang på kapital i en tidlig fase, herunder Argentum og Investinor

Hjemmemarkeder og offentlige anskaffelser

For mange norske bedrifter er tilgang til hjemmemarkedet viktig. Det gjelder spesielt i en tidlig fase av selskapets utvikling. Det offentlige må bidra til at norske bedrifter kan etablere seg på hjemmemarkedet. Det offentlig skal være en krevende og modig kunde for å stimulere til grønn konkurransekraft. Offentlige innkjøp bør bidra til innovasjon og klima- og miljøvennlige løsninger. Satsing på kompetanse skal lønne seg mer enn lavlønnsstrategier.

Arbeiderpartiet vil:

- Stille økte krav til innovasjon og bærekraftige løsninger i offentlige anbud
- Styrke det offentliges innkjøpskompetanse i alle ledd
- Bidra til raskere prosesser for patentering og kvalitetssikring slik at veien til markedet blir kortere
- Forsterke ordningene vi har i dag for testing og pilotering, også i stor skala
- Bruke avgiftspolitikken aktivt for å stimulere til klimavennlige valg og dermed styrke hjemmemarkedet for klimavennlig teknologi

OFFENTLIG EIERSKAP

Staten er eier av flere av de største bedriftene i Norge. Det sikrer at fellesskapet eier kritisk infrastruktur og viktige naturressurser. Det statlige eierskapet gjør også at viktige kompetansemiljøer som ellers ville forsvunnet til utlandet, forblir i Norge. Derfor sier Arbeiderpartiet nei til at staten selger seg ned i strategisk viktige selskaper for Norge. I stedet vil vi bruke det offentlige eierskapet aktivt og forvalte statens eierposisjoner på en profesjonell og ansvarlig måte.

Vi har som mål at strategisk viktige bedrifter beholder en sterk forankring i Norge. Med hovedkontor følger viktige stabsfunksjoner, FoU og nasjonalt ansvar, noe som gir viktige ringvirkninger. Vi vil supplere satsingen vi gjør gjennom forskningsmidler og virkemiddelapparat, ved bevisst å bruke statlig eierskap for å sørge for at større, etablerte

nøkkelbedrifter bevarer sin norske forankring. Ledende selskaper med statlig eierskap bør være viktige lokomotiver i utvikling av nye produkter og tjenester. Dette må skje gjennom anvendelse av ny teknologi og klimavennlige løsninger.

Arbeiderpartiet vil:

- Ha et sterkt statlig eierskap, som sikrer kontroll over naturressurser og viktig infrastruktur og eierskap i strategisk viktige industribedrifter
- At bedrifter som har staten som eier, skal ta samfunnsansvar både lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt
- Legge til rette for samarbeid mellom selskaper der staten har en eierposisjon, og private selskaper, der dette kan bidra til økt innovasjon, nyskaping og investeringsvilje
- Utrede om en styrking av dagens eierskapsforvaltning kan sikre nasjonal forankring av strategiske bedrifter sammen med private eiere
- Sikre moderasjon i lederlønningene i selskaper der staten er eier

HAV

Arbeiderpartiet vil utvikle og gjennomføre en ambisiøs havstrategi for Norge. Målet er at vi utvikler ny kunnskap om bærekraftig verdiskaping i havrommet og bidrar til flere nye lønnsomme arbeidsplasser i eksisterende og nye havnæringer.

På samme måte som Norge i Arbeiderpartiets regjeringstid ble toneangivende i utviklingen av nordområdene, setter vi nå som ambisjon at Norge skal sette internasjonal dagsorden for ivaretagelse av havets helse og en bærekraftig bruk av havressursene. Norske bedrifter, fagmiljøer og myndigheter må spille på lag og lede an i utviklingen av havets muligheter.

Det marine og maritime næringslivet utgjør sammen med offshorevirksomheten og leverandørindustrien våre mest komplette næringsklynger. Felles for alle disse næringene er at de har tilknytning til havet, at de består av verdensledende bedrifter, at de skaper store verdier, og at de har stor betydning for bosetting og sysselsetting over hele landet. Innen fiskeri og havbruk, skipsfart og maritim næring, petroleum og fornybar energi ligger det også et stort potensiale for framtidig verdiskaping og nye lønnsomme arbeidsplasser. Kunnskap fra fiskerier og skipsfarten gir muligheter for å satse på nye havbaserte næringer, som mineralutvinning på havbunnen, marin bioprospektering, marin ingrediensindustri og gjennom å høste av havets fornybare energi.

Ikke noe land i verden er i bedre posisjon til å lede an i utvikling av havets muligheter enn Norge. I tillegg til våre naturgitte fortrinn og våre sterke havnæringer har vi solide fagmiljøer knyttet til havet. Viktige deler av høyere utdanning er innrettet mot utnyttelse av ressursene i havet, og vi har universiteter, høyskoler og institutter med spisskompetanse om havet.

Et godt havmiljø er en forutsetning for fremtidig næringsutvikling og bosetting basert på ressursene i havrommet. Norge har et velfungerende og godt forvaltningsregime for aktivitetene i havet og har vært tidlig ute med å utvikle og praktisere helhetlige forvaltningsplaner for alle de norske havområdene.

Arbeiderpartiet vil fortsette arbeidet for å styrke internasjonale avtaler og konvensjoner for bærekraftig bruk av naturressursene og for beskyttelse av det marine miljø.

I en ny havstrategi for Norge vil Arbeiderpartiet:

- Samordne forskningsinnsatsen på havet og havets ressurser
- Etablere et verdiskapingsprogram for havet
- Bygge ut relevant forskningsinfrastruktur som blant annet Ocean Space Senter, og vurdere å etablere et kompetansesenter for hav og arktiske spørsmål i Tromsø

- Sikre god og effektiv maritim infrastruktur
- Ta lederskap internasjonalt for samarbeid om havets helse

De konkrete punktene for å realisere dette ligger i de relevante fagkapitlene.

Fiskeri

Fiskeressursene er fellesskapets eiendom og skal underlegges en bærekraftig forvaltning. De skal bidra til økt verdiskaping og sysselsetting i en fremtidsrettet fiskerinæring langs kysten.

Vårt mål er at Norge skal være verdens fremste sjømatnasjon. For å lykkes må det satses mer på forskning, teknologiutvikling og forbedringer i produksjonen. Vi vil legge til rette for en fiskeflåte som er ledende på teknologiutvikling, sikkerhet, kvalitet og lønnsomhet. Utvikling av ny og bedre teknologi som kan bidra til å øke kvaliteten og skape mer effektiv produksjon, må stå sentralt. I tillegg er det behov for teknologi for behandling og prosessering av biprodukter og restråstoff for en bedre ressursutnyttelse og økt samlet verdiskaping. Lønnsomme, helårige arbeidsplasser i fiskerinæringen er et viktig mål. Fiskeflåten har også en viktig rolle for å lykkes innen utviklingen av marin bioteknologi.

Pliktsystemet ble skapt for å sikre fiskeforedlingsbedrifter i Finnmark, Troms og Nordland tilgang på råstoff, spesielt i deler av året da kystflåten ikke leverer nok fangst. Vi vil modernisere og justere pliktsystemet for å sikre jevn tilgang av egnet råstoff til industrien. Målet er å få fisken som omfattes av pliktsystemet på land og inn til anleggene, slik at den kan skape aktivitet, lønnsomhet og moderne arbeidsplasser.

Den norske sjømatnæringen opererer i et globalt marked og skal baseres på lønnsom drift. Derfor er det viktig med langsiktige og forutsigbare rammebetingelser. Fiskerireguleringene må baseres på kunnskap og erfaring og må brukes aktivt for å fremme lønnsomhet og rekruttering, både i flåte og industri.

Fisken er fellesskapets eiendom. Da må vi sikre at deler av disse verdiene tilfaller felleskapet og kystsamfunnene. Vi vil derfor videreutvikle politikken vår med sikte på å sikre dette også i framtida, herunder også drøfte ressursrenteavgift.

Arbeiderpartiet vil:

- Garantere for at fiskeressursene også i fremtiden skal tilhøre folket i felleskap: Vi vil sikre en fiskereid flåte og at nasjonalitetskravet opprettholdes i samsvar med deltakerlovens bestemmelser. Vi sier nei til evigvarende kvoter
- Utrede nye økonomiske ordninger som gjør det enklere å investere i egen båt eller bli deleier i et fartøy
- Arbeide aktivt mot sosial dumping i sjømatnæringen og beholde fiskesalgslagsloven
- Sikre god ressurskontroll for å hindre ulovlig fangst og utkast
- Opprettholde en variert fiskeflåte og legge til rette for en kontrollert strukturering
- Ikke innføre strukturvoteordning for fartøy med hjemmelslengde under 11 meter. Utrede spørsmålet om kvotetilgang og lønnsomhet og videreføre samfiskeordningen for denne gruppa
- Innen forskning og utvikling:
 - Styrke bestands- og ressursforskningen
 - Styrke den marine FoU-innsatsen, blant annet innen kystøkologi for å få kunnskap om havbruksnæringens påvirkning på miljø, marine arter mv.
 - Styrke den marine utdanningen og legge til rette for flere lærlinger
- Gjennomføre forenklinger i regelverket

Fiskeindustri

For å styrke fiskeindustrien i Norge vil vi se fiskeflåten i sammenheng med markedets og industriens behov. Derfor er det avgjørende å legge til rette for en lønnsom fiskeflåte for å bedre og sikre industrien stabil tilgang på råstoff. Det betyr at også gjennom regulering av de enkelte fiskearter vil man så langt det er mulig også legge industriens behov for råstoff gjennom hele året til grunn. En satsing på den marine ingrediensindustrien, blant annet industrielle verdikjeder basert på tare, er eksempler på nye næringer som kan gi arbeidsplasser og aktivitet langs kysten.

Arbeiderpartiet vil:

- Stimulere til forskning på og utvikling av nye produkter
- Utvikle minst ett sterkt fag- og kompetansemiljø som vektlegger sjømatindustriens behov for kunnskap og forskning, samt legge til rette for god rekruttering i alle ledd
- Satsing på marin industri og flere arbeidsplasser:
 - Vurdere ulike ordninger for å legge til rette for industrisatsinger innen havbaserte næringer
 - Styrke markedsadgangen for norsk sjømat
 - Styrke de marine klyngene med sikte på økt innovasjon innenfor sjømatnæringen, særlig med tanke på å realisere mulighetene innen marin bioøkonomi
 - Sikre gode mottaksnettverk gjennom føringstilskudd og god infrastruktur
 - Legge til rette for utvikling av gode, statlig finansierte fiskerihavner
 - Igangsette tiltak for å forlenge og utjevne sesongene ved for eksempel å videreutvikle ulike ordninger for levende fangst og lagring, bruk av fryst råstoff, helårsavtaler og utrede fleksibelt kvoteår
 - Stimulere til økt samarbeid mellom flåteleddet og industrien
 - Avklare de juridiske spørsmålene knyttet til levendelagring
 - Stimulere til bedre utnyttelse av restråstoffet med mål om at råstoff, inkludert bifangst, tas vare på og kan gi grunnlag for nye produkter i bioøkonomien
 - Gjennomgå ordning med tildeling av konsesjoner for å vurdere om det kan stimuleres til mer videreforedling

Havbruk

Havbruksnæringen har et stort potensial for økt verdiskaping. Økt videreforedling og verdiskaping for havbruk skal inngå i det forslåtte verdiskapningsprogrammet på hav.

Vi vil videreutvikle og bygge bro mellom Norges sterke posisjon innen akvakultur, maritim og offshore for å muliggjøre sikker og bærekraftig sjømatproduksjon, også i mer værutsatte kyst- og havområder.

Vertskommunene må sikres stabile forutsigbare inntekter for bruk av areal og for å tilrettelegge for nytt areal for oppdrettsnæringen også når det ikke er vekst. Oppdaterte planverk er viktig for å motvirke arealkonflikter. Det gir også næringen forutsigbarhet. På sikt bør næringen i større grad kunne ta i bruk nye arealer som i dag anses som uegnet til havbruk.

Næringen må finne løsninger på utfordringer med lus, rømming og avfallsutslipp. Den må sikre god drift som ikke truer miljøet, og som ivaretar vårt nasjonale ansvar for å sikre villaksen.

Arbeiderpartiet vil:

- Satse på FoU og ny, fremtidsrettet teknologi, spesielt innen nye produksjons- og driftsmetoder
- Gjennom en kunnskapsbasert tilnærming etablere produksjonsområder for lakse- og ørrettoppdrett, der miljøstatusen i området avgjør om det skal tillates vekst eller ikke

- Stimulere til videreforedling, herunder gjeninnføre krav til de største aktørene om lokal aktivitet og bearbeiding, FoU og tilbud om lærlinge- og traineeplasser
- Videreutvikle ordningen med forsknings- og utviklingstillatelser og sikre at ny kunnskap og teknologi kommer hele næringen til gode
- Stille krav om sporing av oppdrettsfisk og legge til rette for god fiskehelse
- Satse på nye arter innen marin havbruk
- Prøve ut rullerende MTB (maksimal tillatt biomasse) med sikte på å oppnå helårlige arbeidsplasser

Maritim næring

Maritim næring er en av Norges mest internasjonaliserte næringer som påvirkes av globale utviklingstrekk. Mer enn en tredjedel av Norges eksport er generert fra denne sektoren. Det betyr at ideer kan tas fra innovasjon til produksjon i Norge. Etablert industri har mulighet til å utvikle, kommersialisere og legge grunnlaget for eksport. På den måten kan det dannes grunnlag for varige arbeidsplasser og verdiskaping basert på eksportinntekter. Når skipsfarten går over til å basere seg på miljø- og nullutslippsteknologi er det et stort potensial for å styrke næringen ytterligere. Dette gjelder både for leverandørindustrien, innen maritime operasjoner og spesialfartøy. På dette området kan Norge ta en ledende rolle globalt. Det forutsetter at den norske maritime klyngen forblir komplett. Det er derfor også viktig er å sikre rekrutteringen av og konkurransekraften til norske sjøfolk. Norsk verftsindustri skal tilbys internasjonalt konkurransedyktige garanti- og låneordninger.

Arbeiderpartiet vil:

- Utvikle den maritime industrien og gjøre skipsflåten mer klimavennlig ved å styrke miljøteknologiordningen og Enova
- Dekke deler av merkostnader ved bruk av grønn teknologi i ferjeandbud i en overgangsperiode
- Sikre en sterk nettolønnsordning
- Åpne strekninger for førerløs skipsfart i Norge
- Bidra til etablering av internasjonal regulering for autonom skipsfart og strengere miljøkrav
- Styrke kartleggingen av mineraler på havbunnen
- Sikre rekrutteringen av, kompetansen og konkurransekraften til norske sjøfolk
- Forenkle og bedre avgifts- og gebyrregimet for sjøtransporten
- Tilrettelegge for å få mer gods over fra vei til sjø

Bærekraftig forvaltning av ressursene i havet

Våre havområder har et rikt naturmangfold som det er svært viktig å bevare. Et komplisert økosystem og et enormt antall organismer danner grunnlaget for de rike bestandene av fisk, sjøfugl og pattedyr som har sine leveområder i og rundt havet. Havområdene skal forvaltes på en helhetlig og bærekraftig måte der hensynet til fiskeriinteresser vektlegges.

Arbeiderpartiet vil:

- Sørge for at forvaltningsplanene for de norske havområdene rulleres hvert tolvte år og oppdateres hvert fjerde år
- Sikre at miljøhensyn og hensynet til andre næringer ivaretas ved utbygging av vindkraft til havs
- Sørge for økt kunnskap om konsekvensene av klimaendringer og havforsuring på det marine miljø
- Sørge for bedre beskyttelse av korallrev og andre marine naturtyper
- Redusere miljø- og klimagassutslipp fra fiskeri- og nærskipstrafikken
- Bidra til å styrke internasjonale avtaler for å redusere miljøutslipp fra internasjonal skipstrafikk

- Stille krav om at ulike alternativer for deponiløsning konsekvensutredes, slik at alle relevante faglige vurderinger legges frem før beslutning tas
- Utrede hvordan masser fra gruvedrift kan utnyttes til andre formål

Rent hav

Marin forsøpling er en av våre største miljøutfordringer. Det er enorme mengder plast i havet. Plast er lite nedbrytbart og kan bli værende i havet i årevis. Her blir plasten omdannet til mikroskopiske plastpartikler på størrelse med plankton. Et stort antall fugler, fisk og dyr dør hvert år som en følge av skader fra små plastbiter, poser, flasker og annet marint avfall. Fiskeri og oppdrettsnæringen, petroleumsvirksomhet og skipsfart har et spesielt ansvar for å hindre marin forurensing.

Arbeiderpartiet vil:

- Følge opp årlige opprensningstokter langs kysten og i norske farvann
- Stimulere alle fiskefartøyer til å være involvert i «Fishing for Litter» -ordninger
- Styrke overvåking av strendene langs norskekysten for å få en oversikt over omfanget og utviklingen av problemene med forsøpling
- Følge opp handlingsplanen mot marin forsøpling
- Arbeide for at tiltak mot marin forsøpling følges opp av internasjonale avtaler i tillegg til nasjonale tiltak
- Utrede storskala plastinnsamlingstiltak som del av Norges internasjonale lederskap for samarbeid om havets helse
- Støtte forskning på alternative materialer som kan erstatte plast

REISELIV

Reiselivsnæringen er en av verdens raskt voksende næringer. Norge har gode forutsetninger for å ta del i denne veksten. Økt verdiskapning og helårs arbeidsplasser er en forutsetning for vekst. Veksten må være bærekraftig. Vakker natur, lokal mat og en unik kulturarv kan gi opplevelser i verdensklasse. Reiselivsnæringen er en viktig distriktsnæring som har et stort potensiale for å skape verdier og arbeidsplasser over hele landet. For å lykkes vil vi stimulere reiselivsnæringen til å satse mer på helhetlige opplevelser som inkluderer kultur, mat, historie, natur og aktiviteter, i tillegg til transport og overnatting. Norge har også et stort potensiale innen produktutvikling og nisjer i reiselivet som kulturarv, arkitektur og aktivitetsbasert turisme.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke Innovasjon Norges reiselivssatsing, med særlig vekt på reiselivsutvikling og Norgesreklame
- Etablere et helhetlig system for destinasjonsutvikling, herunder velfungerende destinasjonsselskaper, økt forskning og økt samarbeid mellom næringsaktører
- Knytte tettere bånd mellom kulturliv, matprodusenter og reiseliv gjennom kompetanseutvikling, markedsføring og samarbeid om destinasjoner
- Etablere en nasjonal godkjenningsordning for lokal- og region guider, turledere og fjellførere
- Bygge videre på Norges sterke posisjon som grønt og bærekraftig reisemål ved å satse mer på økoturisme
- Redusere lokal forurensing gjennom tilrettelegging av landstrøm for cruisebåter
- Arbeide for å styrke verdensarvområdene

LANDBRUK

Arbeiderpartiet vil ha et sterkt og bærekraftig landbruk over hele landet. Vi vil øke verdiskapningen og matvareproduksjonen i landbruket. Bærebjelkene som ligger i

jordbruksavtalen, importvernet, eiendomslovgivningen og markedsordningene, har tjent oss godt og skal ligge fast.

Det norske landbruket er i dag mangfoldig med en variert bruksstruktur. Vi vil bevare dette kjennetegnet ved norsk landbruk. Konesjonsbestemmelser, bo- og driveplikt og prisregulering skal sikre det. Vi vil endre og forenkle lovverket slik at flere velger å etablere seg i landbruket, og for å gjøre det mer attraktivt å ta i bruk nedlagte gårder.

Landbruk over hele landet forutsetter også et sterkt importvern. Det er avgjørende for å øke matproduksjon basert på norske ressurser. Når eksportstøtten fases ut fram mot 2020, vil vi få på plass tiltak som kompenserer slik at norsk matproduksjon øker, ikke reduseres.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge til rette for et mangfoldig og lønnsomt landbruk med variert bruksstruktur over hele landet, blant annet ved å forsterke differensiering av virkemidlene for et variert landbruk
- Legge til rette for økt lønnsomhet i hele verdikjeden for norsk mat og redusere inntektsgapet mellom jordbruket og andre i samfunnet
- Redusere utslippene av klimagasser fra norsk landbruk
- Legge til rette for utvikling og bruk av ny teknologi og innovasjon i landbruket
- Stimulere til økt matproduksjon basert på norske ressurser, herunder økt bruk av uutnyttede beiteressurser
- Styrke jordvernet, blant annet ved å utvikle positive virkemidler for å få kommuner til å planlegge med minst mulig omdisponering av god matjord
- Satse på klyngene innenfor den grønne bioøkonomien, inkludert forskning, utvikling og kommersialisering
- Gå inn for en styrt avvikling av pelsdyrnæringen og innføre kompenserende tiltak i en overgangsperiode
- Foredle mer av råvarene fra landbruket
- Få på plass en helhetlig plan med klare mål for økologisk landbruk
- Gjøre norsk mat enda tryggere ved å stille strenge krav til antibiotikabruk, merking, sporbarhet og beredskap
- Innføre lov om god handelsskikk, som regulerer forhandlingene mellom dagligvarekjedene og leverandørene. Målet er å gi forbrukerne bedre utvalg, tilgjengelighet, kvalitet og lavere priser og rettferdig behandling av matprodusentene
- Utvikle strategier for produktutvikling og økt eksport av rene norske produkter av høy kvalitet
- Forsterke innsatsen mot matkasting gjennom samarbeid med matbransjen, etablering av matsentraler, informasjonsarbeid og starte arbeidet med hensiktsmessig lovgivning (matkastelov) for å sikre at butikker og restauranter ikke kaster spisbar mat men bl.a distribuerer dette til samfunnsmessige formål

SKOGBRUK

Norge har store skogsområder som ikke utnyttes. Her ligger det et betydelig potensial for økt verdiskaping som samtidig bidrar til bedre bærekraft. En mer offensiv politikk for å ta i bruk mer av skogens ressurser er derfor både god næringspolitikk, god distriktpolitikk og god klimapolitikk.

Skognæringens vilkår må være forutsigbare, og skogressursene må bli mer tilgjengelige for å brukes industrielt. Det krever blant annet gode logistikk- og transportløsninger. Ny teknologi, forskning og innovasjon er også avgjørende. Offentlige anskaffelser bør brukes til å etablere nye markeder for skog- og treprodukter i Norge.

Arbeiderpartiet vil:

- Forvalte skogressursene slik at vi får økt avvirking og industriell verdiskapning
- Etablere flere pilot- og demoanlegg basert på skogen som råstoffkilde
- Sikre strategisk eierskap og risikokapital i skogsindustrien gjennom blant annet Investinor
- Gjøre det lettere å ta ut og transportere tømmer til industrielle formål
- Øke satsning på teknologiutvikling og flere industrielle muligheter gjennom mellom skogbaserte kompetansemiljøer
- Utvikle rammebetingelser og tiltak som fremmer økt bruk av fornybare ressurser
- Styrke ordningen med frivillig skogvern
- Stimulere til økt bruk av tre i nybygg

BIOØKONOMI

Norge ligger i front på å utnytte biobaserte ressurser fra jord, skog og hav. Vi vil legge til rette for en sterkere satsing på dette, blant annet ved å videreutvikle eksisterende kompetansemiljøer og ved å legge til rette for nye klynger av bedrifter og forskningsmiljøer.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke norske kompetansemiljøer som ligger i front på å utnytte biobaserte ressurser
- Styrke utdanningsløpet ved universiteter/høyskoler innen biobaserte næringer
- Støtte forskning og innovasjon for utvikling av nye produkter og lønnsomme verdikjeder basert på bioråstoff
- Vurdere produksjonskontrakter for produksjon av bærekraftig drivstoff i Norge
- Opprette verdiskapingsprogrammer der virkemiddelapparatet jobber på tvers mot målrettede bioøkonomisatsinger

ENERGINASJONEN NORGE

Fornybar energi

Energisystemet er avgjørende i overgangen til lavutslippssamfunnet. 98 prosent av kraftproduksjonen i Norge i dag er allerede fornybar og utslippsfri. I Norge er derfor hovedoppgaven å ta vår fornybare kraft bedre i bruk for økt verdiskapning og reduserte utslipp. Fra naturens side har Norge har i tillegg et enormt potensial for nye fornybare energikilder – både til havs og på land. Norge er en nasjon som både har mye energi og kan mye om energi. Energisektoren er i endring, og mye av verdiskapingen som tidligere var knyttet til produksjon av energi, vektlegges nå forsyningsikkerhet, stabilitet og produkter mot sluttkunde.

Den viktigste oppgaven nå er derfor å sørge for at fornybar energi langt på vei kan erstatte fossil energi. Det krever et fortsatt sterkt offentlig engasjement i kraftproduksjonen i Norge og et tett samspill mellom fornybarnæringene og petroleumssektoren, som sitter på verdifull kompetanse med stor overføringsverdi til fornybare vekstområder.

Arbeiderpartiet vil:

- At kraftoverskuddet skal bidra til økt verdiskapning og sysselsetting i Norge. Eventuelle nye utenlandskabler skal være samfunnsøkonomisk lønnsomme
- At utenlandsforbindelser for kraft skal eies og driftes av Statnett
- Innføre en utjevningsordning for nettleie
- Sørge for en likeverdig nettariff for store forbrukere med høy brukstid (SFHB) uavhengig av om elektrisitet hentes fra regional- eller sentralnettet
- Sørge for både hensyn til miljø og kraftproduksjon i revideringen av tidligere gitte vannkraftkonsesjoner

- Styrke fornybare industrier:
 - Lage én helhetlig plan for energiutbygging som krever konsesjon, der vind-, vann- og nettinvesteringer skal inngå
 - Øke Enovas fond for klimateknologi, fornybar energi og energiomlegging til 100 milliarder kroner
 - Bidra til teknologioverføring fra offshoresektoren, slik at Norge kan ta større industrielle posisjoner internasjonalt innen fornybar energi og klimavennlige løsninger
 - Bidra til å etablere et demonstrasjonsprosjekt for havbasert fornybar teknologi
 - Legge til rette for økt lokal solenergiproduksjon på kommersielt grunnlag
 - Når el-sertifikatordningen utløper i 2021, vil vi vri virkemiddelbruken fra produksjon av elektrisitet fra fornybare energikilder til teknologi- og industriutvikling innen fornybar energi
 - Ved revisjon av vannkraftkonsesjonene og forbedring av miljø og vannkvalitetene skal det være et mål å i størst mulig grad sikre regulær vannkraftproduksjon
 - Legge til rette for økt vedlikehold, oppgradering og fornyelse av eksisterende vannkraftanlegg
 - At den norske vannkrafttradisjon videreføres ved at lokalsamfunn som stiller sine naturressurser til disposisjon for vannkraftproduksjon får en del av skatteinntektene.
 - Inngrep i naturmiljøet skal gjøres med forståelse og aksept fra berørte lokalsamfunn og slik at deler av inntektene tilfaller lokalsamfunnene også med endret teknologi i for utnytting av vannkraft
- Statkraft:
 - Skal kunne ta en større rolle i utviklingen av fornybar energi nasjonalt og internasjonalt gjennom en aktiv og forutsigbar eierskapspolitikk
 - Bør bidra til at norske leverandørbedrifter kan ta en større del i en internasjonal fornybar satsing
 - Skal ha mulighet til sterkere internasjonal satsing i samarbeid med andre selskaper

Olje og gass

Norge ligger fremst i verden i utvikling av havbasert olje- og gassaktivitet.

Petroleumsnæringen er også et nav for utvikling i relaterte næringer som verftsindustri og skipsfart. Den er også viktig for næringsvirksomhet med stort potensial slik som havbruk og havbasert fornybar energi. Derfor er olje- og gassvirksomhet en avgjørende del av Arbeiderpartiets strategi for å gjøre Norge verdensledende på næringsutvikling knyttet til havet.

Utslipp fra forbrenning av fossile energikilder er den viktigste årsaken til klimautfordringen. Paris-avtalen forplikter også olje- og gassnæringen. Store deler av verdens uutnyttede forekomster av fossil energi må bli liggende. Dette gjelder først og fremst kull, som er den mest forurensende energikilden, men også olje.

Oljen og gassen på norsk sokkel er verdifulle ressurser som tilhører fellesskapet. Ressursforvaltningen skal komme norsk industriell utvikling og hele landet til gode. Arbeiderpartiet er spesielt opptatt av at aktivitet i Nordland, Troms og Finnmark skal gi sterkere ringvirkninger lokalt og vil stille strengere krav til oljeselskapene om dette. Vi vil sikre et mangfold av selskaper på norsk sokkel.

Arbeiderpartiet vil legge til rette for fortsatt aktivitet og verdiskaping fra petroleumsvirksomheten. Vi vil sikre oljenæringen forutsigbare rammebetingelser som gjør det mulig å opprettholde kompetanse og gjøre langsiktige investeringer.

Arbeiderpartiet vil stille strenge krav til at norsk olje- og gassvirksomhet ytterligere reduserer utslippene fra egen virksomhet. Norge skal være fremst i verden i utvikling av karbonfangst- og lagring.

Åpning av nye områder for petroleumsvirksomhet skal foregå skrittvis. Arbeiderpartiet vil legge stor vekt på de helhetlige forvaltningsplanene som balanserer oljenæringens interesser mot andre hensyn. Tillatelser til ny virksomhet skal være basert på føre-var prinsippet og strenge krav til miljø og sikkerhet.

Det kan ifølge Oljedirektoratet være betydelige olje- og gassressurser i den nordøstlige delen av Norskehavet. Samtidig er det i deler av dette området verneverdig og sårbar natur og mulige konflikter mellom petroleumsvirksomhet og fiskeri og turisme. Arbeiderpartiet har alltid gått skrittvis og kunnskapsbasert fram i utvikling av olje- og gassvirksomheten på norsk sokkel. Denne tilnærmingen vil også gjelde i den nordøstlige delen av Norskehavet hvor det er grunn til å vise særlig aktsomhet i enkelte områder.

Arbeiderpartiet vil åpne for å innføre petroleumsfrie soner som ivaretar særskilte områder i Lofoten, Vesterålen og Senja. I tråd med lokale ønsker støtter Arbeiderpartiet også arbeidet med å gjøre den sørlige delen av Lofoten til nasjonalpark for å gi den unike naturen her et sterkt vern.

Arbeiderpartiet vil i første omgang gjøre havområdet utenfor Lofotodden nasjonalpark til en petroleumsfri sone. Her tar vi sikte på å etablere et petroleumsfritt belte på 50 kilometer fra land. Hele Vestfjorden skal i tillegg være petroleumsfritt. Sonene vil avgrensnes nærmere når forvaltningsplanen for Barentshavet og Lofoten revideres.

Deler av Nordland 6 er allerede åpnet for petroleumsaktivitet, og her er eksisterende infrastruktur lettest tilgjengelig. Arbeiderpartiet åpner derfor for å konsekvensutrede petroleumsaktivitet i Nordland 6. Utredningen skal avklare hvilke deler som eventuelt kan åpnes for olje- og gassvirksomhet og hvilke deler som bør unntas. Arbeidet med en konsekvensutredning må ikke komme i konflikt med andre næringer, må baseres på et tett samarbeid med fiskerinæringen og utføres på en mest mulig skånsom måte. Best tilgjengelig teknologi skal tas i bruk. Spørsmålet om eventuell åpning i Nordland 6 skal behandles på et nytt landsmøte i Arbeiderpartiet.

I Nordland 7 og Troms 2 har vi ikke erfaringer med petroleumsvirksomhet. Sokkelen er her smalere og utfordringene overfor andre næringer derfor større. For disse områdene vil Arbeiderpartiet avvente den oppdaterte kunnskapen som vil fremkomme i forbindelse med at den helhetlige forvaltningsplanen for Lofoten og Barentshavet revideres i 2019/2020. En eventuell konsekvensutredning i Nordland 7 og Troms 2 vil ikke bli satt i gang i stortingsperioden 2017 til 2021.

I tråd med gjeldende vedtak om åpningen av Barentshavet sørøst mener Arbeiderpartiet at petroleumsvirksomhet i og ved iskanten ikke er forenelig med en forsvarlig forvaltning av havområdene våre.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre aktivitet og verdiskaping fra petroleumsvirksomheten gjennom økt utvinning fra felt, utbygging av påviste ressurser og tildeling av nytt leteareal
- Legge føre-var prinsippet til grunn og stille strenge krav til miljø og sikkerhet
- Etablere et program for lavutslippsteknologi for olje- og gasssektoren i samarbeid med næringen
- Stille krav om at installasjoner med lang levetid, som dekker sitt kraftbehov med fossil energi uten CCS, kontinuerlig skal vurdere om kraftbehovet kan dekkes på en klimavennlig måte

- At Norge skal være fremst i verden i utvikling av karbonfangst og -lagring
- Stille strengere krav til oljeselskapene slik at mer av verdiskapingen blir igjen lokalt
- Sette i gang en konsekvensutredning av petroleumsvirksomhet i Nordland 6
- Avvente ny kunnskap om områdene i Nordland 7 og Troms 2 i forbindelse med revidering av forvaltningsplanen for havområdene utenfor Lofoten og Barentshavet. En eventuell konsekvensutredning i Nordland 7 og Troms 2 vil ikke bli satt i gang i stortingsperioden 2017 til 2021
- Åpne for petroleumsfrie soner som ivaretar særskilt viktige områder av Lofoten, Vesterålen og Senja

Leverandørindustrien

Leverandørindustrien er en svært viktig næring for Norge, med verdensledende teknologi og kompetanse. Jevn og forutsigbar tildeling av nye oppdrag skal bidra til å opprettholde og videreutvikle dagens høye kompetanse i leverandørindustrien. For å øke kostnads-, energi- og omstillingseffektiviteten i leverandørindustrien vil vi satse på forskning og utvikling. Vi vil stimulere til smartere, mer effektive og mer miljøvennlige løsninger som skal bidra til lavere klimagassutslipp, omstilling og bedre helse, miljø og sikkerhet i næringen.

Teknologioverføring og videreutvikling av dagens teknologi skal bidra både til en offensiv leverandørindustri og knoppskyting i nye bransjer. Dette skal styrke petroleumsindustriens rolle som lokomotiv for teknologiutvikling i norsk industri. For å sikre arbeidsplasser i hele landet ønsker Arbeiderpartiet å gjøre det lettere for lokale leverandører å vinne kontrakter.

Arbeiderpartiet vil:

- Forskning og utvikling skal i større grad rettes inn mot teknologiutvikling og teknologioverføring
- At myndighetene skal kunne ettergå valg av kontraktstrategier ved feltutbygginger, slik at lokale leverandører kan delta i konkurransen om viktige kontrakter
- Legge til rette for videreutvikling av leverandørindustrien i nord for å øke lokale og regionale ringvirkninger av petroleumsvirksomheten
- Jobbe for at petroleumslovens krav til nasjonale ringvirkninger etterleves ved utbygging på norsk sokkel
- At det stilles krav om å benytte NORSOK-standardkontrakter i utbyggingsprosjekter på norsk sokkel
- Forsere innsatsen for å plugge permanent forlatte brønner for å ta i bruk ledig riggekapasitet
- Bidra til at lønnsomme vedlikeholds- og modifikasjonsprosjekter samt tiltak for økt utvinning blir gjennomført

For å bedre sikkerheten:

- Petroleumstilsynet må påse at drifts- og vedlikeholdsfilosofien, samt -aktiviteten bidrar til at vi unngår alvorlige hendelser
- Operatørene må sikre et forsvarlig vedlikehold på installasjonene for slik å bidra til å redusere risikoen for uønskede hendelser
- At deler av regelverket for helse, miljø og sikkerhet også skal gjelde under bygging av innretninger i utlandet

Byggenæringen

Norsk byggenæring sysselsetter over 260.000 personer og omsetter for 525 milliarder kroner årlig. Næringen har aktivitet over hele landet og er en viktig distriktnæring. Næringen er kunnskapsintensiv og krever betydelig kompetanse. Digitalisering og industrialisering krever en satsing på kompetanseutvikling i alle ledd, fra fagarbeider til byggherre. Dessverre går

utviklingen i deler av næringen i feil retning, med avmekanisering, svak verdiskaping og sterke innslag av sosial dumping og lavlønnskonkurranse.

I Norge skal det i årene som kommer investeres betydelig i bygg og anlegg, og næringen skal gi statlig bidrag til å få ned norske klimautslipp. For å sikre gode investeringer og høy produktivitet fremover trengs det en offensiv næringspolitikk som ser innovasjon, verdiskaping, kompetanse og kampen mot sosial dumping i sammenheng.

Arbeiderpartiet vil:

- Videreutvikle regelverket for krav ved offentlige anskaffelser, som fremmer kompetanse i alle ledd, kvalitet og et organisert arbeidsliv
- Styrke Bygg21 for å bidra til økt oppmerksomhet om produktivitet, innovasjon, digitalisering og kvalitet
- Arbeide for at næringen skal ta en ledende rolle i utvikling av energi- og klimavennlige løsninger
- Prioritere gjennomføring av tiltakene i «Enkelt å være seriøs», for å skape et helhetlig rammeverk for en seriøs næring
- Styrke arbeidet mot svart arbeid og sosial dumping

SAMFERDSEL OG INFRASTRUKTUR

Det skal være enkelt for folk å ta seg frem. Økt fremkommelighet, bedre sikkerhet og miljøhensyn skal ligge til grunn for vår samferdselspolitikk, slik at folk og varer kommer raskt og trygt frem, og at klimagassutslippene reduseres. Vi må planlegge arbeidsplasser og boligutbygging bedre slik at vi bruker minst mulig tid og ressurser på å reise. Statlige og kommunale arbeidsplasser skal lokaliseres slik at de bidrar til å redusere transportbehovet og fremmer bruken av kollektivtransport.

Førerløse fremkomstmidler og intelligente transportsystemer er allerede i ferd med å revolusjonere samferdselssektoren. Vi vil legge til rette for denne utviklingen og ser optimistisk på hvordan digitalisering kan skape et betydelig tryggere og mer effektivt transportsystem.

Kostnadene til bygging av vei og jernbane har økt betydelig de siste årene, og vi får stadig mindre vei og bane for pengene som bevilges. Vi må organisere utbyggingen av infrastruktur på en måte som gir mest mulig vei for pengene.

Arbeiderpartiet vil:

- Redusere planleggingstiden på transportprosjekt betraktelig
- Opprette en samarbeidsarena mellom transportetatene, bygg- og anleggssektoren og forskningsinstitusjoner. Staten skal bidra med innovasjonsmidler til ny teknologi og tiltak som kan øke produktiviteten
- På sikt erstatte bompenger med veipricing som i større grad tar hensyn til kjøremengde og utslipp av klimagasser
- Vurdere en sammenslåing av transportetatene for å se transportsystemene mer i sammenheng og for å avvike unødvendig byråkrati
- Utvikle nye og forbedrede modeller for kollektivtilbud i områder med mer spredt bosetting og sikre en mer effektiv samordning av ressurser og virkemidler basert på erfaringene fra tilskuddsordningen *Kollektivtilbud i distriktene*
- Se syketransport og drosjetilbud og evt. andre transporttilbud i distriktene i sammenheng for å sikre et godt tilbud, og ivareta intensjonen i løyveordningen
- Starte en nasjonal satsing på ubemannet teknologi – både utvikling og utprøving

Vei

Norge trenger et effektivt og trygt veinett som gjør at mennesker og næringstransport kommer raskt frem. Derfor er satsingen på riksveiene og våre nasjonale transportkorridorer viktig. Fylkesveiene er viktig for næringslivet. Fylkeskommunene må settes i stand til å ruste opp fylkesveinettet. Klimaendringene får konsekvenser for veier og jernbane, og det må sikres mot flere og hyppigere ras. Vi var imot opprettelsen av selskapet «Nye veier». Vi vil kritisk gjennomgå den nye strukturen med mål om å unngå unødvendig byråkratisering og sikre politisk styring av beslutninger og prioriteringer av veiprosjekter. De veier som er planlagt, satt i gang eller prioritert i Nye Veier AS skal realiseres.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjøre veiutbyggingen mer helhetlig og sammenhengende
- Sikre næringstrafikken fremkommelighet og gode kjøreforhold
- Gjennomføre et løft for å sikre fylkes- og riksveier mot flom og ras. Det må utarbeides en helhetlig plan for dette arbeidet
- Sikre en god kommuneøkonomi slik at fylkeskommunene kan ivareta sitt ansvar som veiholder og ansvarlig for lokal og regional kollektivtransport
- Innføre alkoholås på busser og lastebiler
- Øke antallet trafiksikkerhetstiltak som kan trygge trafikantene, bl.a. bedre trafikkopplæring i barnehage og skole, økt trafikantinformasjon, forebyggende og holdningsskapende arbeid
- Styrke Statens vegvesen som har kompetanse til og erfaring med å gjennomføre store veiutbygginger
- Redusere vedlikeholdsetterslepet på fylkes- og riksveier
- Sikre flere parkeringsplasser ved kollektivknutepunktene utenfor de store byene og bygge flere kollektivfelt for å sikre bedre tilgjengelighet for buss

Jernbane

Arbeiderpartiet har store ambisjoner for jernbanen i Norge. Trafikkveksten i og rundt de store byene bør skje gjennom økt bruk av kollektivtrafikk, sykkel og gange. Jernbanen er avgjørende for å nå dette målet. Det gjelder spesielt InterCity-strekningene. Vi vil øke antall avganger der jernbanen representerer et reelt alternativ til biltrafikken.

Regjeringen har igangsatt en reform av organiseringen av jernbanen som innebærer åpning for privatisering og store strukturelle endringer. Vi ønsker ikke privatisering av jernbanen og er kritiske til deler av den nye organiseringen. Omorganisering og etablering av nye strukturer må være kunnskapsbasert og sikre økt kvalitet i samferdselstilbudet. Vi vil derfor ha en gjennomgang av organisering og måloppnåelsen, før vi vil vurdere andre organiseringer i jernbanen.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre offentlig eierskap og kontroll i jernbanesektoren
- Prioritere å ta igjen vedlikeholdsetterslepet på jernbanen
- Prioritere ferdigstillingen av allerede vedtatte jernbanestrekninger
- Legge til rette for elektrifisering og bruk av ny teknologi for reduserte utslipp på gjenværende dieselstrekninger
- Legge til rette for dobbeltsporkapasitet inn og ut av de store byene
- Øke andelen krysningsspor for å øke kapasitet og forutsigbarhet
- Utvikle og forbedre godsterminalene for å håndtere overføring av mer gods fra vei til bane og for sømløse og mer klimavennlige transportårer
- Legge til rette for at også norske leverandører kan delta i konkurransen om fremtidig utbygging av jernbanen i Norge

Maritim infrastruktur

En forsterket satsing på havområdene vil gi et økt behov for effektiv og miljøvennlig transport, maritime operasjoner og telekommunikasjon.

Norge har mange havner, og mange av dem brukes lite. Resultatet er at infrastrukturen og driften blir kostbar og lite effektiv. Det er derfor nødvendig å vurdere hvordan vi best utnytter havnekapasiteten. Investeringer i og vedlikehold av fiskerihavner skal fortsatt være et statlig ansvar.

Vår ambisjon er at Norge skal ligge i front i utvikling av regelverk og teknologi for internasjonal transport i Arktis.

Arbeiderpartiet vil:

- For å gjøre transporten mer klimavennlig:
 - Bidra til at langt flere strekninger drives med nullutslippsferger innen 2030
 - Etablere et større forsknings- og teknologiprogram for å utvikle null- og lavutslippsløsninger i maritim sektor
 - Sørge for at LNG (flytende naturgass) blir mer tilgjengelig for skipsfarten
 - Gjøre det mer attraktivt å investere i miljøvennlige skip
- For å utnytte havnekapasiteten bedre:
 - Utrede hvordan vi kan sikre effektiv utnyttelse av norsk havnekapasitet
 - Ha en sterk tilskuddsordning for investeringer i havner
 - Vurdere et bredt sett av virkemidler for å gjøre sjøtransport av varer mer attraktivt
 - Ta en lederrolle i utviklingen av et strengt og effektivt internasjonalt regelverk for skipstransport i Arktis
- Revidere Havne- og farvannsloven med sikte på at kommunale havner i større grad kan overføre overskudd til havneeier når overskuddet kommer fra andre kilder enn havnedrift. Avgifter som kreves inn i med hjemmel i Havne- og farvannsloven skal fortsatt bare kunne brukes til de formålene som loven omfatter
- Kartlegge behovet for tiltak på lufthavner for eksport av spesielt sjømat
- Sørge for at det raskest mulig sikres god tilgang til bredbånd i de nordlige havområdene

Luffart

Vi flyr oftere enn før, og luffarten blir mer internasjonal. Dette skaper store utfordringer for klimaet, men også for flyselskaper og deres ansatte i en bransje med tøff konkurranse. Vi vil ha en luffartspolitikk som tar vare på arbeidstakernes rettigheter, og som stimulerer til en rask utvikling av ny teknologi og innføring av fornybart drivstoff.

Arbeiderpartiet vil:

- Utforme en helhetlig luffartsstrategi for Norge i en egen stortingsmelding
- Sikre anstendige lønns- og arbeidsvilkår i bransjen:
 - Sørge for et regelverk som sikrer ansatte hele og faste stillinger direkte hos flyselskapet
 - Arbeide for tydelige hjemmebaseregler som klart definerer arbeidsgiveransvaret
 - Hindre bruk av bekvemmelighetsflagg ved å arbeide for lovgivning som hindrer at selskaper kan etablere seg med flere Air Operating Certificate (AOC) i ett eller flere land
 - At det ikke skal være mulig å bytte ut norske og europeiske ansatte på norskregistrerte fly i interkontinental trafikk
 - Legge til rette for en fagutdanning av kabinpersonale og offentlige investeringer i et utdannelsessystem for blant annet å unngå «pay to fly»
- Øke klimavennligheten:

- Bidra til at EU får et lovverk for luftfarten som gir insentiver for å kutte CO2-utslipp og sørger for at europeiske selskaper er konkurransedyktige
- Bidra med insentiver for rask innfasing av bærekraftig biodrivstoff
- Beholde Avinor-modellen for å drifte og videreutvikle lufthavnene i hele landet
- Sikre nasjonal kontroll med samfunnskritiske områder som luftambulansetjenesten og helikoptertransporten på norsk kontinentalsokkel gjennom krav om norsk driftstillatelse for operatører av disse tjenestene
- Ikke innføre felleseuropeisk regelverk for helikopter offshore (HOFO)
- Sikre et godt transporttilbud på de regionale flyrutene som legges ut på anbud, og tidtabeller på anbudsruiter skal sendes på høring før de iverksettes
- Erstatte dagens flypassasjeravgift med avgift som har reell klimaeffekt, slik at distriktsarbeidsplasser og rutetilbud ikke rammes urimelig slik som nå
- Sikre en sikker integrering av droner/ubemannet luftfartøy i norsk luftfart i fritids- og næringsøyemed

NATUR OG MILJØ

Vi må ta hensyn til miljø- og naturvern i alt vi foretar oss. Norge skal føre en ansvarlig miljøpolitikk basert på prinsippet om bærekraftig utvikling og føre-var.

Arbeiderpartiet vil:

- Stanse tap av arter og naturtyper
- Ta vare på det biologiske mangfoldet og urørt natur
- Utarbeide et økologisk grunnkart med naturtyper, arter og landskapstyper
- Øke natur- og miljøkompetanse i norske kommuner
- Sikre at verdifulle rekreasjonsområder i nærområdene er lett tilgjengelig
- Fremme en supplerende nasjonalparkplan
- Styrke skogvernet slik at vi når målet om at 10 prosent av den norske skogen vernes gjennom frivillig vern

Rovdyr

Arbeiderpartiet har en todelt målsetting i rovviltpolitikken. Vi skal ivareta både rovdyr og beitenæringen. Arbeiderpartiet vil ha levedyktige rovvilddyrstammer i Norge. Arbeiderpartiet vil også ha en levedyktig beitenæring og bidra til å redusere konfliktnivået mellom rovdyr og beitebruk. Vi vil følge opp rovvilddyrforlikene på en måte som skaper tillit til forvaltningen.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre levedyktige rovvilddyrstammer i Norge i tråd med naturmangfoldloven og våre internasjonale forpliktelser
- Sikre den todelte målsettingen i rovvilddyrpolitikken ved at rovvilddyrforlikene følges opp gjennom en effektiv forvaltning
- Arbeide for å dempe konfliktnivået mellom rovvilddyrforvaltningen og beitenæringene
- At det samlede rovvilddyrtrykket i større grad sees i sammenheng
- Sikre god oppfølging av fastsatte bestandsmål og effektivt uttak av rovdyr når bestandsmålet er nådd
- Sikre raskt og effektiv uttak av rovdyr som blir særlig nærgående til bebyggelse og befolkning i samsvar med naturmangfoldloven, og hvor menneskers livskvalitet rammes
- Sikre at rovvilddyrpolitikken blir sett i sammenheng med målet om økt matproduksjon

Friluftsliv

Satsning på friluftsliv er blant våre aller viktigste tiltak for god folkehelse. Naturområder skal gjøres lett tilgjengelig for alle. Kommunene har den viktigste rollen i arbeidet med å ivareta

arealer og anlegg for fysisk aktivitet, idrett og friluftsliv. De frivillige organisasjonene er en særlig viktig aktør for å få nye grupper til å bruke mulighetene for friluftsliv i nærmiljøet.

Vi vil legge til rette for en bærekraftig bruk av naturen, god tilrettelegging for jakt og fiske og sikre tilgjengelighet for allmenheten og bærekraftig forvaltning av bestandene.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre offentlig eierskap til Statskog, blant annet for å opprettholde tilgang til jakt og fiske for alle
- Legge til rette for offentlig oppkjøp av verdifulle naturområder
- Ta vare på bynære friluftsområder, parker, grøntområder og vassdrag i og rundt storbyene og legge til rette for attraktive, grønne aktivitetsområder i alle bomiljøer
- Legge til rette for aktivt friluftsliv som et godt forebyggende helsetiltak
- Legge til rette for universell tilgjengelighet og etablering av naturstier, turveier, og møteplasser
- Ivareta og sikre allemannsretten og sikre strandsonen for allmenheten
- Sikre bærekraftig bruk av verdifulle natur- og verneområder
- Sikre allmenheten god tilgang til jakt- og fiskemuligheter
- Sørge for flere utlånssentraler for utstyr av friluftsutstyr
- Opprette lokale natur- og friluftsråd i kommunene
- Eierforholdet til Statens grunn i Nordland og Troms må få en avklaring
- Grunnlovsfeste allemannsretten

Arbeiderpartiet

DEL 3

Folk og samfunn

KULTUR

Kulturopplevelser gir livene våre innhold og binder oss sammen som mennesker. Kultur er avkobling og påkobling. Kulturen er med på å bryte ned barrierer og skaper nye og sterkere fellesskap. Både norsk og samisk språk og de nasjonale minoritetsspråkene kvensk, romanes og romani som Norge har ansvar for, utgjør rammen for kulturuttrykk innenfor dette fellesskapet.

For mange ekskluderes fra kulturtilbud. Vi vil øke mangfoldet, både på scenen og blant publikum. Vi vil bygge ned terskler for deltakelse og gi flere smakebiter på det brede kulturlivet i alle kommuner og fylker. Et nytt Kulturløftet skal gi oss kulturløft i alle fylker og kommuner i hele landet. Slik kan flere kunstnere og kulturarbeidere få et arbeid å leve av, flere av morgendagens talenter få sjanser til å lykkes, og Norges tiltrekningskraft internasjonalt styrkes.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomføre et nytt kulturløft, der kulturens andel av statsbudsjettet igjen gradvis skal økes til 1 prosent. Veksten på statsbudsjettet skal komme hele landet til gode
- Flere, særlig barn og unge, skal få mulighet til å delta gjennom å senke tersklene
- Innføre nasjonalt kulturkort for ungdom
- Kunstnerens levekår skal styrkes gjennom en kunstnerøkonomireform
- Innføre en ny festivalstøtteordning som sikrer forutsigbarhet for festivalene og kunstnerisk kvalitet
- Flere barn skal få mulighet til å gå på kulturskole til en rimelig pris, i tilknytning til skolen eller AKS. Kulturskolene i Norge må videreutvikles som en helhetlig satsing på bredde og inkludering i kulturaktiviteter i hele landet
- Bidra til at bibliotekene blir sterkere og åpnere møteplasser.
- Styrke museene og gjøre dem gratis for alle under 18 år
- Innføre en ny og balansert åndsverkslov i tråd med den digitale utviklingen, slik at opphavsmenn og -kvinner er sikret inntekter fra og respekt for kunst og kultur som de har produsert
- Legge frem en ny handlingsplan for kultur og næring, og gjennomgå dagens virkemiddelapparat for næringsdrivende slik at de bedre treffer kunst- og kulturutøvere
- Innføre en boklov som sikrer fastprissystemet
- Ta vare på den norske kulturarven gjennom å digitalisere kulturhistorien, bevare og formidle lokalhistorie og person- og slekts historie, og sikre grunnlaget for folkemusikk, folkedans, kirkemusikk og håndverkstradisjonene våre
- Gjennomgå forvaltningen av kulturminnene, for å sikre ivaretagelse og tilgjengelighet for fremtiden
- Ha mål knyttet til likestilling og mangfold på alle områder i kulturlivet
- Løfte samisk kultur, film, musikk og håndverkstradisjoner, blant annet ved å øke bevilgningen til formålet
- Føre en aktiv språkpolitikk som gjør at norsk eller samisk forblir det foretrukne språket i alle deler av norsk samfunnsliv. Nynorsken skal sikres gode utviklingsmuligheter
- Avvikle gaveforsterkningsordningen

Film, kino og serier

Arbeiderpartiet ønsker å styrke den norske film- og seriesatsingen med forsterket produksjonstilskudd, økte co-produksjons- og etterproduksjonsmidler, samt bedre støtteordninger til norske film- og seriefestivaler. Incentivordningen skal videreutvikles til å bli en rettighetsfestet ordning under næringsdepartementet. Filmregionene skal styrkes og talentsatsingen økes. Vi ønsker å bidra til desentralisert kinostruktur samt at Bygdekinoene

oppretholdes. Cinematekene skal få økt forutsigbarhet, og lokale film- og kinotiltak skal ivaretas.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke produksjonsmidler til norsk film
- Gi mer midler til utvikling av manus, konsept og idé for å få en større bredde av prosjekter
- Styrke norsk film og norske aktører blant annet gjennom co-produksjonsmidler
- Utvikle en strategi for økt satsing på norske serier
- Øke støtten til norske filmfestivaler
- Videreutvikle filminsentivordningen til å bli mer forutsigbar
- Styrke den regionale filmsatsingen
- Økt satsing på kvinner i film og serier
- Styrke samisk filmsatsing med økt nordisk samarbeid
- Opprettholde desentralisert kinostruktur og Bygdekinoen
- Gi økt forutsigbarhet for cinematekene
- Sikre økt tilgjengelighet gjennom obligatorisk teksting og universell utforming
- Utrede hvordan distributørene, kanalene og nedlastningskanalene kan trekkes sterkere inn i finansieringen av spillefilm og serier

MEDIA

Nyhets- og aktualitetsmediene er sentrale for folkeopplysning, demokrati og opplevelse av fellesskap. Digitalisering har ført til at medievaner og forretningsmodeller er radikalt forandret. Mange av de mest sentrale mediene i Norge har store utfordringer med å finansiere god journalistikk og med å møte konkurransen fra internasjonale medieaktører. Vi er spesielt bekymret for kvalitetsjournalistikkens kår og vil ta et større politisk ansvar for å sikre ytringsfrihet og medienes mulighet til å fylle sin samfunnsrolle i alle deler av landet.

Arbeiderpartiet vil:

- Forsterke NRKs rolle som en bred allmennkringkaster med sterk tilstedeværelse i hele landet, gjennom å sikre en forutsigbar styring og finansiering
- Ta initiativ til internasjonalt samarbeid slik at de globale medieaktørene betaler skatter og avgifter i de landene de opererer i, med sikte på å styrke finansieringen av mediestøtteordningene
- Ikke svekke det samlede nivået på mediestøtten, men utvikle ordninger som bidrar til innovasjon og sørger for at lokalaviser kan lykkes med overgangen til nye plattformer
- Legge frem en egen medieansvarslov som styrker det norske kildevernet
- Arbeide for kommersiell allmennkringkasting med hovedkontor i og nyhetssendinger fra Bergen
- Arbeide for en kommersiell allmennkringkasting på radio med hovedkontor i Lillehammer
- Sørge for at lokalradioene får midler til å lykkes med overgangen fra FM til DAB
- Beskytte mennesker som er truet på grunn av sine meninger og ytringer. Redaktører og journalister skal ha et særskilt vern

IDRETT

Idrett gir livskvalitet og mestring for den enkelte. Å delta i organiserte idrettslag gir fellesskap og opplevelser, og både organisert og egenorganisert idrett gir verdifull fysisk aktivitet. Idrettsopplevelser er også en viktig bidragsyter for bedre integrering, folkehelse, sosial utjevning og likestilling. Idrett, ikke minst toppidretten, byr på opplevelser som binder oss tettere sammen, både lokalt og som land. Derfor er det viktig å sikre gode idrettstilbud som er lett tilgjengelig for alle, særlig for barn og unge. Det er også viktig å sørge for at den folkebevegelsen som idretten er, bygger på sunne, felles verdier i det norske samfunnet.

Mange ungdom slutter med organisert idrett når de kommer i ungdomsårene. Tilbudet om breddeidrett er mangelfullt for denne aldersgruppa.

Arbeiderpartiet vil:

- Ruste opp og bygge flere idrettsanlegg, spesielt i områder med lav anleggsdekning
- Videreføre ordningen med ekstra spillemidler i pressområder
- Bevare og beskytte Norsk Tippings enerett og sikre at overskudd fra Norsk Tipping til idrettsformål ikke går til kommersiell virksomhet
- Sikre idrettslagene forutsigbarhet, blant annet gjennom full momskompensasjon
- Forenkle idrettslagenes kontakt med offentlige myndigheter, gjennom bedre koordinering og økt digitalisering fra det offentliges side
- Støtte arbeidet mot doping og kampfiksing
- Bidra til rekruttering og talentutvikling innen toppidretten
- Bidra til breddeidretten for å sikre en god folkehelse blant barn og ungdom
- Sammen med idretten sørge for flere kvinner i lederposisjoner i idretten
- Støtte opp om idretten som en viktig arena for inkludering og integrering
- Gi personer med nedsatt funksjonsevne bedre aktivitetsmuligheter
- Arbeide for ordninger med gratis utlån av utstyr og bruk av anlegg

BARNE- OG FAMILIEPOLITIKK

Godt utbygde offentlige velferdstjenester er en forutsetning for å gi frihet til å være familie. Velferdsordningene må utformes slik at de legger grunnlag for høy yrkesdeltakelse og økt likestilling. Arbeid er den mest effektive veien ut av fattigdom, og derfor må velferdspolitikken legge til rette for at flest mulig har sjansen til å jobbe. Foreldrepermisjon, gode barnehager, kvalitet i skole og en eldreomsorg med kapasitet og kvalitet avlaster familiene og gjør yrkesdeltakelse mulig.

Mulighetene til å starte familie, få barn og ta godt vare på sine nærmeste henger sammen med samfunnets tilrettelegging. Mange med tunge omsorgsoppgaver i familien, som syke barn eller syke foreldre, får for lite og dårlig koordinert hjelp fra det offentlige.

Vi vil gi fedre og mødre større muligheter til likestilt foreldreskap og sørge for bedre rettigheter til personer med tunge omsorgsoppgaver. Arbeiderpartiet vil vurdere tiltak som reduserer tidsklemma blant småbarnsforeldre. Innenfor rammen av et likestilt foreldreskap vil vi utrede muligheten for redusert arbeidstid for foreldre det første året barnet er i barnehage, frem til barnet er to år.

Arbeiderpartiet vil:

For familier med små barn:

- Øke fedrekvoten til minst 14 uker, og sørge for en tredeling av permisjonstiden
- Åpne opp for at foreldrepermisjonen kan tas ut av flere enn de to juridiske foreldrene, slik at flere omsorgspersoner i regnbuefamilier kan ta ut permisjon dersom de juridiske foreldrene ønsker dette
- Av hensyn til barnets beste vurdere om et barn som har flere enn to omsorgspersoner også kan ha flere enn to juridiske foreldre
- Gå gjennom forholdene for selvstendig næringsdrivende og andre som ikke er i et fast ansettelsesforhold, med sikte på å gjøre det enklere å kombinere barn og familieliv med å drive egen virksomhet
- Avvikle kontantstøtten. Familier som har søkt om barnehageplass, kan motta ventestøtte fra foreldrepermisjonen tar slutt til barnehageplass tilbys
- Sikre at kommunene følger opp sitt ansvar for å koordinere og gi et helhetlig tilbud til foreldre med varig syke eller barn med funksjons- og utviklingshemming for eksempel gjennom en fast kontakt i det offentlige

For familier med syke barn:

- Styrke kommunenes arbeid med å gi familiene med varig syke barn en individuell plan og et koordinert og helhetlig tilbud fra det offentlige er
- Utvikle ordningen med familievikar for småbarnsforeldre som har særlig behov for bistand i akutte og spesielle situasjoner
- En helhetlig gjennomgang av ordningene for foreldre til syke barn og barn med særlige behov, med mål om å forenkle og styrke rettighetene til familiene
- Jobbe for tilstrekkelig med elevhybler og øke borteboerstipendet for ungdom mellom 15 -18 år fra en-inntektsfamilier, slik at retten til videregående opplæring skal være gratis og reell for alle. Borteboerstipendet skal fremdeles være behovsprøvd
- Vurdere vilkårene for ordninger rettet mot foreldre til syke barn, inkludert forhøyet hjelpestønad, slik at ytelsene også kan gis etter fylte 18 år når foreldre har omsorg for kronisk syke barn
- Utrede hvordan foreldres rettigheter til omsorgspenger for fravær ved egne barns sykdom delvis kan tas i bruk av andre nære pårørende

For familier med syke foreldre:

- Utrede ulike former for økonomiske støtteordninger for å sikre inntekt i kortvarige omsorgssituasjoner for syke foreldre eller nære slektninger og gjøre det enklere å kombinere yrkesaktivitet med tunge omsorgsoppgaver

Barn som pårørende:

- Sikre gode og helhetlige tjenester

Ved ønske om adopsjon:

- Legge til rette for kortere ventetid i adopsjonsprosessen gjennom å bistå adopsjonsforeningene til å samarbeide med flere land
- Påvirke samarbeidsland til å godta homofile adopsjonsforeldre

Ved samlivsbrudd:

- Styrke familievernkontorene slik at meklingsordningen ved samlivsbrudd kan bli bedre og bidra til å dempe konfliktnivået

BARNEVERN

Barn skal få hjelp til rett tid av barnevernet, og barnets stemme skal høres før beslutninger tas. For å oppnå det trengs forebygging, tverrfaglighet og samarbeid i store nok enheter til at fagmiljøet er sterkt og uavhengig.

For at utsatte barn og familier skal få bedre og mer tilpasset hjelp tidligere, vil vi ha en kvalitetsreform for et bedre barnevern og et helhetlig tilbud til barna og familiene som trenger tjenesten.

Det er helt avgjørende at barnevernet har høy tillit i hele befolkningen. Barnevernet er et av de mest kompliserte sosiale feltene i samfunnet, og skal løse et bredt spekter av oppgaver på flere fagområder og ofte over lang tid. Det krever ansatte med rett kompetanse og en organisering som sikrer faglighet og nærhet til barna og familiene.

Vi vil heve kompetansen til de ansatte og gi bedre faglige verktøy i arbeidet med utsatte barn og familier. En god utdanning og god ledelse er avgjørende for et godt barnevern. Det er behov for en vurdering av om dagens grunn- og videreutdanninger er tilstrekkelige for å møte barnevernets behov for kompetanse

Barnevernet skal være et offentlig ansvar. Der det offentlige må kjøpe tjenester, skal ideelle organisasjoner som hovedregel prioriteres framfor kommersielle. Det skal stilles krav til kvalitet og kompetanse. Ideelle aktører skal gis forutsigbarhet gjennom langsiktige kontrakter. Vi vil bygge opp kompetansen i Bufetat og kommunene slik at de selv kan utføre flere av de nødvendige tiltakene.

Det er i dag et stort behov for fosterhjem og beredskapshjem. Barnevernet må i tillegg styrkes for å få fulgt opp de økende antall henvendelser. Barnevernet må ha flerkulturell kompetanse. Vi vil gå gjennom ankemulighetene biologiske foreldre har ved omsorgsovertakelse. Målet er å sikre bedre stabilitet og ro for barna.

Arbeiderpartiet vil:

- Gjennomføre en kvalitetsreform i barnevernet for å sikre at barna og familier får riktig og relevant hjelp og god saksbehandling og for å styrke tilliten til barnevernet
- Øremerke midler til barnevernet for å få flere ansatte og sikre barnas rettigheter
- Øke tilgang til gode lavterskeltilbud som Stange-hjelpe og Familiens Hus
- Sørge for at kommuner som selv tar ansvaret for andrelinjebarnevernet kompenseres for kostnader knyttet til dette
- Sørge for fastere rammer for familier som får hjelp av barnevernet
- Sikre fosterfamiliene bedre og mer forutsigbare vilkår, veiledning, støtte og opplæring
- Rekruttere flere flerkulturelle fosterfamilier.
- Sørge for at det enkelte barn får tilpasset tilbud og bedre ettervernet av tidligere barnevernsbarn. Andre deler av hjelpeapparatet må kobles inn så tidlig som mulig og samarbeidsmøter mellom disse må prioriteres.
- Styrke den erfaringsbaserte tilnærmingen i barnevernet ved aktivt å bruke tidligere barnevernsbarn, sosiale entreprenører og ideelle organisasjoner
- Sørge for at alle utdanninger til arbeid med barn inneholder opplæring om vold, overgrep og tegn på omsorgssvikt
- At det tilstrebes at søsken plasseres i samme foster- eller adoptivfamilie
- At barna får faste saksbehandlere i barnevernet
- At barnets beste skal gå foran det biologiske prinsipp og at dette presiseres i barnevernloven
- Det opprettes et nasjonalt samarbeid innad i barnevernet, så ingen kan flytte fra barnevernsmeldingen

LIKESTILLING OG ANTIDISKRIMINERING

Alle skal ha like muligheter i Norge, uavhengig av hvem man er. Det norske samfunnet preges fortsatt av det ujevne maktforholdet mellom menn og kvinner. Kvinner er underrepresentert i maktposisjoner, kvinner eier mindre og tjener mindre enn menn, og lønnsforskjellene er store. Fordi makten mellom kvinner og menn er ulikt fordelt, vil tilsynelatende kjønnsnøytral politikk slå ulikt ut for menn og kvinner og forsterke ulikhetene i makt, muligheter og ressurser.

Kvinner og menn kan oppleve ulike former for likestillingsutfordringer. I årene som kommer, må vi i større grad se kvinners og menns likestillingskamper i sammenheng – det er ikke mulig å oppnå likestilling for det ene kjønn uten at det andre også er med. Samtidig vi ta hensyn til at likestillingsutfordringene knyttet til inntekt, makt og sosiale forskjeller tilsier fortsatt fokus på kvinners situasjon i samfunnet. Et samfunn der folk diskrimineres eller der likestillingen er svak, er et samfunn som sløser med sine menneskelige ressurser.

Arbeiderpartiet vil:

- *For kjønnslikestilling:*
 - Opprette et forpliktende trepartssamarbeid for likestilling i arbeidslivet

- Styrke likestillingsloven og aktivitets- og redegjørelsesplikten og gjøre den mer hensiktsmessig
- Sørge for at de som har diskriminert, kan ilegges en økonomisk sanksjon, også når diskrimineringen ikke er gjort med hensikt. Det skal gis fri rettshjelp i saker der Likestillings- og diskrimineringsnemnda mener det er rimelig
- Styrke likestillingssentrene
- At staten som eier stiller krav til planer for å få flere kvinnelige sjefer, og at valgkomiteene i statlig eide selskaper skal bestå av minst 40 prosent kvinner
- Styrke satsingen på statlig lederopplæring og kreve at det skal være minst 40 prosent kvinner i statlige lederopplæringsprogrammer
- At likestillings- og diskrimineringsnemnda skal få myndighet til å fastsette oppreisning i saker innenfor arbeidslivet
- Frembringe mer kunnskap om samfunnsområder der gutter og menn kan oppleve systematiske ulemper, blant annet på skole, der gutter har høyest frafall, på arbeid der antall sysselsatte menn i alderen 25-54 jevnt har falt, på helse, der menn har høyest selvmordsrate, og på barnefordelingssaker, der menn sjelden får tilkjent omsorgsrettigheter – og utvikle politiske tiltak som svarer på disse utfordringene
- Jobbe for bedre kjønnsbalanse i utdanningsvalg og arbeidsliv
- *For å motvirke diskriminering av minoriteter:*
 - At LHBT+-politikken styrkes gjennom en konkret handlingsplan, og at organisasjonene på feltet får økt sine økonomiske bidrag
 - Vurdere å innføre en tredje kjønnskategori
 - Norge skal tilstrebe universell utforming, og hver enkelt sektor må innføre tiltak for å gjøre bygg tilgjengelige. Offentlige bygg skal prioriteres
 - Kartlegge og bedre tilbudet for syns- og hørselshemmede
 - Styrke informasjonen om utviklingshemminger for å hindre overgrep og trakassering
 - Utarbeide en handlingsplan mot etnisk og religiøs diskriminering

KOMMUNAL

Kommunene er avgjørende for å sikre gode velferdstjenester i hele landet. God eldreomsorg og en god skole er bare mulig om kommunene holder høy kvalitet på sine tjenester og sikres en sterk og forutsigbar økonomi. Det krever en politikk som utjevner forskjeller mellom kommunene, blant annet på grunn av ulikheter i skatteinntekter, flyttestrømmer og demografiske endringer.

Den viktigste demografiske utfordringen kommunene står overfor, er den kraftige økningen i antall eldre. Det krever at kommunene stimuleres til å bygge ut tilbudet med tilstrekkelige dekningsgrader.

Kommunenes viktigste ressurs er menneskene som jobber der. Kommunene må organisere sine tjenester på en måte som gjør dem attraktive som arbeidsplass, med flere heltidsstillinger og faste ansettelse. Kommunene skal anerkjenne og investere i de ansattes kompetanse.

Arbeiderpartiet mener det er fornuftig med endringer i kommunestrukturen der dette betyr en styrking av tjenestetilbudet for innbyggerne. Endringene skal baseres på frivillighet og gode lokale prosesser. Vi vil forsterke økonomiske insentiver som reformstøtte og engangsstøtte for å stimulere til flere kommunesammenslåinger.

Arbeiderpartiet ønsker sterke regioner under direkte folkevalgt styring. Regionene skal ta et lederskap i samarbeid med kommuner, næringsliv og statlig forvaltning. Sterkere regioner bør overta flere oppgaver innen sektorer som samferdsel, utdanning, forskning, næringsutvikling og miljø. Det regionale nivået skal beholde sine oppgaver innen skole,

helse, kollektivtransport og tannhelse. Regionene må få en sterkere samfunnsutviklerrolle, og regionale planer skal styrkes som utviklingsverktøy. Vi er positive til lokale prosesser hvor fylkeskommuner vurderer å slå seg sammen til større regioner.

Arbeiderpartiet vil:

- Øke kommunesektorens inntekter for å sikre bedre kommunale tjenester
- Ha en gjennomgang av det kommunale og fylkeskommunale inntektssystemet for å sikre et likeverdig tjenestetilbud i hele landet
- Være positive til lokale initiativ til kommune- og fylkessammenslåing og forsterke støtteordninger til dette
- Støtte frivillige kommunesammenslåinger som er vedtatt og igangsatt
- Sette i gang et kompetanseløft for ansatte i kommunene i samarbeid med partene i arbeidslivet
- Gjennomføre Områdesatsninger i byer som har bydeler med spesielt store sosiale utfordringer for å sikre like muligheter og forebygge store sosiale forskjeller
- Lovfeste et kommunal ungdomsråd eller tilsvarende
- Videreføre og utvide forsøksordningen med stemmerett for 16-åringer ved lokalvalg
- Arbeide for at kommunene fremdeles skal få mva.-kompensasjon for kommunale boliger slik at kommunene kan opprettholde botilbud til vanskeligstilte

BOLIG

Et eget sted å bo til en overkommelig pris er for mange avgjørende for å kunne leve et selvstendig og godt liv. Det er derfor en viktig politisk oppgave å legge til rette for at det bygges nok boliger.

De siste årene har boligprisene steget kraftig. For mange, særlig unge, har det blitt vanskelig å kjøpe egen bolig. Hovedproblemet er at det over lang tid har blitt bygget for få boliger i Norge, særlig i pressområdene. Vi vil ta initiativ gjennom å stille strengere krav til kommunene og sikre raskere prosesser for boligbygging.

Arbeiderpartiet vil:

- *Bygge flere boliger:*
 - Etablere et forpliktende samarbeid om boligpolitikk mellom staten og landets største kommuner
 - Stille lovkrav om boligplaner i kommunene der hvor ikke kommuneplanen eller andre tilsvarende planer ikke allerede ivaretar dette
 - Knytte infrastruktur til boligbygging og øke boligbygging rundt kollektivknutepunktene
 - Styrke tilskuddsordningen for fornyelse og fortetting av eksisterende boligmasse
 - Trappe opp studentboligbyggingen med mål om 3000 bygde boliger i året
 - Ta initiativ til et eldreboligprogram og lage boligtilbud slik at generasjoner kan dra nytte av hverandre
 - Korte ned saksbehandlingstid for plan- og byggesaksbehandlingen
- *Styrke Husbanken:*
 - Koble Husbanken tettere sammen med de største kommunene
 - Sørge for tilstrekkelige utlåns- og tilskuddsrammer i Husbanken
 - Utrede et differensiert rentesystem i Husbanken
- *Skape et boligmarked for alle:*
 - Vurdere å øke krav om botid før gevinsten ved salg av bolig gjøres skattefrie
 - At kommunene må gis mulighet til å tildele startlån til unge med liten egenkapital og gode inntektsutsikter
 - Sørge for flere leie-til-eie-ordninger i samarbeid med private utbyggere, boligbyggelag, kommunen og Husbanken

- Sikre bedre innløsningsrett for tomtfestere slik at flest mulig kan eie grunn til eget hus eller egen hytte

FORBRUKERMAKT

For å kunne utøve forbrukermakt må informasjonen om varene og tjenestene vi kjøper, være lett tilgjengelig for folk. Det er en politisk oppgave å bidra til dette, slik at bevisste forbrukere kan ta valg som tjener miljøet, samt fremmer arbeidstakers rettigheter og andre viktige menneskerettigheter. Forbrukernes rettigheter må også ivaretas bedre, særlig i en digital tidsalder der kommersielle aktører lett kan danne seg et bilde av folks forbruksmønstre for å tjene ytterligere på målrettet markedsføring.

Arbeiderpartiet vil:

- Vurdere å innføre en egen etikklov som skal sikre forbrukere bedre informasjon om produksjonssted og -vilkår
- Skjerpe kravene til innhold, merking og informasjon for vanlige konsumprodukter
- Utarbeide en handlingsplan for en giffri hverdag med blant annet krav om nøye sjekk av forbrukerprodukter, bevisstgjøring av bransjer, forbrukere og produktmerking
- Jobbe for bedre person- og forbrukervern i digitale tjenester
- Sikre reell oppfølging av viktige personvernprinsipper som eksempelvis sletting, innsyn og samtykke
- Jobbe for felles europeiske løsninger for bedre forbrukervern, blant annet:
 - Et nytt gjeldsregister
 - Skjerpede krav til markedsføring av kreditt

FRIVILLIGHET

Frivillig innsats gjør samfunnet vårt rikere og fellesskapet mye sterkere. Frivilligheten utgjør en selvstendig og særegen del av samfunnet. Den fyller en rolle hverken markedet eller det offentlige kan fylle. Det gjelder innen omsorg, friluftsliv, integrering, folkehelse, kultur, idrett og på andre områder. Vår politikk legger dette til grunn og sikrer frivilligheten god finansiering, stor frihet og en betydelig plass i samfunnet.

Arbeiderpartiet vil:

- Forenkle og samordne regelverk og støtteordninger slik at frivilligheten kan bruke mer tid på aktivitet, medlemspleie og rekruttering
- Sikre frivilligheten en finansiering med en høy andel frie midler, blant annet ved å styrke momskompensasjonsordningen og ved at det meste av økningen i finansiering skjer gjennom tildeling av frie midler, ikke prosjektmidler
- Opprette flere frivillighetssentraler og frivillighetsråd i kommunene
- Arbeide for at alle kommuner har koordinatører som bistår frivillig sektor
- Samle alle tilgjengelige støtteordninger for frivillig sektor i en felles søkeportal

TROS- OG LIVSSYNSPOLITIKK

Norge har en kristen og humanistisk arv. Denne arven tar vi med oss i møte med dagens mangfoldige samfunn.

Trosfrihet er en menneskerett. Samtidig står friheten til å tro og utøve sin religion side om side med friheten til å ikke tro, konvertere, frafalle eller kritisere religion.

Religion er ikke bare en privatsak for den enkelte. Det er også et offentlig anliggende når det gjelder økonomisk støtte fra det offentlige, når tros- og livssynssamfunnene bidrar til velferden i samfunnet gjennom frivillige fellesskap, eller når noen utsettes for tvang eller undertrykking i religionens navn.

For mange mennesker utgjør tros- og livssynssamfunnene viktige fellesskap. De har betydning for tilhørighet og identitet og kan være et ankerfeste for frivillig engasjement i lokalsamfunnet.

Når tros- og livssynssamfunnene kan være så viktige for enkeltmenneskene, er innsyn til og utsyn fra disse samfunnene like viktig for storsamfunnet. På de fleste andre områder av samfunnet vårt stiller vi krav til demokrati, åpenhet og representasjon. Nå er det på tide å gjøre det samme overfor tros- og livssynssamfunnene. Kravene som stilles, skal ivareta trosfriheten og ikke gripe inn i tros- og livssynssamfunnenes teologi.

Arbeiderpartiet vil:

- Hovedlinjene i finansieringsordningen av tros- og livssynssamfunn skal sikre forutsigbarhet og vil være som i dag, med unntak av at vi vil:
 - Se nærmere på beregningsgrunnlaget for støtten og vurdere om kriteriene er tilstrekkelige og relevante
- Gjennomføre en vesentlig økning av minimumskravet til antall medlemmer for å få økonomisk støtte, fra dagens krav om 10 medlemmer
- Stille krav i forbindelse med økonomisk støtte til tros- og livssynssamfunnene om:
 - Minst 40 prosent representasjon av kvinner i styringsorganer som forvalter statlig støtte. Kravet gjelder ikke organer som tar stilling til teologiske spørsmål, og vil først gjelde fra 2020
 - Demokratisk valgte representanter i styringsorganene som forvalter den statlige støtten. Kravet gjelder ikke organer som tar stilling til teologiske spørsmål, og vil først gjelde fra 2020
- Stille krav til personer som kommer til Norge for å praktisere som religiøse ledere at de skal ha eller skaffer seg kunnskap om den religiøse rådgivningsrollen i møte med vold i nære relasjoner, eksilerfaringer og sentrale verdier i det norske samfunnet.
- Opprette en egen likestillingspott som tros- og livssynssamfunn kan søke om midler til likestillingsarbeid fra
- At offentlige institusjoner som sykehus, sykehjem og fengsel tilrettelegger for at pasienter og innsatte får anledning til å ivareta tros- og livssynsutøvelse ved samtaler med prest eller et tilsvarende tilbud for personer med en annen religiøs tilhørighet
- Kreve åpenhet fra tros- og livssynssamfunn om pengegaver (og annen materiell støtte) fra utlandet, og utrede på hvilket grunnlag utenlandske gaver eller økonomisk støtte kan begrenses
- Sikre at skilsmisse etter norsk lov respekteres av de ulike tros- og livssynssamfunnene og motvirke fremvekst av religiøse domstoler
- At valgordningen i Den norske Kirke sikrer at medlemmer til lokalt, regionalt og sentralt nivå organiseres gjennom direkte valg og gjennomføres samtidig med, og i lokaler i umiddelbar nærhet til, kommune- og fylkestingsvalgene
- Legge til rette for at Sjømannskirken fortsatt skal være et viktig kirkelig, kulturelt og sosialt møtested for nordmenn i utlandet, blant annet gjennom et særskilt tilskudd
- Legge til rette for midler til lokale dialogtiltak tros- og livssynssamfunn i mellom, og mellom disse fellesskapene og samfunnet for øvrig
- Utvikle religions- og livssynsfaget til et mer inkluderende fag og dermed fjerne 'K' fra KRLE-faget

URFOLK OG NASJONALE MINORITETER

Vi vil sikre gode rammevilkår for samiske språk, kultur, næringsliv og samfunnsliv. Samene skal ha reell mulighet til å lære samisk, bruke det i hverdagen og kunne overlevere det til neste generasjon. Vi vil styrke og samordne tilbudene til den samiske befolkningen innenfor spesialisthelsetjenesten med en målsetting om at de samiske pasientene kan få helsetjenester i et miljø med samisk språk- og kulturkompetanse.

Det er viktig å sikre gode rammevilkår for de tradisjonelle samiske næringene. Samtidig må vi legge til rette for vekst også innen annen næringsvirksomhet og bidra til ny vekst i områder med nedgang i befolkningen.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre nok samiske læremidler av tilfredsstillende kvalitet
- Utdanne flere samisktalende lærere, førskolelærere og helsearbeidere
- Øke antallet samiske barnehageplasser
- Arbeide for styrket barnehustilbud for samiske barn
- Støtte samisk LHBT+-arbeid
- Arbeide for økt samisk kulturkompetanse i mottak av volds- og overgrepsofre og i etterforskningsarbeidet
- Jobbe for et godt helsetilbud tilpasset den samiske befolkningen
- Bekjempe alle former for diskriminering
- Ivareta våre forpliktelser overfor våre nasjonale minoriteter og arbeide for at disse gruppene får videreutvikle sin identitet, kulturhistorie og sitt språk i Norge
- Jobbe for gode rammevilkår som sikrer arbeidet med kvensk språk og kultur

INNVANDRING OG ASYLPOLITIKK

Vi lever i en tid med store folkevandringer som følge av krig, konflikt, fattigdom og klimaendringer. Å finne internasjonale løsninger er avgjørende for å skape fred og trygghet, slik at folk ikke legger ut på flukt. Norge har ansvar for å hjelpe mennesker som flykter fra krig og forfølgelse. Det er behov for betydelig hjelp i områdene som er hardest rammet og landene som tar imot flest flyktninger. Norge bør ta et lederansvar internasjonalt for å bedre livssituasjonen i land folk flykter fra.

Dagens situasjon med ukontrollert innvandring til Europa er ikke bærekraftig. Norge kan ikke alene løse disse utfordringene, men vi vil ta vår del av ansvaret. Vi vil søke samarbeid på europeisk og globalt nivå. Vi vil stille klare krav til alle europeiske stater om å ta imot sin andel av flyktninger.

Arbeiderpartiet tok initiativ til og står ved de brede forlikene om innvandring og integrering i Stortinget i 2015. Vi vil videreføre en streng, rettferdig og human asyl- og flyktningpolitikk. For oss er det viktig å sørge for kontroll med ankomstene til Norge. Mennesker som har krav på beskyttelse fordi de har blitt tvunget til å forlate hjemlandet sitt, skal få sin sak behandlet i Norge i tråd med internasjonale regler. Mennesker som ikke har behov for slik beskyttelse, skal returneres så raskt som mulig. Erfaring viser at viljen til god integrering kan være nært koplet til opplevelsen av at det er kontroll med innvandringen og kontroll ved grensene.

Vår politikk er basert på menneskerettighetene og flyktningkonvensjonen. Samtidig vil vi ta initiativ til en gjennomgang av internasjonale konvensjoner for at disse bedre kan tilpasses vår tids flyktningssituasjon.

Kvoteflyktninger er den sikreste og mest rettferdige ordningen for å sikre mottak av mennesker som skal ha varig beskyttelse. Antallet kvoteflyktninger må til enhver tid vurderes opp mot anbefalingene fra FN, mot hvor mange asylsøkere som kommer til landet, og mulighetene for rask og god integrering i Norge.

Barn og kvinner på flukt er særlige utsatte grupper. Norge skal være en pådriver for at rettighetene til barn på flukt ivaretas.

Barn på flukt trenger særlig omsorg. Det forutsettes at regler for beskyttelse og opphold i norsk lovgivning og internasjonale konvensjoner blir fulgt ved behandling av barns søknad

om opphold i Norge. Det er avgjørende å sikre rask og rettssikker behandling av søknader for å avklare om søkeren har rett til opphold i Norge.

Mindreårige på flukt må ivaretas bedre når de er i Norge, spesielt i mottak i kommunene. Det må gjennomføres tiltak for å sikre stabilitet i gode boforhold, rettssikker saksbehandling og bedre psykososiale tiltak. Mottakene må få styrket barnefaglig kompetanse. De mindreårige bør blant annet sikres kontaktfamilie, godt skoletilbud, godt helsetilbud og særskilt gode forberedte tiltak ved eventuell retur.

Mindreårige på flukt er en særlig sårbar gruppe. Arbeiderpartiet er bekymret for den sterke økningen i antallet barn som får innvilget midlertidig opphold i Norge. Det er innenfor dagens lovgivning behov å endre praksis i behandlingen av søknader om opphold fra mindreårige slik at midlertidighet begrenses for denne gruppen.

Vi vil at det i behandlingen av søknader om opphold fra denne gruppen inngår en vurdering av sårbarhetskriterier som skal legges til grunn for forvaltningens vedtak i forhold til unge som mangler omsorgspersoner, nettverk og/eller ressurser i hjemlandet.

Arbeiderpartiet vil:

- Arbeide internasjonalt for å bekjempe årsaker til at mennesker legger ut på flukt
- At Norge skal være en pådriver i Europa for en felles løsning på utfordringene knyttet til ekstraordinære ankomster av mennesker på flukt
- Forbedre beredskapen langs grensen for å kunne håndtere ekstraordinære asylankomster
- Føre en aktiv returpolitikk, og opprette direkteruter til de viktigste avsenderlandene
- Redusere saksbehandlingstiden i Utlendingsdirektoratet og Utlendingsnemnda
- Styrke arbeidet med identitetsavklaring
- Sikre større forutsigbarhet og bedre involvering av kommunene ved etablering av flyktningsmottak
- Sikre en bedre samhandling mellom UDI, IMDI og kommunene når asylsøkere overføres til bosetting slik at eksisterende nettverk og grunnlag for integrering tas hensyn til
- Vurdere hvordan hovedregelen om bare ett statsborgerskap slår ut i praksis i en mer globalisert hverdag. En utredning må også inneholde en vurdering av hvilke konsekvenser en eventuell åpning for dobbelt statsborgerskap vil ha for plikter og rettigheter i Norge.
- Endre statsborgerloven slik at tilbakekallelser av statsborgerskap som er gitt på bakgrunn av uriktige og ufullstendige opplysninger skal skje ved dom
- Arbeide for å finne bedre aldersvurderingsmetoder

INTEGRERING

Norge skal være et åpent og inkluderende samfunn. Nøkkelen til god integrering er språk, arbeid og respekt for felles spilleregler. Alle forventes å ta ansvar for å delta, bidra og forsørge seg selv, samtidig som fellesskapet støtter opp og gir muligheter.

Å legge til rette for arbeid og bruke og utvikle kompetanse, er avgjørende for at vi kan bevare et samfunn med små forskjeller og høy produktivitet. Å komme raskt ut i arbeidslivet bidrar til at nyankomne lærer seg språk, knytter sosiale kontakter, tilegner seg ytterligere kompetanse og blir i stand til å forsørge seg selv. Derfor er det viktig at vi lager effektive systemer for å raskt bli kjent med hvilken kompetanse den enkelte har. En hovedoppgave i integreringsarbeidet er å sette kommunene og arbeidslivet i stand til å få folk inn i arbeid og deltakelse.

Asylmottak må tilby meningsfull aktivitet, slik at inngangen til og deltakelsen i det norske samfunnet skjer raskest mulig. Vi vil støtte frivillige lag og organisasjoner, frivilligsentraler og

idretten, som gjør en uvurderlig innsats i integreringsarbeidet. For å lykkes må vi bli flinkere til å få de mange elementene i integreringsarbeidet til å henge sammen.

Arbeiderpartiet vil:

- *For å få flere ut i arbeid og øke samfunnsdeltakelsen:*
 - Gi integrering i alle mottak
 - Redusere tiden den enkelte sitter i mottak og holdes utenfor arbeid gjennom raskere saksbehandlingstid
 - Gi 250 timer språkopplæring, 50 timer samfunnskunnskap i tillegg til språkopplæringen, kompetansekartlegging og godkjenning mens man er i mottak
 - Gjennomføre en kvalitetsreform i voksenopplæringen slik at alle nyankomne sikres best mulig språk og samfunnsopplæring og at lærerne som tilbyr den har de virkemidler de trenger
 - Gi kommunene større frihet til selv å tilpasse språk- og integreringstilbud
 - At arbeid, kompetanseoppbygging og språkopplæring skal skje parallelt. Tilby tidlig kartlegging av kompetanse og godkjenning av utdanning, og gi tilbud om realkompetansevurdering der det er relevant
 - At nyankomne skal raskt i arbeid og få gode muligheter for kompetanseoppbygging
 - At personer som er klare til å komme i arbeid raskt settes i kontakt med en relevant bransje og arbeidsgiver. NAV bør, sammen med kommunene, ha hovedansvaret for tiltakene i et slikt hurtigspor
 - Legge bedre til rette for at flere skal komme tilbake til arbeidslivet
 - Raskere koble sammen nyankomne og bransjer med arbeidskraftsbehov ved å skape flere treffpunkt
 - Gjøre introduksjonsprogrammet mer individuell tilpasset slik at folk som er i stand til å komme raskere i arbeid, kan gjøre det, og at folk som trenger flere timer med undervisning og praksis, får det
 - Vurdere om lokal og regional etterspørsel etter kompetanse og arbeidskraft i større grad bør styre bosetting av flyktninger. Dette gjelder også utdanningstilbud og kompetanseheving
 - Vurdere om introduksjonsprogrammet kan starte i mottaket dersom ventetiden etter innvilget opphold er lang
 - Satse på mer arbeidsretting i introduksjonsprogrammet og tilby flest mulig praksis i arbeidslivet som en del av programmet
 - Det skal bli vanskeligere å få utsettelse for gjennomføring av introduksjonsprogrammet, slik at introduksjonsprogrammet gjennomføres så tidlig som mulig
- *For inkludering og felles spilleregler:*
 - Gi alle barn i asylmottak tilbud om barnehageplass
 - Bidra til å hindre at barn sitter lenge i mottak ved å fjerne bestemmelsen om at enslige mindreårige ikke kan bosettes i et fosterhjem eller i en kommune
 - At personer som har religiøs eller kulturell begrunnelse for å ikke delta i aktivitet eller arbeid ikke skal få økonomisk støtte av det offentlige
 - Bekjempe tvangsekteskap og heve kompetansen knyttet til æresrelaterte frihetsbegrensninger, sosial kontroll og kjønnslemlestelse
 - Utarbeide føringer for skolens arbeid mot barnehijab og innføre felles retningslinjer i utdanningssektoren som sikrer at ansiktet er fullt synlig i undervisningssituasjoner
 - At skolens tilbud og aktiviteter skal være felles, og at det ikke gjøres unntak fra felles svømmeundervisning og felles undervisning
 - Sørge for at minoritetsforeldre gis informasjon om rettigheter og muligheter som foreldre

- Styrke forskningen på integrering for å bedre avdekke behov knyttet spesielt til vold og traumatisk stress
- Påse at flyktningene på et tidlig tidspunkt kan få informasjon om de brede mulighetene for å engasjere seg i frivilligheten og sivilsamfunnet i Norge

Arbeiderpartiet

DEL 4

Sikkerhet og utenriks

JUSTIS

Politi og lokal trygghet

Trygge lokalsamfunn skaper vi sammen. Flere samfunnsaktører spiller en viktig rolle, blant annet helsevesen, skole, frivillige organisasjoner, politi, sivilforsvar, brann- og redningsvesen og kommunene. Arbeidet må være forankret lokalt og understøttet nasjonalt.

Vi mener det er viktig å rette den forebyggende innsatsen mot barn og unge. God forebygging avhenger av kompetanse, tilstedeværelse og systematisk samhandling mellom disse aktørene over tid.

For å oppklare lovbrudd og forebygge ny kriminalitet trengs gode etterforskningsmiljøer i hele landet. Noen kriminalitetsformer krever særskilt oppmerksomhet: For å bekjempe vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep er kunnskap, kompetanse, samarbeid og prioriteringer avgjørende. For å bekjempe arbeidslivskriminalitet er trepartssamarbeidet sentralt. For radikaliserings og ekstremisme er nasjonale initiativ, sammen med godt lokalt samarbeid, viktig. For bekjempelse av internettbasert kriminalitet er god utnyttelse av teknologi og sivil kompetanse nødvendig.

Politiet må ha god lokal forståelse og være der for folk når de trenger det. Vi ønsker et forebyggende, tilstedeværende og serviceinnstilt politi.

Arbeiderpartiet vil:

- At politiet skal ha en sterk lokal forankring
- Bygge ut politidistriktenes selvstendighet og kapasitet og sikre politidistriktene mer av ressursene, blant annet gjennom frie driftsmidler og økt grunnbemanning
- At alle kommuner skal ha politiråd
- Etablere et nasjonalt organ som koordinerer og utvikler praksis for å forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme
- Bidra til at etterforskningsfeltet og etterforskerne i politiet får økt status og blir styrket
- Legge til rette for økt bruk av sivile med faglig relevant bakgrunn i etterforskningen
- Arbeide målrettet for en bedre varslerkultur i politiet
- Styrke barnehusene
- Sikre rask uttransportering av personer uten oppholdsgrunnlag i Norge
- Styrke arbeidet mot menneskehandel og organisert kriminalitet, og sørge for at ofre for menneskehandel får god oppfølging
- Bedre kunnskapen om hatkriminalitet gjennom blant annet å registrere omfanget av hatkriminalitet mer nøyaktig enn i dag
- Omfatte kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk i Straffelovens paragraf for hatkriminalitet

Kriminalomsorg

Straff er samfunnets reaksjon på at noe galt har funnet sted. Straff har også som formål å forebygge ny kriminalitet. Straffereaksjonene skal iverksettes raskt og tilbakeføringsarbeidet skal starte når dommen har falt. Innhold i soningen må styrkes og rehabiliteringen må ta utgangspunkt i det som får den enkelte best tilbake til et liv uten ny kriminalitet.

Arbeiderpartiet vil:

- At innholdet i soningen ved straff holder høy kvalitet slik at målet om redusert tilbakefall til ny kriminalitet nås
- Styrke kriminalomsorgen for å sikre forsvarlig bemanning, og legge til rette for hensiktsmessig soningsinnhold blant annet ved å etablere flere rusmestringsenheter
- At narkotika fortsatt skal være forbudt, men at lovverket om narkotika til eget bruk skal innebære alternative reaksjoner fra samfunnet. *Se for øvrig under «Helse»*

- Igangsette bygging av nye soningsplasser og prioritere de områdene av landet som i dag ikke har tilfredsstillende soningstilbud, og sikre flere plasser for kvinner i egne eller adskilte avdelinger
- Lovfeste prinsipp om at soning skal skje på norsk jord for norske statsborgere og avvikle ordningen med leie av fengselsplasser i utlandet
- Innføre tjenestenummer for ansatte i kriminalomsorgen. Ansattes navn må skjermes ved alvorlige hendelser slik at de får en tryggere hverdag
- Tilby etter- og videreutdanning for ansatte i kriminalomsorgen
- Legge til rette for utdanning og arbeidstrening under soningstiden
- Sørge for god oppfølging etter løslatelse styrke ettervernet gjennom prosjekter som fremmer tilbakeføring og øke kunnskapen om gjeldsproblematikk, for å redusere faren for tilbakefall til rus og kriminalitet
- At rehabilitering får en prioritert plass med konkrete mål og virkemidler styrt av faglig kompetent personell
- I større grad benytte alternative straffemetoder i stedet for fengselsstraff

Teknologi og personvern

Ny teknologi gir bedre forutsetninger for å forebygge, etterforske og oppklare kriminalitet. Justis- og beredskapssektoren lider under dårlige teknologiske løsninger på en rekke områder.

Den teknologiske utviklingen kan samtidig utfordre viktige personvern hensyn. Det kan også oppstå konflikter mellom behovet for nye politimetoder og hensynet til personvern og rettssikkerhet. Lovverket skal bidra til større samfunnsikkerhet, innenfor rammene av menneskerettighetene og rettsstatsprinsipper.

Ettersom digitaliseringens betydning øker, øker også nødvendigheten av å styrke forbrukeren og borgerens forståelse og evne til å ta informerte valg. Dette oppnås gjennom økt åpenhet og innsyn. Gjennom utnyttelse og tilgjengeliggjøring av stordata kan vi oppnå bedre tjenester, mer effektiv ressursutnyttelse og nye tjenester og arbeidsplasser. Arbeiderpartiet ønsker å legge til rette for dette, innenfor rammene av personvernet.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke forbrukerens mulighet til å ta informerte valg om sitt personvern
- Sørge for nødvendig oppfølging av EUs personvernforordning
- Søke europeiske løsninger for sikkerhets- og personvernstandarder for produkter og tjenester
- Legge til rette for teknologiske løsninger som gjør det enklere for folk å ha kontakt med tjenestene innen justis- og beredskapssektoren, og som letter sektorens arbeid
- Gjennomgå hvordan hensynet til personvern er ivaretatt og best kan sikres i justissektoren
- Utføre en fremtidsrettet utredning av dronebruk, inkludert for bruk innen justis- og beredskapssektoren
- Gjennomgå regelverket for behandling av personinformasjon for å sikre at ny og oppdatert teknologi kan brukes for å tilby best mulig tjenester til innbyggerne
- Jobbe for internasjonale standarder og merkeordninger som sikrer at forbrukerne kan ta trygge valg knyttet til internett-tilkoblede enheter og programvarer
- Legge til rette for utprøving av nye digitale tjenester i tett samarbeid med tilsyn som Datatilsynet og Finanstilsynet

Domstol og rettshjelp

Domstolenes behandling skal være effektiv og rettssikker. Folks mulighet for avklaring av tvister og konflikter utenom rettsapparatet må styrkes, og tilgangen til rettsråd økes.

Folk skal oppleve at de har reell tilgang til kvalifisert rettslig bistand. Mange erfarer at rettslig bistand er dyrt og opplever en usikkerhet om pris ved bruk av advokat. I tillegg til at ordningen med fri rettshjelp og de frivillige rettshjelptiltakene må styrkes, må det legges til rette for økt tilgang til rettslig bistand for folk flest.

Arbeiderpartiet vil:

- Utrede lokale/regionale rettssentre for om mulig å tilby flere juridiske tjenester under *ett tak*
- Faglig styrke konfliktråd og forliksråd
- Styrke de frivillige rettshjelpstilbudene og fri rettshjelp
- Gjøre det enklere å ta bevillingen fra advokater som ikke holder tilstrekkelig faglig og etisk kvalitet
- Legge til rette for moderat spesialisering av dommere i domstolene
- Øke bruken av elektronisk kommunikasjon i saksbehandlingen til domstolene
- Styrke kontoret for voldsoffererstatning for å sikre at voldsofre blir godt ivaretatt
- Legge til rette for en bredere rekruttering av meddommere

Vold i nære relasjoner

Arbeiderpartiet vil forsterke innsatsen mot volden, som særlig rammer kvinner og barn. Politiet må prioritere arbeidet mot voldtekt og vold i nære relasjoner, innsats må intensiveres og kompetansen heves.

Arbeiderpartiet vil:

- Legge frem en ny opptrappingsplan mot vold og overgrep mot barn og vold i nære relasjoner
- Innføre undervisning i grensesetting i barnehage, grunn- og videregående skoler
- Styrke krisesentertilbudet og tilsynet med krisesentertilbudet, samt utrede behovet for overgangsboliger til voldsutsatte etter opphold på krisesenter
- Legge til rette for økt bruk av voldsalarm og gjennomgå ordningen med besøksforbud
- Jobbe for et døgntilgjengelig tilbud for barn utsatt for overgrep
- Øke kompetansen om vold og overgrep hos alle som jobber med barn for i større grad å kunne avdekke og forebygge vold og overgrep mot barn
- Legge til rette for bedre informasjonsflyt og samarbeid mellom etatene som jobber med personer utsatt for vold og overgrep, revidere og samordne regelverket knyttet til taushetsplikt, opplysningsplikt og opplysningsrett, samt reglene om samtykke.
- Iverksette en omfangsundersøkelse av voldsutsatte barn og forske mer på kostnader og konsekvenser av vold i nære relasjoner og overgrep mot barn
- Innføre krav om at alle kommuner skal utarbeide handlingsplaner mot vold i nære relasjoner

SAMFUNNSSIKKERHET OG TOTALBEREDSKAP

Vår samfunnssikkerhet kan bli utfordret av naturkatastrofer, ekstremvær, terror, alvorlig kriminalitet og digitale angrep. God kapasitet og samtrening, klare roller og tydelig ansvarsforhold mellom ulike aktører er avgjørende for å bedre beredskapsvevnen. Samfunnets totale beredskap blir bedre når vi ser samfunnets ressurser i sammenheng. Den viktigste politiberedskapen er fortsatt den nærmeste patruljen.

Brann- og redningstjenestens oppdrag er endret over tid. Tydelig rolleavklaring, kompetanseheving og tilstrekkelige ressurser er nødvendig for forsvarlighet og god kvalitet på brann- og redningstjenestens oppdrag.

Ettersom stadig flere deler av samfunnet digitaliseres og flere enheter kobles til internett i en gjensidig avhengighet, øker sårbarheten. Flere av våre grunnleggende samfunnsfunksjoner

står i et digitalt avhengighetsforhold: helse, vann, energi og kommunikasjonsinfrastruktur. Mange er på private hender. Det er behov for økt innsats for å ivareta sikkerhet og beredskap, i nært samarbeid mellom offentlig og privat sektor. Vår evne til å forebygge og håndtere alvorlige cyberangrep må forbedres.

Arbeiderpartiets vil:

- *For totalberedskap, avklarte ansvarsforhold og samtrening:*
 - Nedsette et offentlig utvalg for å utvikle en nasjonal strategi for trygghet og totalberedskap, herunder søke å harmonisere de ulike beredskapsaktørenes ansvarsområder
 - Lage en nasjonal strategi for flere regionale treningssentre for politi, forsvar, nødetater og frivillige organisasjoner
 - Øke samtreningen mellom nødetatene, og mellom nødetatene og de frivillige organisasjonene
 - Sørge for at politiets skarpe ende samlokaliseres i et nasjonalt beredskapssenter
 - Sikre avklarte roller og ansvarsforhold i den nasjonale kriseledelsen ved større hendelser, iverksette ny instruks for forsvarets bistand til politiet
 - At støtte og bistand til politiet og øvrig sivile samfunn bør i større grad være en styrende faktor for innretning og dimensjonering av enkelte av forsvarets strukturer og kapasiteter, slik som heimevern, spesialstyrker, cyberforsvar og helikopterkapasitet
 - Legge frem en handlingsplan for arbeidet med kultur, holdninger og lederskap i beredskapssektoren
 - Organisere brann- og redningstjenesten, for å sikre heltidsledelse og bedre tjenester
 - Sørge for ny utdanningsmodell for brann- og redningstjenesten, herunder ny lederutdanning
 - Styrke arbeidet mot terror i Politiets sikkerhetstjeneste, og samarbeidet med Etterretningstjenesten og Nasjonal sikkerhetsmyndighet, og kreve felles trusselvurdering til Stortinget
 - Videreføre opplæring og kompetanseheving for deltidspersonell i brann- og redningstjenesten
 - Sikre forsvarlig helikopterkapasitet for politiet og styrke kontraterrorrevnen gjennom økt mobilitet for politiets beredskapstropp og forsvarets spesialstyrker
 - Sikre at politiet og forsvaret, inkludert Heimevernet, organiseres og finansieres for effektivt å beskytte mennesker, sentrale objekter og samfunnskritiske funksjoner
 - Følge opp konseptutredning om Sivilforsvaret fra Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap
 - Opprette rednings- og beredskapsråd i alle politidistriktene/lokale redningssentralområdene og ta initiativ til en gjennomgang av kommunenes ansvar og oppgaver som lokal beredskapsmyndighet og deres rolle i samarbeidet med andre beredskapsaktører
 - Sikre felles sivil/militær evne til å håndtere angrep på tvers av sektorer med høy grad av informasjonsdeling og tett samarbeid, og klare avgrensinger der det er nødvendig
 - Sørge for at Norge er verdensledende på arktisk søk og redning, både på teknologi, analyse og kompetanse
 - Beholde hovedregelen om et ubevæpnet politi. Også i fremtiden skal politiet ha lett tilgang til våpen når omstendighetene eller trusselvurderingen krever det
- *For IKT- og cybersikkerhet:*
 - Styrke fagkompetansen på cybersikkerhet, og foreta nødvendige avklaringer av roller og ansvar i håndteringen av cyberrelaterte kriser som kan ramme institusjoner av samfunnskritisk betydning

- Utarbeide en overordnet nasjonal strategi for å sikre en langsiktig oppbygging av kompetanse innen IKT-sikkerhet i det norske samfunnet
- Sikre ledende forskningsmiljøer på digital sikkerhet og sårbarhet
- Styrke politiets innsats mot cyberkriminalitet, og vurdere en egen spesialenhet i politiet som arbeider med digital kriminalitet
- Sørge for at det bygges opp teknologikompetanse i tilsynsfunksjonene i alle sektorer, og sikre at cybersikkerhet vurderes spesifikt i utvikling og drift av nye offentlige tjenester og systemer
- Innføre ny sikkerhetslov tilpasset et digitalt samfunn i tråd med hovedlinjene fra Traavik-utvalget
- *For frivillige beredskapsorganisasjoner:*
 - Øke ressursene til de frivillige redningstjenestene for å styrke den lokale beredskapen
 - Bidra til at frivillige beredskapsorganisasjoner inkluderes i trening og debrief med lokalt politi

FORSVAR

Forsvarets grunnleggende oppgave er å ivareta Norges sikkerhet og trygghet, våre interesser og verdier. De siste årene har trusselbildet og det sikkerhetspolitiske landskapet endret seg. Norge trenger et sterkt forsvar tilpasset den nye situasjonen, moderne utrustet og med høykompetent personell.

Forsvaret skal utgjøre en krigsforebyggende terskel og sikre troverdig avskrekking med basis i NATOs kollektive forsvar. Med våre store hav- og landområder må forsvaret kunne håndheve norsk suverenitet.

Det er spesielt viktig at forsvaret er i stand til å løse de utfordringer Norge kan stå overfor i nordområdene. Vi vil styrke forsvarsevnen i Nord-Norge med relevante bidrag fra alle forsvarsgrener.

Forsvaret skal være en integrert del av det norske samfunnet. Vi er for et forsvar basert på verneplikten. Vi legger stor vekt på å anerkjenne og ivareta våre veteraner. På enkeltområder kan det være fornuftig at forsvarssektoren samarbeider med private aktører, men vi er imot privatisering som ikke er styrt av forsvarets behov for fleksibilitet, kompetanse og sikkerhet, spesielt i krise og krig. Det er avgjørende for legitimiteten og tilliten til forsvaret at det er underlagt demokratisk styring og kontroll

Moderne konflikter fremstår stadig mer som «hybridkriger», der tradisjonelle og «asymmetriske» virkemidler brukes om hverandre. Norge må settes i stand til å bedre forstå og stå imot slik hybridkrigføring.

Verden er inne i en teknologisk revolusjon som må forventes å ha store konsekvenser for internasjonal sikkerhetspolitikk. Det vil også påvirke vårt eget forsvar og trusselbilder vi vil måtte håndtere. Autonome våpen, cyber, posisjoneringsteknologi, nye materialer, biologiske og medisinske gjennombrudd vil som i tidligere industrielle revolusjoner også sterkt forandre måten kriger og konflikter utføres på. Slike nye våpen kan bli tatt i bruk også av ikke-statlige aktører. For et land som Norge har dette både forsvars- og nedrustningspolitiske konsekvenser. Arbeiderpartiet vil ta initiativ til tettere internasjonalt samarbeid for å bidra et sterkere regelverk på dette området.

Sikkerhetspolitisk blir de nordiske landene vevet stadig tettere sammen. Vi mener det fremdeles er et uutnyttet potensiale i et nordisk samarbeid om sikkerhets- og forsvarspolitik.

Arbeiderpartiet vil:

- Styrke forsvarsevnen i tråd med den vedtatte langtidsplanen og slutte opp om målsetningene fra NATO-toppmøtet i 2014 om at medlemslandene gradvis øker sine forsvarsbudsjetter opp mot 2 prosent av BNP innen et tiår og at nye investeringer i Forsvaret utgjør minst 20 prosent av de årlige forsvarsbudsjettene
- Sikre et forsvar med langsiktig balanse mellom oppgaver, struktur og økonomi
- Fortsette moderniseringen av forsvaret med relevante og gjensidig forsterkende kapasiteter innen land-, sjø- og luftmakt
- Vie særlig oppmerksomhet til utviklingen av en moderne, slagkraftig og mobil landmakt - inkludert helikopterstøtte for Hæren basert på Bardufoss - med evne til egenbeskyttelse og kapasitet til å håndtere både tradisjonelle og nye trusler. Heimevernet har i denne sammenhengen en viktig rolle, og må tilføres mer ressurser
- Ivareta Andøy-samfunnet gjennom bl.a. omstillingsmidler, statlige investeringer i infrastruktur og sikring av videre drift for Andøya Space Center/Andøya Test Center
- Sikre oppdaterte sivile og militære beredskapsplaner som møter vår tids trusselbilder, våre allianseforpliktelser og nye sikkerhetsutfordringer, herunder risikoen for hybridkrigføring
- Ta på alvor en teknologisk utvikling der autonome våpensystemer får en stadig mer fremtredende plass
- Sikre mangfold i kompetansesammensetningen og øke kvinneandelen i Forsvaret
- Ivareta våre veteraner før, under og etter tjeneste, med spesiell vekt på helsemessig og sosial oppfølging, økonomisk sikkerhet og støtte til pårørende
- Forsterke det nordiske forsvarssamarbeidet som et supplement til NATO-alliansen og ta initiativ til en nordisk forsvarskommisjon

FRED OG SIKKERHET

Ustabilitet preger Europas nabolag. Sårbare, autoritære og ikke-fungerende stater er arnested for krig og konflikt, humanitære lidelser, radikalisering og ekstremisme. Terrororganisasjonen IS rammer sivilbefolkningen i Midtøsten og utfordrer vår sikkerhet gjennom terroranslag mot uskyldige sivile i Europa. Det kreves et bredt sett av virkemidler for å møte disse truslene. Norge må bidra til kampen mot ekstremisme og terror. Det viktigste virkemiddel for å hindre humanitær lidelse og flukt er å blegge væpnede konflikter. Seksuell vold er en integrert del av krigføring, både gjennom strategisk bruk av voldtekt og som en metode for å destruere sosiale normer. På sikt er statsbygging løsningen for sårbare stater.

Fred og sikkerhet sikres best gjennom et forutsigbart internasjonalt samarbeid basert på folkeretten. NATO er ankerfestet for norsk sikkerhetspolitikk innenfor den overordnede rammen av FN. Arbeiderpartiet ser NATO både som en politisk og en militær allianse. Debatten om hvordan freden best sikres i det nordatlantiske området er en viktig del av vår NATO-politikk. Det er også et mål at NATOs samlede militære evne opprettholdes og styrkes, ikke minst gjennom tettere samarbeid om anskaffelser, øvelser og doktrineutvikling.

Arbeidet med å støtte opp under FNs rolle for fred og sikkerhet, blant annet gjennom bidrag til FNs fredsoperasjoner, trykker også vår sikkerhet.

Naboskapet til Russland skal være preget av samarbeid og dialog, fasthet og forutsigbarhet. Vi må stå sammen med våre allierte og europeiske partnere i møte med brudd på folkeretten. Samtidig må vi særlig hegne om samarbeidet i nord, som har bidratt til lavspenning i nordområdene

Atomvåpen utgjør en trussel mot menneskehetens eksistens, men arbeidet for nedrustning og ikke-spredning har nærmest stoppet opp. Det endelige mål bør være en verden uten kjernevåpen. Den internasjonale ikkespredningsavtalen NPT må følges opp. Det må legges

press på atommaktene for at de skal ruste ned. Arbeidet for nedrustning trenger nå initiativ og retning.

Ny teknologi vil skape nye, helt eller delvis selvstyrte våpensystemer, blant annet dronebaserte våpen. Slike nye våpen kan bli tatt i bruk også av ikke-statlige aktører. Disse nye truslene må håndteres og reguleres gjennom internasjonale regler.

Arbeiderpartiet vil:

- Aktivt delta i kampen mot internasjonal terrorisme
- Norsk deltakelse i væpnede internasjonale operasjoner skal forankres i FN-mandat eller anerkjent folkerettslig grunnlag
- Styrke den norske innsatsen for fred og forsoning, gjennom nye initiativer, gjennomgang av erfaringene fra de siste tiår og samarbeid med likesinnede land og aktører
- Innen våpeneksport ha som mål å innføre sluttbrukererklæring fra alle land, og arbeide for at dette blir norm i NATO
- Arbeide for balansert og gjensidig atomnedrustning innen rammen av ikkespredningsavtalen NPT med et langsiktig mål om et internasjonalt forbud mot kjernevåpen
- Øke norske bidrag til FN-operasjoner
- Bringe det internasjonale våpenkontroll- og nedrustningsarbeidet videre og ta nødvendige initiativ for å regulere utvikling og bruk av hel- og halvautonome våpensystemer og annen ny teknologi som kan utfordre grunnleggende prinsipper i krigens folkerett
- Arbeide for at kvinner som blir utsatt for seksuell vold eller voldtekt sikres muligheten til aborttjenester og oppfølging også i krigssoner
- At Norge inntar en lederrolle innen fjerning av krigsetterlatenskaper og opprydding av våpenlager i sårbare stater på vei ut av konflikt

INTERNASJONALT SAMARBEID OG RETTIGHETER

Arbeiderpartiets utenrikspolitikk skal ivareta norske interesser og er forankret i våre grunnleggende sosialdemokratiske verdier: frihet, internasjonal solidaritet og samarbeid, demokrati, menneskerettigheter og bærekraftig utvikling. Vi er en del av et fellesskap på tvers av landegrensene. Våre mål for vårt eget samfunn kan best realiseres dersom vi bidrar til å sikre internasjonale normer, organisasjoner og kjøperegler. Norge skal være et aktivt og gjenkjennelig medlem av det internasjonale samfunnet.

Globale utviklingstrekk påvirker samfunnsutviklingen og rammene for vår politikk her hjemme. Verdens økonomiske tyngdepunkt og sentrum for politisk makt flyttes. En åpen verdenshandel har bidratt til at millioner av mennesker har kommet ut av fattigdom. Samtidig legger kapitalflyt og handel press på tradisjonelle rettigheter og skaper nye ulikheter. Skatteinntekter for fellesskapsløsninger unndras. Forskjeller i inntekt og velstand er økende. Digitalisering og ny teknologi skaper både muligheter og utfordringer knyttet til økonomisk vekst, arbeidsmarked og fordeling. Klimautfordringene er en global trussel og Paris-avtalen krever global oppfølging og finansiering.

Etter andre verdenskrig har Norge som et lite land med en åpen økonomi hatt stor fordel av et sterkt multilateralt samarbeid basert på folkeretten. Vi vil arbeide for å ivareta og styrke FNs rolle og legitimitet. Samtidig må FN-systemet og andre globale samarbeidsaktører stadig oppdateres for å avspeile dagens virkelighet.

Viktige verdier som likestilling og arbeidstakerrettigheter er under press. Det samme gjelder ytringsfrihet og trosfrihet. Arbeidet for å fremme frihet, demokrati, feminisme og de universelle menneskerettighetene er fortsatt en prioritert oppgave. Diskriminering og

undertrykking av kvinner må fremdeles bekjempes. I takt med økende internasjonal konkurranse og økonomisk vekst i mange utviklingsland, må vi bidra til at også arbeidstakerrettighetene blir styrket. FNs arbeidsorganisasjon ILO har spilt en viktig rolle i å sette normer og standarder, og vi vil nå særlig rette innsatsen mot at disse normene etterlevs, i et nært samarbeid med fagbevegelsen. Et levende demokrati trenger også et aktivt sivilsamfunn for å utfordre og stille myndigheter til ansvar for politiske beslutninger.

Arbeiderpartiet vil:

- Fremme multilateralt samarbeid og bidra til å styrke FN og de multilaterale organisasjonenes rolle og gjennomføringsevne
- Gjennom våre bidrag til FN-organisasjonene arbeide for bedre samordning mellom sektorene og for å flytte mer av aktiviteten ut i felt
- Gå inn for en grunnleggende reform av FNs sikkerhetsråd slik at det speiler dagens globale maktforhold på en bedre måte
- Sikre Norge en plass i FNs sikkerhetsråd for perioden 2021–2022
- Styrke kvinners økonomiske, politiske, sosiale og kulturelle rettigheter, herunder utdanning, arbeid, helse og reproduktive rettigheter, samt kvinners deltakelse i fredsforhandlinger og i forsoningstiltak, i ledelse av samfunnsinstitusjoner og i beslutningsprosesser
- Ta et internasjonalt ansvar for å styrke arbeidet mot menneskehandel
- Forsvare og styrke WTO og det regelverket som legger til rette for verdenshandelen i en tid der disse utfordres fra mange hold
- Styrke arbeidstakerrettigheter globalt gjennom vår utenriks-, handels- og utviklingspolitikk og sikre gjennomføring av ILOs kjernekonvensjoner
- Forsvare og fremme de universelle menneskerettighetene, og en verden fri fra forfølgelse, tortur og dødsstraff
- Arbeide internasjonalt for å bekjempe diskriminering basert på seksuell legning
- Styrke innsatsen for å sikre barns rettigheter
- Fremme rettighetene til barn med fysisk og psykisk utviklingshemninger, bekjempe diskriminering, og arbeide for å gi dem tilgang til utdanning
- Ta globalt lederskap i arbeidet for å sikre «havets helse», og bekjempe forurensning i havet

HUMANITÆR BISTAND OG MIGRASJON

Omfattende og økende migrasjon vil sette preg på internasjonal politikk i de kommende tiår. Under ligger grunnleggende årsaker: krig og konflikt, klimaendringene, manglende sosial og økonomisk utvikling, og økende forskjeller. Det er naboland i konfliktregioner som mottar det største antallet flyktninger, bærer de største byrdene, og har det største behovet for hjelp. Forholdet mellom humanitær innsats og langsiktig utvikling må gjennomgås på nytt, og samspillet mellom humanitære organisasjoner og andre sektorer, som lokalt næringsliv, må styrkes.

Norge er tett knyttet til det europeiske samarbeidet. Det er viktig at Europa enes om et system for effektiv yttergrensekontroll. Europas nabolag er også vårt. Det gir ikke grunnlag for bærekraftige og langvarige løsninger at enkelte europeiske land stenger sine grenser og ikke ønsker å delta i samlende løsninger om en mer rettferdig byrdefordeling.

Arbeiderpartiet vil:

- Sikre at Norge er en stor og effektiv bidragsyter av humanitær bistand og arbeide aktivt for å forbedre koordineringen og responsevnen i det internasjonale humanitære systemet, samt drøfte på nytt grenseoppgang mellom humanitær sektor, langsiktig bistand og øvrige aktører
- Styrke humanitær- og utviklingsbistand overfor sårbare stater og bidra til å sette disse bedre i stand til selv å ivareta egne innbyggers sikkerhet og velferd

- Styrke innsatsen mot menneskehandel og kriminelle nettverk som utnytter flyktninger
- Styrke den humanitære innsatsen i nabolandene til konfliktområder
- Mobilisere internasjonal støtte for å styrke beskyttelsen av hjelpearbeidere og helsetilbud i krig og konflikt
- Arbeide for at det også settes inn langsiktige tiltak, særlig innen helse, arbeid og utdanning, overfor flyktninger
- Arbeide for å fremme løsninger knyttet til kvoteflyktninger, med trygg overførsel fra konfliktområdene
- Arbeide for felles europeiske tilsvar på flyktningkrisen, basert på solidaritet, ansvar og bærekraft
- Arbeide for å opprettholde og styrke Schengen-samarbeidet
- Fjerne dagens aupair-ordning og erstatte den med en ordning som gir reell kulturutveksling. Norge bør ratifisere ILO-konvensjon nummer 189 om tjenester i hjemmet

UTVIKLINGSPOLITIKK

Norsk utviklingspolitikk skal ha som mål å utjevne ulikhet gjennom å bygge ned urettferdige strukturer. Hovedveien ut av fattigdom går gjennom økonomisk vekst, jobbskaping og rettferdig fordeling innen rammen av stabile stater. Bistandens relative betydning for utviklingslandene blir stadig mindre. Overføringer, investeringer og handel utgjør i dag langt større pengestrømmer. Vår løsning er solidaritet, ikke veldedighet.

Endrede rammebetingelser stiller økte krav til vår evne til å prioritere. Vi vil satse på områder hvor norsk kompetanse, erfaring og teknologi kan komme til nytte for utviklingslandene som oljeforvaltning, fornybar energi og fiskeri. Vi må vise at vi forstår utviklingslandenes egne prioriteringer, samtidig som vi erkjenner at bistanden har størst effekt når den rettes inn mot land som viser reell vilje til å hjelpe seg selv. Bistandsavhengighet må ikke bli et substitutt for god lokal styring. Den globale enigheten om FNs bærekraftsmål, målene for finansiering for utvikling og klimaavtalen i Paris, utgjør en plattform for vår utviklingspolitikk.

Anstendig arbeid gir utviklingsland en evne til å skape velferd gjennom skatteinntekter og rettferdig inntektsfordeling. Et lønnsomt næringsliv skaper jobber, men forutsetter investeringer og rettferdige handelsvilkår. For at næringslivet i utviklingsland skal bli konkurransedyktig må befolkningen ha kompetanse. Sårbare grupper må sikres tilgang til skole og utdanning. I en tid med internasjonal arbeidsdeling og stadig omstrukturert arbeidsliv er arbeidstakere i sårbare stater og fattige land spesielt utsatt for utnyttning. Utviklingspolitikken skal derfor bygge opp rundt et anstendig arbeidsliv. Rettferdig fordeling er ikke bare et viktig politisk og sosialt mål, men har også vist seg som det beste grunnlag for varig, inkluderende og bærekraftig vekst.

Like rettigheter, fordeling av makt og ressurser gjennom pålitelige institusjoner er bærebjeltene i et demokrati. Vi vil styrke rettighetene til å organisere seg og delta gjennom sivilsamfunnet. Maktbalansen nord/sør må utfordres. Organisasjoner i Norge bør i større grad overlate makt og myndighet til organisasjonene i sør. Økonomiske ressurser og kompetanse bør flyttes nærmere bistandsmottakerne.

Gjennom statsbygging må offentlig sektor i utviklingslandene settes i stand til selv å levere blant annet helse- og utdanningstjenester. Bredt anlagt og rettferdig skattlegging er viktig for å styrke myndigheters ansvarlighet overfor befolkningen, og for egen evne til å fremme sosial og økonomisk utvikling. Vi vil bidra til å styrke mottakerlandenes kapasitet til å innhente skatteinntekter for fellesskapet. Skal et land ha mål om å klare seg selv, er et fungerende skattesystem med en bred skattebase uunnværlig.

Arbeiderpartiet vil:

- Holde fast ved at norsk bistand skal utgjøre minst 1 prosent av brutto nasjonalinntekt og rette oppmerksomheten mot innretning og effekt av bistanden
- Stille klare og etterprøvbare krav til mottakerne av norsk bistand
- Stille krav om regelmessig evaluering og dokumentasjon av oppnådde resultater for å sikre kunnskapsbasert bistand
- Prioritere næringsutvikling, sysselsetting og anstendig arbeid i utviklingsbistanden innenfor rammen av organisert arbeidsliv
- Fortsatt være en pådriver for utvikling av målrettede og effektive internasjonale mekanismer for utvikling etter mal fra opprettelsen av blant annet GAVI og det globale fondet for AIDS, tuberkulose og malaria. Vi ønsker flere løsninger der offentlig støtte til utvikling utløser private bidrag
- Videreføre satsingen på å sikre universell tilgang til skole og utdanning
- Styrke institusjonsbygging og bærekraftige skattesystemer gjennom «Skatt for utvikling» -programmet
- Initiativet for ren energi skal videreutvikles og integreres i klimasatsningen i utviklingsbistanden
- At sårbare og marginaliserte grupper skal prioriteres ved å integrere tiltak for disse på alle områder innen utviklingspolitikken
- Støtte opp under sivilsamfunnsaktører i utviklingsland og utfordre maktbalansen mellom nord og sør
- Sikre at en større andel av ressursene ikke blir igjen i Norge og at faglig kompetanse bygges så nær målgruppene som mulig
- Utviklingspolitikken vår skal bidra til å utjevne forskjeller i samfunnet, og på den måten redusere fattigdom
- Gjennom vår utviklingspolitikk fremme demokrati, godt styresett, menneskerettighetene, likestilling og rettferdig fordeling
- Styrke utviklingsbistanden overfor sårbare stater og utviklingsland som huser et stort omfang av flyktninger, med særlig vekt på arbeid, helse, utdanning og demokratisk utvikling
- Videreføre satsningen på å redusere barnedødelighet og for bedre mødrehelse, styrke primærhelsetjenesten i utviklingsland og prioritere jenters og kvinners helse
- Være en global pådriver for kvinners rett til prevensjon og abort
- Ta initiativ til en reform av bistandsforvaltningen for å forbedre arbeidsdeling, styring og resultatmåling av utviklingspolitikken
- At Norge skal være en tydelig stemme og arbeide aktivt mot vann- og landran i utviklingsland

HANDEL, KAPITALFLYT OG ØKONOMISK SAMARBEID

Økt global kapitalflyt og handel krever mer internasjonalt samarbeid. Arbeiderpartiet vil prioritere å trygge rettigheter, bekjempe ulikhet og sikre skatteinntekter for fellesskapsløsninger.

Forhandlingene innenfor den internasjonale handelsorganisasjonen WTO har stagnert. Samtidig framforhandles store regionale handelsavtaler. WTO må sikres en sentral rolle i å sette rammer for verdenshandelen. Regionale og flernasjonale handelsavtaler må sikre grunnleggende standarder og rettigheter.

Skatteunndragelse er ikke bare med på å svekke tilliten og legitimiteten til skattesystemet, men fører også til en høyere skattebelastning for vanlige folk og undergraver nasjonalstaters evne til å finansiere velferd. Et langt sterkere internasjonalt samarbeid må til for å stenge mulighetene for skatteunndragelse, og for å oppdage det når det foregår. Arbeiderpartiet vil bidra til dette gjennom multilaterale organisasjoner, men også gjennom samarbeid mellom

partene i arbeidslivet. Et økt skattegrunnlag er også en forutsetning for å styrke sårbare stater og gjøre land mindre bistandsavhengig.

Innen handelen med tjenester legger Arbeiderpartiet vekt på TISA-avtalens betydning for norsk verdiskaping og sysselsetting. Dette er viktig for norske arbeidsplasser og teknologiutvikling. Det internasjonale tjenestemarkedet er stort og vi har offensive interesser knyttet til at norske tjenesteprodusenter får økt tilgang til det globale markedet. Det er en forutsetning at avtaler om handel med tjenester ikke svekker det politiske handlingsrommet knyttet til kontroll og styring med offentlige tjenester og velferdstilbud. Dette gjelder også muligheten for gjennom politiske vedtak å gjeninnføre offentlig eierskap og styring i sektorer som tidligere har vært privatisert.

Arbeiderpartiet vil:

- Arbeide for å styrke WTOs rolle
- Arbeide for at regionale og flernasjonale handelsavtaler tar inn grunnleggende standarder og rettigheter, som også kan bygges inn i globale handelsavtaler i regi av WTO
- At Norge inntar en ledende rolle i det internasjonale arbeidet for å bekjempe ulovlig kapitalflyt og skatteunndragelse
- Utvide de etiske retningslinjene for Statens pensjonsfond utland til å inkludere krav til åpenhet og rapportering fra flernasjonale selskap. Selskap med grove mangler i sin rapportering bør ekskluderes
- Kreve at avtaler om tjenestehandel ikke legger hindringer for å regulere forhold som forbrukerbeskyttelse, helse, sikkerhet, miljø og arbeidstakerrettigheter

EUROPA OG NORDEN

Europeiske land er Norges viktigste politiske og økonomiske partnere. Mange av dem er våre allierte i NATO. I sentrale områder som handel, miljø og klima, energipolitikk og migrasjon og asyl, fremmes våre interesser best gjennom å samarbeide med andre land i Europa.

Gjennom mer enn 20 år har EØS-avtalen vært en god plattform og sikret våre brede økonomiske interesser i samarbeidet med EU. Dette har vært en god periode for norsk nærings- og arbeidsliv. På tross av skjerpet konkurranse, har vi opplevd en rekordhøy vekst i sysselsetting og reallønn, fortsatt stabil lønnsfordeling, og en sterk vekst i offentlige tjenester. Avtaleverket er styrket og trepartssamarbeidet er videreført. I det store bildet har vi bevart og videreutviklet vår samfunnsmodell. EØS-samarbeidet og den store arbeidsinnvandringen til Norge har imidlertid også bidratt til flere utfordringer for arbeidslivet, som det krever kraftfulle politiske tiltak å motvirke. En koordinert lønnsdannelse med brede tariffavtaler er sentrale elementer for denne modellen og et velfungerende arbeidsmarked i Norge. En tydelig markering av dette standpunktet er en viktig del av vår aktive politikk overfor EU.

Arbeiderpartiet er tilhenger av et sterkt politisk samarbeid i Europa. Ved to tidligere folkeavstemninger har vi derfor anbefalt å si ja til norsk medlemskap. Samtidig er det hos oss rom for ulike syn i EU-spørsmålet. Dersom et medlemskapsspørsmål skulle bli aktuelt skal det være gjenstand for ny landsmøtebehandling i Arbeiderpartiet.

Den nordiske modellen har vist seg både robust og fleksibel, også i internasjonale økonomiske nedgangstider. Vi vil videreutvikle den nordiske modellen, trygge velferdsstaten, styrke trepartssamarbeidet, og gjennomføre kraftfulle tiltak for å hindre sosial dumping og sikre et velfungerende og inkluderende arbeidsliv.

Det nordiske samarbeidet har lang tradisjon for sterk folkelig forankring. De nordiske landene har nå et felles energihjemmemarked. Det bør tas nye politiske initiativ for fortsatt nordisk

samarbeid på områder der vi kan styrke den nordiske regionens stilling i Europa, også på det sikkerhetspolitiske området.

Arbeiderpartiet vil:

- Bidra aktivt til inkluderende vekst i Europa, og arbeide for å styrke det europeiske samarbeidet
- Stå tydelig opp for verdiene av et åpent, samarbeidende og nært sammenknyttet Europa i en tid der nasjonalisme, proteksjonisme og fremmedhat er på fremmarsj
- Utnytte handlingsrommet i EØS-avtalen maksimalt gjennom tidlig medvirkning i beslutningsprosessene og ved å gjennomføre politiske tiltak for et seriøst og organisert arbeidsliv
- Styrke arbeidsinnvandrernes rettigheter på arbeidsmarkedet og legge til rette for at flere organiserer seg
- Arbeide for å styrke EØS-fondet for anstendig arbeidsliv
- Styrke det nordiske samarbeidet i Europa, og ta flere felles nordiske globale initiativ.
- Ta nye skritt i å utvide og fordype det nordiske samarbeidet på sentrale områder for en moderne økonomi, miljøteknologi, klimapolitikk, infrastruktur, og reformer innen utdanning og forskning
- Fortsette å bruke vårt fulle medlemskap i Det europeiske sosialdemokratiske partiet (PES) til å fremme våre syn på Europas utvikling

NORDOMRÅDENE

Industri og næringsutvikling

Nordområdene er en arena for store ambisjoner med muligheter for hele landet. I det neste kapitlet i nordområdesatsingen er verdiskaping, infrastruktur, kunnskap, ny teknologi og havrommet sentrale elementer. Kunnskap skal være grunnlaget for de valgene som gjøres i nordområdene. Utgangspunktet skal være de naturgitte fortrinnene i nord og i de sterke kunnskapsklyngene.

Utnyttelse av naturressurser på land og til havs, energi, maritim virksomhet og nye næringer basert på marine og landbaserte ressurser blir stadig viktigere. Folk og samfunn er de viktigste byggesteinene i nordområdepolitikken. Livskraftige lokalsamfunn er en forutsetning for at dette kan skje på en bærekraftig måte, som ivaretar miljø, klima og urfolk. Utnyttelse av ressursene i nord skal gi størst mulig regionale ringvirkninger, slik at nordområdepolitikken legger grunnlaget for framtidens arbeidsplasser. Strategien skal gjøre det attraktivt for at ungdom i nord velger jobber i nord.

Nordområdene er rikt på naturressurser og har et betydelig overskudd av fornybar energi med store muligheter for å øke produksjonen. Norge er alene i verden om å ha et arktisk landbruk. Det kreves forskning og innovasjon for å kunne utnytte mulighetene og potensialet som ligger i dette.

Vi vil satse på industri i nord. Havet, landbruket, skogressursene, mineralforekomster, vann- og vindkraft gir store industrielle muligheter. Naturressurser i kombinasjon med teknologi og høy kompetanse gir store muligheter for fremtiden. Norge har en sterk industrikultur. Når vi bygger videre på dagens kompetanse, infrastruktur og teknologi kan rask omstilling og redusert risiko bli et fortrinn i utviklingen av eksisterende og ny industri. Samspillet mellom de store industribedriftene og leverandørindustrien er avgjørende for å utvikle framtidens industri. Vi vil legge til rette for industriell utnyttelse av vannkraftressursene i Norge da dette gir høyere verdiskaping og sysselsetting enn eksport alene.

Infrastrukturen til og fra Nordområdene må legges til rette for eksport av våre viktige råvarer som fisk og mineraler og sikre miljøvennlige alternativer for transport. Vi vil satse på infrastruktur som kan bidra til ny industriutvikling.

Samtidig kommer klimaendringene raskere og kraftigere i nordområdene. Norge skal derfor ha en ledende rolle innen forskning på miljø og klima. De sterke fagmiljøene på feltet i nord skal videreutvikles.

Svalbard er Norges nordligste region, øygruppen ligger strategisk plassert i nordområdene og har en godt utbygd infrastruktur gjennom bosettingene i Longyearbyen og Ny Ålesund. Dette gir Norge et strategisk fortrinn på mange områder i Arktis. Smeltende is blottlegger store økonomiske verdier, havområdene blir mer tilgjengelige og havets biomasse trekker nordover. I et sårbart og isolert område må politikken legge til rette for at de norske bosetningene, næringslivet og myndighetene får den nødvendige forutsigbarhet innfor en streng, men nødvendig miljøforvaltning.

Arbeiderpartiet vil:

- Sørge for en konsekvent suverenitetshevdelse og miljøovervåking i nordområdene blant annet gjennom Kystvakten og Forsvarets nærvær og overvåking, og imøtekomme fremtidens beredskaps- og sikkerhetsbehov i Arktis
- Styrke kunnskapsmiljøene og sikre god arbeidsdeling mellom universitetene i nord, og mer samspill med alle relevante kunnskapsmiljøer i nord og internasjonalt
- Videreutvikle etablerte industriklynger og kraftforedlende industri
- Bidra til at kraftforedlende digitalindustri kan etableres i nord
- Legge til rette for at utvikling av petroleumsnæringen i nordområdene gir større ringvirkninger og oppdrag til nordnorsk næringsliv
- Satse på fornybar energi i nord
- Sikre videre vekst i havbruksnæringen innenfor bærekraftige rammer
- Bidra til at flere industriarbeidsplasser i nord utvikles i grønne næringer
- Utvikle en tydelig reiselivspolitik for nordområdene
- Støtte opp om miljøer for bruk og videreutvikling av ny teknologi
- Ha en strategisk satsning på verdiskapning i og kunnskap om havrommet
- Utarbeide en ny handlingsplan for nordområdene etter modell av «Nye byggesteiner i nord» fra 2008
- Opprette et nytt romteknologiprogram, for utvikling av ny teknologi og teknologioverføring, og utvikle Norge til å bli den ledende romnasjonen i Arktis gjennom å videreføre og styrke klyngedannelsen rundt rom- og jordaktivitet som er utviklet i nord
- Basert på en gjennomgang av tilgjengelig teknologi, ta en beslutning om hvordan framtidens energibehov på Svalbard skal dekkes
- Legge til rette for helårsarbeidsplasser i reiselivsnæringen
- For å trygge befolkningen og oppnå et fortsatt norsk solid familiesamfunn i Longyearbyen, må bosetningen sikres mot de ulike naturfarene som truer store deler av bebyggelsen
- Utvikle en tydelig reiselivspolitik for nordområdene

Internasjonal dimensjon

Vi vil gjenreise nordområdene som Norges viktigste strategiske satsingsområde i utenrikspolitikken. Vi vil at Norge igjen setter nordområdene på den nasjonale og internasjonale dagsorden. Den internasjonale dimensjonen av nordområdepolitikken må utvikles videre, blant annet gjennom en aktiv deltakelse i Arktisk råd og Barentssamarbeidet som de viktigste organene som er det viktigste internasjonale organ for samarbeid i nordområdene.

Vårt forhold til Russland må fortsatt være basert på fasthet, forutsigbarhet og langsiktighet. Når forholdene ligger til rette for det, må forbindelsene med Russland videreutvikles for å styrke naboskapspolitikken, folk-til-folk samarbeidet, økonomisk-, energi-, og industrisamarbeid, og felles innsats for å løse miljøutfordringene for å sikre fortsatt fred og stabilitet i nordområdene. Samtidig bør nordområdepolitikken i større grad også bli en del av det nordiske samarbeidet, ved å styrke samarbeidet med det nordlige Sverige og Finland gjennom infrastruktur, næringsliv, arbeidsliv og forsvar.

Skipsfarten i nord er økende. Om lag 80 prosent av all maritim aktivitet i nord skjer i norske farvann. God sikkerhet og beredskap krever både sivilt og militært nærvær og et godt sivil-militært samarbeid. Vi vil sikre at Norge tar sin del av ansvaret gjennom en god søk- og redningsberedskap i regionen.

Arbeiderpartiet vil:

- Arbeide for at Arktisk råd utvikles videre, med fokus på bærekraftig næringsvirksomhet, sterkere lokal og regional innflytelse, en mer aktiv rolle i å møte klimautfordringene, og et økt engasjement knyttet til havrommet
- Styrke samarbeidet med Sverige og Finland i nord
- Videreutvikle det internasjonale og interregionale Barentssamarbeidet
- Videreutvikle det norsk-russiske samarbeidet i Barentsregionen med særlig vekt på folk-til-folk-samarbeidet, kulturutveksling, utdanningssamarbeid og samarbeid om næringsutvikling
- Inkludere Asia i den strategiske tenkningen om nordområdene